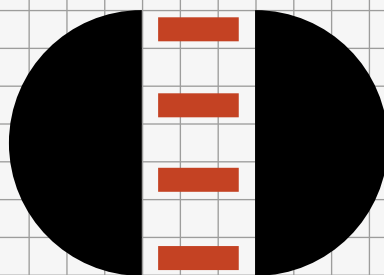
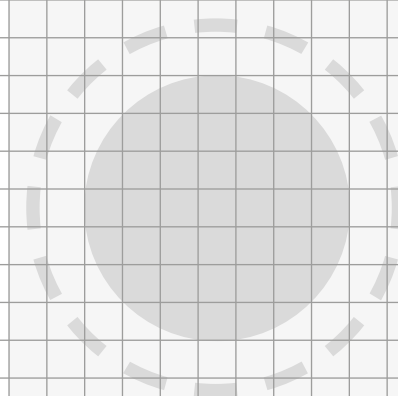

RANDEN

SPANNINGSVELDEN

SUGGESTIES

SPANNINGSVELDEN UIT 28 GESPREKKEN MET EXPERTS

WERKDOCUMENT VERSIE 12/04/2024

We zien dat architecten vandaag meer en meer een kritische rol opnemen wanneer het gaat over het ontwikkelen van een ecologische agenda voor de architectuur. Maar zoals professor stedelijke politieke ecologie Maria Kaika het metaforisch stelt: waar zijn vandaag de architecten die van het 'conformistische' pad willen 'ontsporen' en een agenderende rol willen opnemen op vlak van de prangende sociale duurzaamheidsvraagstukken die er vandaag bestaan, zoals betaalbaar wonen en stedelijke diversiteit?

Zie bijlage 1 voor meer uitleg over SoDuLTA

Tussen november 2021 en mei 2022 werden er in het kader van het SoDuLTA onderzoek in totaal 28 halfopen interviews afgenomen. 12 daarvan betroffen gesprekken met betrokkenen op de opleiding landschaps- en tuinarchitectuur (HOGENT & Erasmushogeschool Brussel), 16 ervan waren met professionals in de Vlaamse landschaps- en tuinarchitectuur. Het centrale thema van deze gesprekken was 'sociale duurzaamheid', als een onderdeel van het bredere duurzaamheidsdiscours. Eén van de doelstellingen van de gesprekken was het aftoetsen van de stelling die Hohmann en Langhorst opperen in hun Apocalyptic manifesto:

H. Hohmann & J. Langhorst, 2004

“ [...] In contrast, landscape architecture today lacks a compelling and unifying social agenda. Landscape architecture is scattered among ever increasing and increasingly disparate types of practice, ranging from garden design to GIS applications. But these practice types define activities, and activities do not provide a professional *raison d'être*. As a result, no one, not even landscape architects, knows what landscape architecture really is.

De gesprekken brachten ons doorheen thematieken als Amerikaanse academici en Franse landschapstuinen. Er werd gesproken over ruzies rond tuinkabouters en de betekenis van gaten in hagen. Participatie werd opgehouden en afgebroken. Er werd gesteld dat landschapsarchitecten moeten ontwerpen voor iedereen, maar er mag niet verwacht worden dat ze met iedereen in gesprek gaan. Er bestaat niet het geloof dat ze zich als professional kunnen inleven in iedere persoonlijke context, maar ze blijven wel generalisten. Er werd gesproken over ideologieën, utopieën, maakbaarheid, macht en machteloosheid. Er zijn zij die geloven dat landschapsarchitectuur weinig impact kan hebben op brede maatschappelijke evoluties, en zij die geloven dat met landschapsarchitectuur we een culturele invloed kunnen hebben. Er waren oproepen tot nederigheid, en oproepen tot activisme.

De gesprekken, in hun totaliteit, zijn doorweven met diverse, vaak contrasterende ideeën en meningen. Het lijkt alsof de discipline – en haar opleiding – onderhevig is aan veel onzekerheden, onenigheden en onduidelijkheden. Deze diverse meningen worden steeds onderbouwd vanuit verschillende (persoonlijke) ideologieën en referenties, en met dit document trachten we enkele van deze spanningsvelden scherp te stellen, en een deel van de kennis erachter bloot te leggen.

Duurzaamheid - als centrale thematiek van het onderzoek - is een begrip dat door één van de correspondenten omschreven werd als “betekenisloos door zijn weinige concreetheid en ongenueanceerd gebruik”. Een term die door anderen dan weer omschreven werd als essentieel en centraal voor de discipline, en als een valabel streefdoel voor de maatschappij als geheel. ‘Sociale Duurzaamheid’ wordt in de literatuur dan weer omschreven als een ‘concept in chaos’ (zie apart hoofdstuk), en er bestaat een lacune in kennis over de manier waarop het geïntegreerd wordt, of moet worden, in de landschaps- en tuinarchitectuur.

Vallance et al. 2011

Door de verschillen in ideeën tussen literatuur en praktijk scherp te stellen en uit te puren tot verschillende ‘spanningsvelden’, draagt het document bij tot de opstart van een dialoog die hier tot verheldering kan leiden. En daarin ligt ook het doel van het onderzoek. We geloven niet dat er er in ideologische of waardenkwetsies gekomen kan worden tot een éénduidige theorie die door iedereen gedragen wordt. Wat wel nodig is, is discipline en zelfkritische dialoog over die waarden. Het geven van taal en onderbouwing voor de ‘sociale dimensie’ van de discipline zorgt ervoor dat die dialoog ten gronde gevoerd kan worden.

Een dergelijke disciplinaire dialoog krijgt vorm doorheen een veelheid en diversiteit aan formele en informele gesprekken tussen praktijkwerkers, de interactie tussen onderzoek en praktijk, in artikels, boeken, door gedeelde activiteiten, e.d.m. Niet iedereen is echter overtuigd over de mogelijkheid van een dergelijke dialoog, zoals opnieuw Hohmann en Langhorst stellen:

Hohmann & Langhorst, 2004

“ Critical dialogue isn't a solution to landscape architecture's problems, in part because the field has never sustained a critical dialogue. Landscape architecture has never had a major critical voice, preferring commentators or observers like Grady Clay, J.B. Jackson, and John Dixon Hunt over “real” architectural critics like Ada Louise Huxtable, Herbert Muschamp, and Robert Campbell. Landscape architecture today is distinctly anti-controversy, a sad, if logical, outcome of the field's polite, upperclass, gentlemanly upbringing. As a result the field doesn't know how to critically evaluate work, or what to do with criticism when it gets it.

Een gelijkaardige opmerking als hierboven werd in '84 al gegeven door Johan Meeus. Een antwoord op deze kritiek is tot op vandaag nog steeds moeilijk te vinden:

J. Meeus 1984

“ Er kunnen geen diepgaande ontwerpdiscussies en architectuurpolemieken over het landschap gevoerd worden, omdat er geen algemeen aanvaard begrippenkader voor theorie en kritiek in de landschapsarchitectuur is ontwikkeld.

Voor meer over kritiek in de LTA, zie o.m.: Van Dooren (2018) en Bowring (2020)

We beseffen dat niet iedereen overtuigd is over de positieve impact die een kritische dialoog kan hebben, maar we geloven dat dit in de situatie van de Vlaamse landschaps- en tuinarchitectuur een grote stap vooruit kan zijn. De discipline lijkt op Vlaanderen op een kantelpunt te staan. Er bestaat een energie en levendigheid die de basis kan vormen voor grote transformaties. Deze constructieve en bruisende sfeer lijkt het juiste moment te zijn om net wél kritisch stil te staan bij waar we als discipline voor staan, en bij wat onze grote sociale doelstellingen en verantwoordelijkheden zijn. Het is tenminste een disciplinaire noodzaak om hiertoe een poging te wagen.

C. Steinitz 2008

“ Early 1960, Hideo Sasaki wrote: “The profession of landscape architecture stands at a critical fork in the road. One fork leads to a significant field of endeavour contributing to the betterment of human environment, while the other points to a subordinate field of superficial embellishment.” These are wise words.

Unfortunately, much of the landscape profession still stands at that fork.

Een onderzoek gedeeltelijk verantwoord vanuit een artikel dat ‘apocalyptic manifesto’ getiteld is, lijkt een pessimistische invalshoek te zijn. Maar de zelfkritische houding van de auteurs legt wel enkele identitaire vragen bloot die pijnlijk relevant zijn. Het artikel veroorzaakt twijfel, en vraagt naar reflectie. En in de zoektocht naar een reactie op die twijfels kan er veel geleerd worden. Het doel moet zijn om, vanuit een gedeelde stem, de gegeven kritieken te ontkrachten. Om te tonen dat doorgezette kritische dialoog wél mogelijk is. Om de kennis die daaruit voortvloeit aan te grijpen voor een verdere evolutie, en de verhoging van de kwaliteit van de discipline.

C. Wilkins 2020

“ You get to ride a wave of change that doesn't come around very often. You won't be able to create this wave by yourself, but you have the opportunity to put your words into action because there is momentum. This is the time. This is the moment.

We starten dus met een gesprek, en trachten om van de LTA* een ‘reflective practice maken’. Er is veel te leren, en daaruit kunnen we energie putten.

*Doorheen het document wordt de afkorting LTA afwisselend gebruikt voor ‘landschaps- en tuinarchitectuur’ en ‘landschaps- en tuinarchitect’. De bedoelde betekenis is af te leiden uit de context.

Swaffield & Deming
2011

Zie bijlage 1 voor meer
uitleg over SoDuLTA

Patton,
2001

Paltridge
2006

Het materiaal in het SoDuLTA onderzoek werd gevormd uit een triangulatie van 3 onderzoeksmethodes: literatuuronderzoek, projectopvolging-, en analyse (thick descriptions), en halfopen interviews. Vanuit dat materiaal werd er een grounded theory ontwikkeld. Het onderzoek is een vorm van 'discourse analysis', waarbij er een bepaalde hypothese over het professionele discours van de LTA getest wordt. Dit maakt dat het karakter van het onderzoek eerder descriptief en diagnostisch is, en minder inzet op concrete aanbevelingen.

Discourse analysis: "Its purpose is to seek out and better understanding the content and meaning of discourses within a community or in some wider part of society. That is, it looks at "patterns of language across text as well as the social and cultural context in which they occur."

De algemene hypothese van het onderzoek is:

De benadering van het duurzaamheidsdiscours in de landschaps- en tuinarchitectuur focust voornamelijk op de ecologische aspecten van het concept. Sociale duurzaamheidsprincipes worden daarbij weinig geïntegreerd en afgewogen, of worden als verantwoordelijkheid van andere disciplines gezien.

In totaal zijn er 28 gesprekken gevoerd. Elk van deze gesprekken werd audiovisueel geregistreerd en getranscribeerd. De 12 gesprekken met betrokkenen op het onderwijs werden tijdens de CORONA lockdown via TEAMS gevoerd. De 16 gesprekken met praktijkwerkers werden steeds in persoon gedaan en op één uitzondering na - met toestemming - audiovisueel opgenomen met camera en microfoon.

Alle 28 respondenten zijn gekozen via een 'informed selection', waarbij er gezocht wordt naar een diversiteit in leeftijd, rollen binnen de opleidingen, type jobomschrijving, gender en werkgever (8 HOGENT / 4 Ehb / 16 bureaus en overheden).

Alle gesprekken hadden de vorm van 'halfopen interviews' (semi-gestructureerd). Er is gekozen voor deze vorm omdat ze een zekere vergelijking tussen respondenten mogelijk maakt, maar nog steeds toelaat dat de gesprekken uitweiden naar thema's die door de respondenten zelf spontaan aangehaald worden.

Binnen de gesprekken werd er zoveel mogelijk een neutrale positie ingenomen door de onderzoeker, om geen invloed uit te oefenen op het gesprek via persoonlijke ideologieën of politieke houdingen. Het is echter moeilijk te voorkomen dat er toch bepaalde ideeën doorsijpelen naar de vraagstelling of reacties binnen een halfopen gesprek. Met deze mogelijke beïnvloeding van antwoorden is rekening gehouden bij de analyse van de data. De gegevens die uit deze gesprekken gehaald worden zijn daardoor minder bruikbaar om veralgemeenbare conclusies uit te destilleren, maar blijven zeer bruikbaar gezien de doelstelling om een verdere dialoog uit te bouwen.

De respondenten kregen ter voorbereiding van het gesprek een mail met vijf indicatieve vragen. Deze vragen vormden de basis voor de halfopen gesprekken. In de mail werd expliciet vermeld dat er in het gesprek de openheid wordt geboden om persoonlijke interesses en ideeën aan te halen. Daarmee wordt het gesprek ook door hen gestuurd, en niet enkel door de interviewer. Eveneens wordt de openheid expliciet gemaakt om op bepaalde vragen niet te beantwoorden indien ze ongemakkelijk of ongewenst zouden zijn.

Na transcriptie zijn de gesprekken ingeladen in het codeerprogramma NVIVO. Via dit programma zijn ze enerzijds axiaal gecodeerd op een initieel opgestelde codeerboom gebaseerd op de literatuuranalyse van wat 'sociale duurzaamheid' betekent. Aanvullend is er een open codering gebeurd, wat geleid heeft tot aanpassing van enkele codepunten en het ontstaan van enkele

nieuwe codepunten. (Voorbeelden van codepunten zijn o.a.: identiteit, reflecties over onderwijs, definiëring sociale duurzaamheid, sociale verantwoordelijkheden en impact van tijd.)

Dit gecodeerd materiaal is verder geanalyseerd en geïnterpreteerd. Uit deze oefening is gebleken dat binnen de codepunten vaak (schijnbaar) tegenstrijdige stellingen gemaakt worden over inhoud, interpretatie of belang van bepaalde thematieken. Deze hebben geleid tot wat verder in het onderzoek 'spanningsvelden' genoemd worden. Spanningvelden zijn (schijnbare) tegenstellingen, diverse houdingen en ideologieën, onenigheden of wrijvingen binnen de thema's van sociale duurzaamheid, en worden gezien als rijke voedingsbodems voor verdere dialoog. In de verdere verwerking werden deze diversiteit aan professionele invalshoeken en meningen, gemengd met quotes en stellingen uit de literatuur, om ze nog scherper te stellen.

De stellingen zijn zoveel mogelijk descriptief geformuleerd. We moeten er echter opnieuw op wijzen dat het zeer moeilijk is om persoonlijke opinies volledig uit het document te filteren. Wanneer er bewust opinievormende ideeën onderdeel zijn van de tekst, is dit zoveel mogelijk expliciet vermeld of in vraagvorm geformuleerd. Aan het eind van elk hoofdstuk worden er daarnaast 5 reflectievragen gesteld, die als basis kunnen dienen voor een verdere kritische dialoog over het gegeven spanningsveld.

Alle stellingen zijn geanonimiseerd om persoonsgerichte discussies of aantegingen te vermijden. De quotes worden in dit document zijn zoveel mogelijk in hun oorspronkelijk vorm gehouden (inclusief taal en woordgebruik). Er zijn enkele kleine aanpassingen gemaakt: zo zijn halve zinnen en stopwoorden verwijderd en zijn er minimale grammaticale aanpassingen gebeurd. Steeds met respect voor de inhoudelijke boodschap die gegeven werd. Houd er bij het lezen van het document wel steeds rekening mee dat stellingen steeds uit een breder gesprek komen, wat de stellingen met momenten iets meer nuanceert.

Het document moet verder gekaderd worden binnen het bredere onderzoeksproject SoDuLTA, en de andere documenten die in het onderzoek worden gepubliceerd. Dit document gaat is beperkt tot de spanningsvelden, maar binnen het onderzoek worden er vanuit de bevindingen en literatuur worden er ook verdere suggesties geformuleerd voor een meer sociaal duurzame landschapsarchitectuur, en is er een nota opgesteld met concrete input gegeven naar de beide opleidingen toe vanuit de input uit de gesprekken. Tenslotte is er een document dat op zoek gaat naar referentievoorbeelden voor de randen van de LTA. Meer info over deze documenten vind je in de bijlage met titel 'SoDuLTA'

Voor een
gedetailleerde
beschrijving van
het methodologisch
kader contacteer
jo.boonen@hogent.be

Het document start met een korte intro in de thematiek van sociale duurzaamheid en de oproep voor meer sociale gevoeligheid die blijkt uit een analyse van literatuur en vakliteratuur. Het tweede - en voornaamste - deel van het document zijn de verschillende spanningsvelden. Achteraan in het document vind je de bijlagen: info over SoDuLTA, een bronnenlijst, en een mogelijke gebruiksaanwijzing voor het document.

Veel leesplezier!

De mail met typevragen
vind je in bijlage 2

Inhoudstafel (wordt opgemaakt op einde)

04	Intro
06	Aanpak
08	Inhoudstafel
11	DEEL 1 - CONTEXTUALISERING
12	Een oproep tot een meer sociaal bewuste en geëngageerde landschapsarchitectuur
16	(Sociale) Duurzaamheid
23	DEEL 2 - SPANNINGSVELDEN
25	Overzicht: Spanningsvelden van Sociale Duurzaamheid
27	Duurzaamheid is betekenisloos / Het is de kern van wat we doen
33	De LTA is een sociale discipline / er is geen gedeelde sociale agenda
39	De LTA ontwerpt voor de mens / De LTA ontwerpt voor het landschap
47	De LTA is apolitek en anti-controversieel / Elke ontwerpactie is een politieke daad
57	Landschapsarchitectuur is een luxeproduct / De LTA is een maatschappelijke speler
65	Inclusief werken is essentieel / Participatie is een schijnvertoning
75	De LTA zit tussen natuur en cultuur / Er is geen natuur meer en ontwerp is universeel
85	Het landschap zijn emoties en verhalen / We moeten datagedreven ontwerpen
93	Over smaak valt niet te twisten / Dialoog over schoonheid werkt verbindend
101	De LTA is een specialist / De LTA is een generalist
108	Conclusie spanningsvelden
111	DEEL 3 - BIJLAGEN
112	Bijlage 1: pwo SoDuLTA
114	Bijlage 2: Typemails naar respondenten
116	Bijlage 3: Bronnenlijst

Dear David,

You ask me what we architects should do about the unmistakably impending environmental catastrophe. About social inequality. About poverty. About the degradation of this planet's resources. About the pandemic, which has placed us in an almost surreal mode that begs description. All of which is being managed by political leaders, whose cynicism and absurd actions put the Marx Brothers to shame.

Dear David, the answer is: nothing.

DEEL 1

CONTEXTUALISERING

EEN OPROEP TOT EEN MEER SOCIAAL BEWUSTE EN GEËNGAEEERDE LANDSCHAPSARCHITECTUUR

Uit gesprekken met verschillende landschaps- en tuinarchitecten blijkt dat, hoewel ze gebruikt worden als onderdeel van het disciplinaire vocabularium, thema's als inclusie, rechtvaardigheid, gelijkheid, macht, en democratische procesvoering niet worden gezien als een integraal onderdeel van een breder duurzaamheidsdiscours. Daardoor worden ze teveel apart gezien van de overheersende 'ecologische' overwegingen. Deze opsplitsing van 'ecologische lagen' en 'sociale lagen' kan professionals weerhouden om de volledige complexiteit van het duurzaamheidsverhaal te overwegen in beslissingen.

Deze stelling vraagt wel enige nuance. Uit een eigen screening van vakliteratuur (TOPOS, JOLA, Ruimte en Maatschappij, RUIMTE, Blauwe Kamer en Magazine Publieke Ruimte) en academische literatuur op het 'vocabularium van sociale duurzaam' zoals eerder beschreven in dit document, blijkt namelijk dat de discipline wel degelijk reflecteert over specifieke thematieken van sociale duurzaamheid. Themanummers rond 'de sociale dimensie van de publieke ruimte', artikelen in vakmagazines rond gender, postkolonialisme, migratie, e.d.m., en een breed discours rond participatie tonen aan dat de discipline zich wel bewust is van haar sociale verantwoordelijkheden.

P. Horrigan & M. Bose
2018

“ The landscape architecture profession has been perennially rooted in and motivated by social responsibility, with the landscape architect's primary role being to protect and advance public interests at the intersection of people and landscape.

P. Selman
2008

“ The manifold dimensions of sustainable landscapes raise challenging questions over the nature of how to design, plan, and manage them.

Het lijkt echter zo dat dit bewustzijn een zeer individuele aangelegenheid, en in de praktijk veel minder zwaar doorweegt dan ecologische overwegingen. Dat kan onder meer te wijten zijn aan de gebrekkige theoretische onderbouwing van die thematieken, of de verwachting dat andere disciplines bepaalde verantwoordelijkheden op zich nemen.

J. Benson & M. Roe
2007

“ Landscape professionals need a willingness to grapple with problems traditionally seen as outside the sphere of their responsibility.

Disciplinaire kennisontwikkeling rond deze thema's is zeer beperkt. De shift naar een meer evenwichtige benadering van duurzaamheid als een sociaal-ecologische kwestie al veel meer een theoretische realiteit dan een realiteit in de opleiding en praktijk van de discipline. Naast gebrek aan theoretische onderbouwing is dit echter een van de vele voorbeelden van de kloof tussen onderzoek en praktijk, maar zal het ook gedeeltelijk te wijten zijn aan een conservatieve houding van professionals, en een terughoudendheid ten opzichte van nieuwe verantwoordelijkheden. Het werken aan bewustworden enerzijds en kennisopbouw anderzijds lijken vanuit deze observaties de juiste aanpak om hiermee aan de slag te gaan.

De oproep vanuit academici in de planningswereld voor een groter sociaal bewustzijn en verantwoordelijkheid is alleszins ontegensprekelijk. Hoe die oproep vertaald moet worden naar de praktijk is een meer uitdagende vraag.

R.L. Ryan
2011

“ Landscape planners in the future will need to know as much about the social landscape as they do the physical landscape before embarking on planning actions

N. Palich & A. Edmonds
2013

“ Design processes can offer a critical contribution to social sustainability by acting as a connecting voice, a social and cultural conduit and a catalyst for working in, with hand for community and

government, to interpret and translate community aspirations into a vision and a declaration of cultural values.

P. Selman
2008

“ Finally, there is an acknowledgement of the need to “people” landscapes, not only through participatory processes, but more generally through wider re-engagement between communities and place, and a deeper professional appreciation of the ways that local landscapes are walked and talked.

C. Wilkins
2020

“ Why do we only think about justice when there is a crisis? It should be fundamental to our work as architects. You don't have to march in the street. It's not about the news cycle; it's not the spectacle. It's about how you practice in a just and equitable way every day. You have to have equity and justice as part of your thinking.

Eén duidelijkheid is alleszins dat we het landschap in geen geval mogen benaderen als een puur fysiekruimtelijke realiteit. Het staat steeds in direct verband met emotionele, psychologische, sociale, politieke (etc.) lagen in de ruimte. De LTA moet zich daarom ook bewust zijn daarvan, en deze meenemen in de manier waarop hij het landschap benadert en verandert.

S.R. Swaffield
1991

“ ‘Landscape’ is a particularly good example of the way that human understanding of the social and biophysical world is dynamic, contingent upon circumstances, socially and politically structured, and thoroughly ‘messy’ (Mitroff and Blanenship, 1973), even when it is structured by logical methods of investigation

WCED
1987

“ [...] But physical sustainability cannot be secured unless development policies pay attention to such considerations as changes in access to resources and in the distribution of costs and benefits. Even the narrow notion of physical sustainability implies a concern for social equity between generations, a concern that must logically be extended to equity within each generation.

X. Chen & J. Wu
2009

“ Landscape architects intentionally modify and create landscapes, and their imprints and influences are pervasive and profound, far beyond the physical limits of the designed landscapes.

LAF & J. Hou
2018

“ I see it as our ethical and professional responsibility to address the deep social and economic divides in our society as we deal with the impacts of climate change, access to clean water, air, and food, and other issues of equity and justice in the environment.

W.J.T. Mitchell
2002

“ The aim of this book is to change “landscape” from a noun to a verb. It asks that we think of landscape, not as an object to be seen or a text to be read, but as a process by which social and subjective identities are formed.

K. Overstreet
2020

“ In 1971, Natalini said “if design is merely an inducement to consume, then we must reject design...if architecture and town planning is merely the formalization of present unjust social divisions, then we must reject town planning and its cities until all design activities are aimed towards meeting primary needs. Until then, design must disappear. We can live without architecture.

P. Davidoff
2007

“ The type of knowledge required by the new comprehensive city planner demands that the planning profession be comprised of groups of men well versed in contemporary philosophy, social work, law, the social sciences and civic design.

Ook (internationale) vakverenigingen en resoluties onderstrepen het belang en de aandacht voor sociale duurzaamheid, politiek bewustzijn en culturele gevoeligheid binnen de discipline.

Uniscape
2019

“ Different from previous approaches that focused mainly on the protection and conservation of cultural and natural heritage, for the first time the Convention presents landscape as a comprehensive vision combining both natural and cultural aspects of any kind of landscape with special emphasis on the social dimension of landscape, particularly the well-being of people and their relationship with the environment they inhabit.

Website IFLA
n.d.)
(zie ook IFLA resoluties
van landscape
democracy en over
Urban Landscapes
waarin o.a. social justice
een plaats krijgt.)

“ Landscape Architects plan, design and manage natural and built environments, applying aesthetic and scientific principles to address ecological sustainability, quality and health of landscapes, collective memory, heritage and culture, and territorial justice. By leading and coordinating other disciplines, landscape architects deal with the interactions between natural and cultural ecosystems, such as adaptation and mitigation related to climate change and the stability of ecosystems, socio-economic improvements, and community health and welfare to create places that anticipate social and economic well-being.

LAF
2016

“ [...] landscape architects are uniquely positioned to bring related professions together into new alliances to address complex social and ecological problems. Landscape architects bring different and often competing interests together so as to give artistic physical form and integrated function to the ideals of equity, sustainability, resiliency and democracy. [...] As landscape architects we vow to create places that serve the higher purpose of social and ecological justice for all peoples and all species. We vow to create places that nourish our deepest needs for communion with the natural world and with one another. We vow to serve the health and well-being of all communities.

COE
2000

“ recognise landscapes as an essential component of people's surroundings, an expression of their shared cultural and natural heritage and a foundation of their identity.
[...]
establish procedures for the participation of the general public, local and regional authorities, and other parties with an interest in the definition and implementation of the landscape policies.

LED2LEAP
2023

“ The LED2LEAP project aims to bring a new way of thinking and acting into relevant university curricula in order to prepare the future generation of landscape architects, planners, architects and designers for their role as democratic leaders for sustainability. There is an urgent need for transformative competence at all levels of society since the challenges for our communities are growing across Europe. Powerful driving forces such as the globalization of work, climate change, digitalization, demographic ageing, migration, individualization, biodiversity loss and unequal resource distribution are not resolvable within the framework of election periods and sector-specific policies.

ASLA
2020

Zo is de Amerikaanse beroepsvereniging ASLA sterk bezig is met thema's als 'social justice - the new green infrastructure', waarin concepten als social justice en environmental justice verkend worden. De vereniging schenkt ook gericht aandacht aan vrouwelijke LTA's, of LTA's van verschillende etniciteiten, gender en cultuur als aandachtspunten van diversiteit.

Deze oproepen illustreren een noodzaak is aan nieuwe (gedeelde) referentiekaders, nieuwe curricula, nieuwe werkvormen, etc. Ze vragen een alternatieve soort houding van de landschapsarchitect in een bredere beroepenveld.

Palich & Edmonds
2013

“ Practical and operational aspects of social sustainability are not well explored, clearly defined or well integrated in the policy and practice of urban planning and housing (Bacon, Cochrane & Woodcraft, 2013).

P. Horrigan & M. Bose
2018

“ Landscape architecture [...] is ready to re-examine its purpose and take steps to comprehensively affirm democratic professionalism as a core principle of its ethics, standards, and practice.

R.L. Ryan
2011

“ Understanding landscape change from a human perspective is critical for landscape planning. Integrating social and perceptual information can help us understand how and why landscapes may be changing, as well as better understand how these changes are impacting the people who inhabit them.

J.F. Benson & M. Roe
2007

“ The more socially engaged members of the profession are also engaged in activities which attempt to transform society at the difficult end of Trainer's checklist. These range from environmental education and the improvement of school grounds to the creation of sustainably and locally

managed neighbourhood parks, described further in Chapter 12. All of these activities can be said to foster the kind of social cohesion which seems to be the necessary condition of any shift towards more sustainable lifestyles. (Thompson in Roe p. 33)

P. Davidoff
1965

De discipline moet zich bewust zijn van de waarden en ideologieën die aan de basis liggen van zijn/haar werk. Ze moet - volgens bv. Davidoff - zelfs bereid zijn om buiten de lijnen van die ideologie te werken.

J.F. Benson & M. Roe
2007

“ the situation in practice is now much more complex and 'ethically charged' and landscape design needs to acquire a 'sociological imagination as another string to its bow'. (Julings, 1999, p7)

De discipline moet gevoelig zijn lokale sociale specificiteiten, maar ook grote globale veranderingen en evenwichten. Ongelijkheid, migratie, postkolonialisme, genderkwesties, raciale kwesties, etc. manifesteren zich allemaal in het landschap. Niet iedereen is het erover eens dat de discipline op een voldoende kwalitatieve manier doet.

J. Whitelegg in
I. Thompson
2000

“ The profession of landscape architecture is uniquely placed to comment on the interrelationship between physical planning, protecting landscape and environment and improving the quality of life in a way which respects the integrity of places. But clearly it does not do this. (John Whitelegg, 1989, Landscape Design 'the nightsoil profession')

Het is duidelijk dat vanuit een theoretische benadering de LTA wel degelijk een duidelijke sociale verantwoordelijkheid heeft, die gevestigd zit niet enkel in de plaatsen die hij mee 'maakt', maar ook in zijn eigen profiel, ideologie, waarden, en in de manier waarop ze tewerk gaat. Vragen van sociale duurzaamheid dringen door tot diep in de weefsels van de 'identiteit' van de landchaps- en tuinarchitectuur, en vragen naar een grondige en kritische zelfreflectie.

S. Van Damme
2013

“ De stijgende interesse voor landschap binnen architectuur en stedenbouw dwingt landschapsarchitectuur tot kritische reflectie over haar rol en verantwoordelijkheid. Om geloofwaardigheid in het moderne professionele werkveld te vestigen, beroept landschapsarchitectuur zich op de keurmerken van andere disciplines, met name een wetenschappelijke basis, een gespecialiseerde opleiding en een professionele titel.

J. Hou et al.
2020

“ In light of the current challenges, there is not a better time for us to reconnect with the premise of our profession. It is time for us to see beyond the limited and even biased notion of activism as divisive politics. Instead, we must recognize the power of design to bring about critical changes to protect the safety and welfare of diverse living communities on the planet. We must see design activism not simply as a rebranding of our work, but as a way to be true to what we do as landscape architects.

De oproep voor een meer sociaal geëngageerde landschaps- en tuinarchitect is dus onmiskenbaar. De zoektocht naar integratie van thema's als rechtvaardigheid, inclusie, culturele sensitiviteit en democratische procesvoering zal de komende jaren vragen naar een herpositionering van de discipline, alternatieve houdingen en werkwijzen voor de professional, en een heroverweging van hoe processen gevoerd worden.

Veel van de thema's die vermeld worden door bovenstaande auteurs vallen onder de koepel van sociale duurzaamheid, en kunnen op die manier op een logische en sierlijke manier geïntegreerd worden in een referentiekader dat nu al centraal staat binnen het beroep.

(Sociale) Duurzaamheid

M.R. Shirazi &
R. Keivani,
2018

Zie ook andere
publicaties van deze
auteurs in bronnelijst
voor meer info.

“ Due to a lack of clear and comprehensive conceptualisation, social sustainability has been referred to as ‘a concept in chaos’ (Vallance, Perkins and Dixon 2011), ‘fragmented’ (Weingaertner and Moberg 2014), and ‘undertheorized or often oversimplified’ (Colantonio 2009)

Deze definitie van sociale duurzaamheid geeft allicht de meest heldere beschrijving van de situatie waarin het discours zich bevindt: er bestaat geen duidelijke en algemeen geaccepteerde definitie.

Duurzaamheid, om even terug wat breder te gaan, is een discours dat al sinds de jaren ‘50-‘60 zijn opmars kent, voortvloeiend uit een golf van onderzoek die duidelijk maakte dat er limieten zijn aan de manier waarop we op deze aarde leven (kennis die overigens al decennia daarvoor bestond). Met dat idee als basis zijn er talloze modellen bedacht, elk met hun eigen nuances over hoe we om moeten gaan met die problematische situatie (zie de grafieken op de volgende pagina). Het zou ons te ver van de hypothese brengen mochten we alle verschillende modellen en hun nuances uit proberen klaren, maar we willen hier wel wijzen op één opvallendheid: in elk van de verschillende duurzaamheidsmodellen is er een ‘sociale component’. Het zijn deze sociale aspecten van duurzaamheid (sociale duurzaamheid) waar we het verder over zullen hebben.

De opdeling van een holistisch duurzaamheidsdiscours in verschillende ‘onderdelen’ is uiteraard niet optimaal. Ze relativeert de complexiteit, en in de praktijk onhaalbaar gezien de verwevenheid van de onderliggende thema’s. Deze synthetische opdeling helpt echter om bepaalde ideeën scherp te krijgen, en om een ‘wicked problem’ in zekere zin bevattelijk te maken. Het is omwille van deze pragmatische voordelen dat we sociale duurzaamheid isoleren van het holistische verhaal.

Naast de diversiteit van (algemene) modellen die ontwikkeld zijn rond duurzaamheid of duurzame ontwikkeling, zijn er ook nog een veelvoud aan professionele houdingen ten opzichte van duurzaamheid. Zo beschrijft E. K. Meyer in haar tekst ‘sustaining beauty’ bijvoorbeeld 5 benaderingen van het duurzaamheidsdiscours in de landschapsarchitectuur. Van zij die geloven dat duurzaam ontwerp altijd al aan de kern heeft gelegen van wat de discipline doet, over zij die geloven in puur technische oplossingen voor duurzame ontwikkeling, tot een groep professionals die duurzaamheid afschrijft als een vorm van ‘reductief functionalisme’.

E. K. Meyer
2008

Zie ook haar eigen
terugblik op het artikel
in 2015

“ Perhaps all I can say is that sustainability is one of many concerns evident in contemporary practice, but not all members of the ASLA or landscape architecture practitioners would say they are committed to increasing the knowledgebase for sustainable landscape design, or to creating new forms of sustainable landscapes.

Het aantal definities van sociale duurzaamheid is even talrijk als dat er duurzaamheidsmodellen bestaan - mogelijks zelfs meer. Er is niet één heldere definitie, maar toch ligt er waarde in het concept. Door haar openheid biedt het mogelijkheid tot interdisciplinaire discussie, en vormt het een container waarin heel diverse vormen van kennis samevloeit. Het concept wordt opgevuld met een grote diversiteit aan subthema’s, aandachtspunten en discours. Uit deze diversiteit werd er een ‘vocabularium voor sociale duurzaamheid’ opgesteld binnen SoDuLTA, dat mee de basis vormt voor de codeboom waarop de gesprekken met professionals gecodeerd werden.

M.R. Shirazi & R.
Keivani
2017

“ Social sustainability may not be the best concept to address complexities of social aspects of sustainability, but provides “promising channels for communicating more broadly and playing a constructive part in wider sustainability debates, both locally and transnationally”.

Veel van de thematieken die nu onder sociale duurzaamheid worden gecategoriseerd bestonden al voor de gekende ‘duurzaamheidsmodellen’. Denk hierbij aan het mensenrechtendiscours of discussies over sociale inclusie. In die zin vormt sociale duurzaamheid ook een koepelbegrip voor verschillende nog losstaande thematieken, die elk al zeer complex zijn op zichzelf.

Uit dit alles blijkt dat het in geen geval een eenvoudig te begrijpen term is, maar wel een essentieel onderdeel van het bredere duurzaamheidsdenken. Voor landschapsarchitecten zal het een uitdaging zijn om de implicaties van het begrip te vertalen naar onderwijs en praktijk, maar niettemin essentieel gezien de holistische aard van ‘het landschap’, dat zich niet beperkt tot een puur ecologische realiteit.

Selman
2008

“ The manifold dimensions of sustainable landscapes raise challenging questions over the nature of how to design, plan, and manage them.

Kytta et al. stellen dat sociale duurzaamheid een contextspecifiek begrip is, en dat het moeilijk is om haar betekenis te definiëren, omdat de aandachtspunten per context anders zijn. Met andere woorden: principes van sociale duurzaamheid kunnen moeilijk veralgemeend worden naar elke context. Dit sluit opnieuw mooi aan bij het idee van vernaculair en contextgebonden werk van de landschaps- en tuinarchitectuur.

Kyttä et al.
in: M.R. Shirazi & R.
Keivani
2019

“ Social sustainability reflects its particular context and needs to be studied in a context-sensitive manner.

Bij het verder uitdiepen van wat sociale duurzaamheid betekent voor de landschapsarchitectuur botsten we op een lacune in literatuur en onderzoek. Er is maar weinig geschreven over hoe de thema’s van sociale duurzaamheid zich vertalen binnen de discipline. Uiteraard passen veel van deze thema’s zich op één of andere manier toe op wat als ‘landschap’ begrepen kan worden, maar dat zegt dan nog niet meteen veel over hoe de discipline hier mee om gaat, of zou moeten gaan. De thema’s bieden echter wel een houvast. Ze zijn voor de meeste landschaps- en tuinarchitecten vatbaar, en hoewel er niet geschreven wordt over de concrete implicaties vormen ze wel onderdeel van de dagdagelijks praktijk.

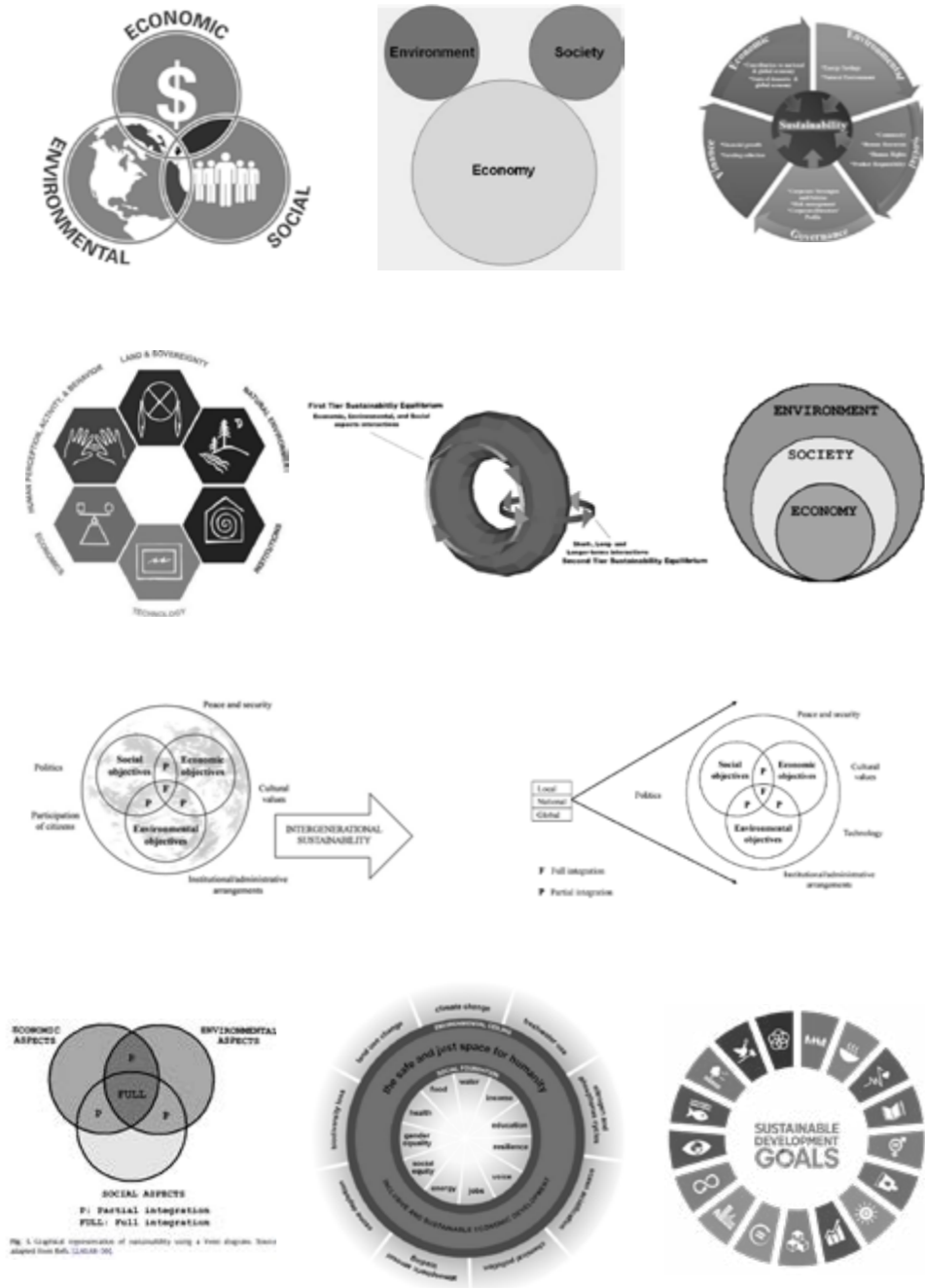
Benson & Roe
2007

“ Few landscape architects have grappled openly with the problem of defining the social elements of sustainability important in landscape planning and design although social considerations are commonly referred to. However, Thayer [...] states that there is a need ‘not for business as usual’ and that ‘it is important to look at sustainable landscapes in terms of the nature and degree of the social change they imply’.

Een aantal van de thema’s onder sociale duurzaamheid zijn overigens niet nieuw voor de LTA, die zichzelf ook als een sociale discipline ziet. Terugkerende termen uit gesprekken zijn bijvoorbeeld ‘ontwerpen voor iedereen’, ‘sociale veiligheid’, ‘welzijn’, ‘ontmoeting’, ‘participatie’, ‘ontwerpen voor iedereen’ etc. Er is dus al een vruchtbare grond op vanuit te vertrekken voor een verdere integratie van het discours. In het waardenkader dat Ian Thompson ontwikkelde is ‘gemeenschap’ ook als één van de 3 grote pijlers, wat een ideologische gedragenheid van het sociale benadrukt. We geloven dan ook dat de integratie van sociale duurzaamheidsprincipes in proces en praktijk geen ideologische moeilijkheid zal zijn, maar wel een grote praktische uitdaging.

Het is binnen dit onderzoek niet de bedoeling om een pasklaar antwoord te bieden over wat sociale duurzaamheid betekent voor de landschaps- en tuinarchitectuur. Zoals eerder gesteld ligt veel van haar waarde namelijk in de openheid ervan. De doelstelling is wel om een eerste verkenning van het begrip te maken, en er een dialoog rond op te starten.

We vertrekken daarvoor vanuit de Vlaamse landschapsarchitectuur, en onderzoeken hoe de thema’s zich nu al vertallen in de praktijk. Daarmee relativeren we het belang van rigide definities, en zoeken we naar de diverse invullingen die landschaps- en tuinarchitecten zelf geven aan hun sociale verantwoordelijkheden.

RECHTVAARDIGHEID	ARMOEDE	CULTURLE ACTIVITEIT
MENSENRECHTEN	TOEGANKELIJKHEID	GEMEENSCHAP
EIGENDOMSRECHT	TRANSPARANTIE	SAMENLEVING
GEBRUIKSRECHT	SOLIDARITEIT	INTERACTIE
COLLECTIEF RECHT	LEVENSQUALITEIT	VERBONDENHEID
INSPRAAK	SOCIALE CONTACTEN	BEHORIGHEID
INCLUSIE	SOCIAAL KAPITAAL	SOCIALE VERANTWOORDELIJKHEID
GELIJKHEID	IDENTITEIT	INDIVIDUELE EN COLLECTIEVE NARRATIEF
DEMOCRATIE	SOCIAAL NETWERK	VALUE OF SPACE
GENDER	SOCIALE COHESIE	DEMOGRAFIE
SEKSUALITEIT	SOCIALE MIX	ETHIEK
MIGRATIE	SOCIALE STIJGING	ESTHETIEK
PARTICIPATIE	DIVERSITEIT	PLACEMAKING
BETROKKENHEID	EMPOWERMENT	BETEKENISGEVING
WAARDIGHEID	GELIJKHEID AAN KANSEN	FLEXIBILITEIT
POLITIEKE STEM	EDUCATIE	RISICO
MACHTIGING	PEDAGOGISCHE RUIMTE	BINDING
PERSOONLIJKE INVLOED	LEVENSQUALITEIT	COMMUNICATIE
BURGERSCHAP	ZELFONTPLOOIING	TIJDELIJKHEID
VEILIGHEID	EIGENAARSCHAP	LOKALITEIT
GEBOGENHEID	CULTURELE ONTWIKKELING	NABIJHEID
WELZIJN	CULTURELE EXPRESSIE	
STABILITEIT	...	

Duurzaamheid heeft duidelijk een potentiële waarde voor de landschapsarchitectuur, maar wordt steeds meer gewantouwd. Haar waarde als potentieel inspiratiekader, referentiekader, en als gedeelde doelstelling met andere disciplines staat onder druk. Dit onderzoek wilt dan ook opnieuw aantonen dat er wel degelijk waarde ligt achter het begrip, door haar implicaties scherp te krijgen.

Palich & Edmonds
2013

“ Practical and operational aspects of social sustainability are not well explored, clearly defined or well integrated in the policy and practice of urban planning and housing” (Bacon, Cochrane & Woodcraft, 2013). [...] Design processes can offer a critical contribution to social sustainability by acting as a connecting voice, a social and cultural conduit and a catalyst for working in, with and for community and government, to interpret and translate community aspirations into a vision and a declaration of cultural values.

Verskillende auteurs trachtten al om sociale duurzaamheid te contextualiseren naar hun implicaties voor ruimtelijke disciplines. Een concreet handelingskader, of concrete implicaties voor de praktijk zijn echter moeilijker te vinden, verschillende pogingen ten spijt.

Shirazi & Keivani
2019

“ Social sustainability advocates just distribution of welfare goods and urban services (Murphy, 2012), fosters enriching social capital and maintaining it at sustainable levels for future generations (Ročak et al., 2016; Dillard et al., 2009), promotes stronger social cohesion and community ties (Forrest and Kearns, 1999), considers social exclusion as a danger for sustainable communities (Polèse and Stren, 2000), addresses environmental justice through equitable re-distribution of environmental ‘goods’ and ‘bads’ (Agyeman et al., 2002), and envisions improving the quality of life of the people now and in the future (Woodcraft, 2012; Weingaertner and Moberg, 2014).

Met dit document willen we overigens in geen geval de ecologische benadering van duurzaamheid veroordelen of afschrijven als irrelevant. Er zijn talloze redenen om als discipline een focus te houden op de ecologische dimensie van duurzaamheid. Daarnaast erkennen we ook de economische realiteiten waarbinnen professionals werken, en de realiteit dat dit hun handelingsmogelijkheden bepaalt. Daar wordt overigens dieper op ingegaan in het document rond de suggesties.

De integratie van duurzaamheid algemeen, en sociale duurzaamheid specifiek, in de curricula en praktijk van de LTA zal een continue zoektocht zijn. Gezien de evolutieve aard van de problematieken waar het discours op reageert, en het continu veranderende landschap waar de discipline op ingrijpt, kan er weinig definitief vastgelegd worden. Een eindeloze, complexe, maar vooral leerrijke oefening, zoals ook beschreven in documenten als ‘planning for boundary cities’ en het ‘GreenComp’ document van de Europese Commissie:

G. Bianchi et al.
2022

“ Een duurzaamheidscompetentie stelt lerenden in staat duurzaamheidswaarden te belichamen en complexe systemen te omarmen, om te kunnen overgaan tot of vragen om actie waardoor de gezondheid van het ecosysteem wordt hersteld en gehandhaafd en de rechtvaardigheid wordt versterkt, wat resulteert in een visie voor een duurzame toekomst.

Als we als discipline serieus zijn over onze eigen duurzaamheidsambities, dan is het noodzakelijk dat we in de holistische benadering ervan ook de uitdaging aangaan om sociale duurzaamheid te integreren. Steeds in samenspel met ecologische, economische en culturele overwegingen van duurzaamheid. Enkel zo kunnen we komen tot échte duurzame landschappen.

CMC
(Davos Declaration)
2018

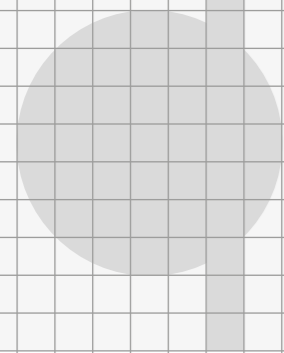
“ [...] met erkenning voor de cruciale bijdrage die een kwaliteitsvolle gebouwde omgeving levert tot het bereiken van een duurzame samenleving, gekenmerkt door een hoge levenskwaliteit, culturele diversiteit, individueel en collectief welzijn, sociale rechtvaardigheid en samenhang, en economische efficiëntie.

Man has the fundamental right to freedom, equality, and adequate conditions of life, in an environment of a quality that permits a life of dignity and well being, and he bears a solemn responsibility to protect and improve the environment for present and future generations.

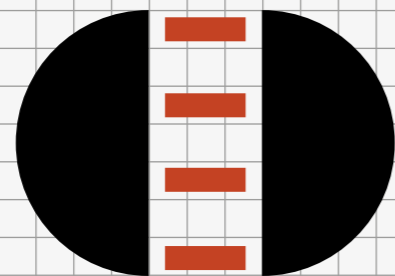
DEEL 2

SPANNINGSVELDEN

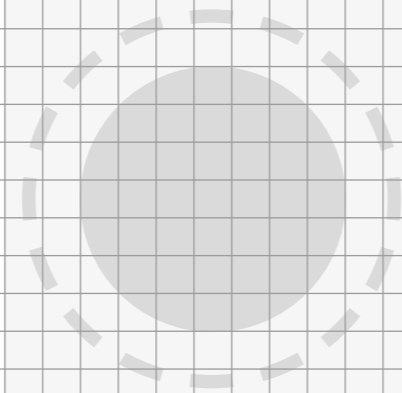
Spanningsvelden van sociale duurzaamheid

RANDEN

SPANNINGSVELDEN

SUGGESTIES

DUURZAAMHEID IS BETEKENISLOOS /
HET IS DE KERN VAN WAT WE DOEN

DE LTA IS EEN SOCIALE DISCIPLINE /
ER IS GEEN GEDEELDE SOCIALE AGENDA

DE LTA ONTWERPT VOOR DE MENS /
DE LTA ONTWERPT VOOR HET LANDSCHAP

DE LTA IS APOLITIEK EN ANTI-CONTROVERSIEEL /
ELKE ONTWERPACTIE IS EEN POLITIEKE DAAD

LANDSCHAPSARCHITECTUUR IS EEN LUXEPRODUCT /
DE LTA IS EEN MAATSCHAPPELIJKE SPELER

INCLUSIEF WERKEN IS ESSENTIEEL /
PARTICIPATIE IS EEN SCHIJNVERTONING

DE LTA ZIT TUSSEN NATUUR EN CULTUUR /
ER IS GEEN NATUUR MEER EN ONTWERP IS UNIVERSEEL

HET LANDSCHAP ZIJN EMOTIES EN VERHALEN /
WE MOETEN DATAGEDREVEN ONTWERPEN

OVER SMAAK VALT NIET TE TWISTEN /
DIALOOG OVER SCHOONHEID WERKT VERBINDEND

DE LTA IS EEN SPECIALIST /
DE LTA IS EEN GENERALIST

The sustainability/sustainable development terminology has been so much used in academic, professional, political and social circles across many disciplines that it has engendered complaints of overuse and dis-utility [...] it has become 'tired' and meaningless through overuse.

**DUURZAAMHEID IS BETEKENISLOOS /
HET IS DE KERN VAN WAT WE DOEN**

Duurzaamheid als (twijfelachtig) referentiekader

De relatie tussen landschaps- en tuinarchitecten en het duurzaamheidsdiscours is dubieus. Enerzijds zijn er zij die nog geloven in de waarde van het discours, en het als een valabele piste zien principieel in te zetten in onderwijs en praktijk. Ze zien het als een gedeeld kader dat ons ook bindt met andere disciplines. Ook in de literatuur wordt doorgaans deze positieve houding aangenomen en wordt er grote potentie gezien in het landschap en de daarop betrokken disciplines als stimulans van duurzame ontwikkeling

J. Benson & M. Roe
2007

“ [...] Landscape is a concept par excellence for thinking about sustainability, and landscape professionals do have a significant contribution to make.

X. Chen & J. Wu
2009

“ Landscape architects intentionally modify and create landscapes, and their imprints and influences are pervasive and profound, far beyond the physical limits of the designed landscapes.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik zou het een perfect valabele piste vinden om te zeggen van kijk: het is ieders taak om daarvoor te gaan. Met al wat erin zit. Dat is niet alleen de LTA [...] alle neuzen in dezelfde richting, en iedereen vanuit zijn discipline streeft dat na.

Daartegenover staat anderzijds een groep respondenten die het discours – of tenminste het begrip duurzaamheid - wantrouwt. Voor hen is duurzaamheid een leeg begrip, een koepelterm zonder inhoudelijke betekenis, of zelfs eenvoudigweg een marketingwoord dat wijst op praktijken van greenwashing. Volgens o.a. Reinier De Graaf is dat overigens niet enkel een probleem bij ‘duurzaamheid’, maar een algemere problematiek in het vocabularium van de architectuur, waarin er volgens hem een erosie van de taal bestaat die het inhoudelijke architecturale debat uitholt.

A. Prins & R. De Graaf
2023

“ Gebruik op het minst het woord duurzaamheid dagdagelijks, anders ben je verloren. En wat is de betekenis dan nog?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

A. Prins & R. De Graaf
2023

“ Keer op keer moet de auteur concluderen dat de begrippen vaag blijven. En de vaagheid heeft systeem: door de vrijblijvende taal blijft elk gesprek ‘leuk’, en kan verdoezeld worden waar architectuur vandaag écht om draait, namelijk afvinklijsten, rankings en winstmarges. Allemaal zaken die te danken zijn aan het gretig omarmen van het neoliberalisme. Meetbaarheid is troef, inhoudelijke discussie: afgeschaft. Met z’n allen zijn we verslaafd geraakt aan inhoudsloze woordhulzen. Junkwoorden.

Waar voor sommigen ‘duurzaamheid’ is weggevallen als inhoudelijk referentiekader, grijpt de discipline wél terug naar ecologische elementen uit dit duurzaamheidsdiscours. Termen als ‘klimaatresistent’, ‘klimaatrobuust’, ‘klimaatneutraal’, ‘toekomstgericht’, ‘ecologisch’, ‘natuurgericht’, etc. worden makkelijk in de mond genomen als schijnbare synoniemen van duurzaamheid, met het idee dat er achter deze woorden wél duidelijkere inhouden en referentiekaders zitten. Kongjian Yu spreekt dan weer liever over ‘the art of survival’, aangezien hij duurzaamheid een te brave term vindt voor de problematieken waarmee we geconfronteerd worden.

K. Yu
2006

“ Dus we doen dingen voor de lange duur. Iets dat zeer lang zal meegaan. En het weinige dat je doet moet dan echt wél duurzaam zijn als architect. Maar het zal vooral gaan om culturele duurzaamheid. Kan het mij overleven? Kan het een paar generaties overleven? Kan de tijdsrek door die architectuur gaan? Maar niet omgekeerd, want dan heb je het over trends en over ja stromingen, die hoe dan ook tijdelijk zijn he. En die tijdelijkheid wil je nu net niet in architectuur.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Aangezien onze discipline werkt met de lange termijn, die vaak onze eigen leeftijd overschrijdt, moet elk ontwerp de facto gebaseerd zijn op duurzaamheid. [...] Zoeken naar de essentie van een opdracht en er over waken overdaad te vermijden kan een weg zijn naar kwaliteit.

Is de LTA voldoende zelfkritisch in het gebruik van dit vocabularium en de implicaties ervan? Hebben ze voldoende kennis in huis om deze concepten om te zetten in praktijk? En nog fundamenteeler: is het streven naar een duurzame ruimte de kerntaak van de LTA?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar duurzaamheid is intussen al een beetje een vaag begrip he, zeker bij doorsnee publiek... Terwijl toekomstgericht ontwerpen is al veel concreter he.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Euhm, ik denk als ge nu kijkt naar wat grondhoudingen zijn die nu LTA hebben, dan gaat het heel sterk om ecologie, klimaat, biodiversiteit, duurzaamheid, ... En dat zijn natuurlijk, ja, grondhoudingen, maatschappelijke belangen.

K. Yu & J. Zeunert
2017

“ First of all, I do not reject the concept of ‘sustainability’, but I believe Sustainability and Survival are twin concept. The former is ‘Think like A King’; the latter is to ‘Act Like A peasant’. We need both of course! At the action level, I think survival is a more accurate word to describe our situation and a more powerful and practical word to lead action. First of all, sustainability is defined as meeting the needs of the present generation without compromising the ability of future generations to meet their own needs. But how can we talk about sustainability when the survival of the present generation is threatened?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Moet landschapsarchitectuur ecologisch zijn? Nee. Maar het moet wel een soort verantwoordelijkheid hebben richting de maatschappij in de brede zin ...

Meer dan alleen ecologie

Landschapsarchitectuur werkt in en mét de ruimte - het landschap - en de gehele complexiteit van systemen, objecten en processen daarin aanwezig. Je kan dus stellen dat een focus op louter de ecologische aspecten van duurzaamheid zou tekortschieten voor wat de discipline doet. Ingrijpen in het landschap heeft namelijk ook sociale, economische, esthetische en culturele consequenties. En hoewel sociale thematieken zoals inclusie, participatie, rechtvaardigheid en diversiteit zeker in overweging worden genomen in de dagdagelijks ontwerp praktijk, worden ze niet bewust gezien als onderdeel van een breder duurzaamheidsdiscours. Ze worden, met andere woorden, zelden bewust afgewogen tegenover ecologische aspecten van duurzaamheid?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar duurzaamheid is heel breed, is... Klimaat, is ecologie, is biodiversiteit, is gewoon... Een overkoepelende term.

Na een screening van de vakliteratuur wordt al snel duidelijk dat de aandacht binnen het duurzaamheidsdiscours voornamelijk gaat naar ecologische thematieken, en minder naar sociale aspecten van duurzaamheid. Hoe komt dat? Is dat een gevolg van de geschiedenis van het duurzaamheidsdiscours zelf en een zoektocht hoe de discipline hier het best op inspeelt? Is het een gevolg van de geschiedenis van de Vlaamse context van het beroep, die voor een groot deel uit de horticultuur is voortgekomen? Is het omdat ecologie de meest tastbare laag is van duurzaamheid, en daarom het meest helder (en politiek verkoopbaar) is?

De verklaring achter die eenzijdige focus op ‘ecologische duurzaamheid’ terzijde, kunnen we aandacht voor ecologie in een veranderend klimaat niet veroordelen gezien haar relevantie en de vrij directe impact die de discipline erop kan hebben. Verschillende respondenten hebben hier echter toch enkele kritische bedenkingen bij. Zeggen we soms niet te snel dat wat we doen ‘ecologisch’ is? En is iets dat ecologisch is, meteen ook duurzaam (en dus rechtvaardig)?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar dat al die hedendaagse tuin- en landschapsarchitecten zeggen van wij zijn ecologisch bezig, daar frons ik wel de wenkbrauwen voor.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar dat merk ik dan bij velen niet, dat er dan wel nog heel veel verspild met materiaal omgegaan

wordt, om een soort esthetiek in het ontwerp te krijgen die dan eigenlijk losstaat van een zorgzame ecologische visie. Dus ik denk dat er daar nog wat variatie zit in hoe dat mensen dat ecologische zullen interpreteren.

I. Thompson
2000

Het wordt alleszins duidelijk uit de gesprekken dat van de drie waarden die I. Thompson in zijn boek 'ecology, community and delight: values in landscape architecture' naar voren schuift, het ecologische wel het meest aangegrepen waardenkader vormt. Deze ecologische gronding wordt echter doorheen de gesprekken slechts occasioneel onderbouwd vanuit theorie of met referentiekaders.

De vraag kan dus geopperd waar we precies onze autoriteit vandaan halen om over ecologie te spreken; op welke referenties we ons baseren. Dat is lastig, zeker wanneer je bedenkt dat ecologie wel één van de belangrijkste verklaringen vormt voor de ontwerpkeuzes van landschapsarchitecten.

I.L. McHarg
1969

Volgens J.N. Prinsloo is die ecologische focus niet altijd zo dominant geweest, en is dit een gevolg van de ecologische shift die sinds de 20e eeuw zijn intrede gemaakt heeft in de discipline. Onder meer door figuren als Ian McHarg. Prinsloo bespreekt dit als één van de oorzaken van wat hij de 'demythologisering van het beroep' noemt. De 'waarom'-vraag van de discipline wordt volgens de auteur vandaag voornamelijk functionalistisch en ecologisch beantwoord.

J.N. Prinsloo
2014

“ Secondly, the ecological movement epitomised by Ian McHarg in his Design with Nature (1969) that sacrificed artifice at the temple of the idol Nature. Motivated by the environmental crisis, ecological thinking and a systematic design approach by means of abstracted map-overlays became entrenched in the discipline.

Werken aan de betekenis van duurzaamheid

Al bij al blijkt dat het nog maar weinig duidelijk is welke (sociale) duurzaamheidskaders de discipline aangrijpt om hun ontwerpkeuzes te verantwoorden. Sterker nog: er lijkt geen algemene overtuiging te zijn over de positieve impact die het beroep heeft op het 'ecologisch duurzaam' maken van de ruimte. Dit is tegenstrijdig met de overtuiging bij de meeste respondenten dat landschapsarchitectuur steeds moet nastreven om een zekere ecologische meerwaarde te creëren.

Het is dus nodig om te werken aan een heldere conceptualisering van het duurzaamheidsbegrip binnen de discipline. Landschapsarchitecten worstelen met de betekenis van woorden die ze gebruiken als een verantwoording van wat ze doen. Er wordt autoriteit gehaald uit schijnbaar uitgeholde begrippen. Duurzaamheid is er daar één van. En daarbij is er nog een langere weg af te leggen voor sociale principes van duurzaamheid dan bij ecologische duurzaamheid.

Er is nood aan een heropwaardering van de ontwerptaal, en de betekenissen die erachter liggen. Ongeacht of het dan 'duurzaamheid' is of eender welk gedeeld begrip, zal de discipline op zoek moeten gaan naar duidelijkere referentie-, en handelingskaders. Er moet ernstiger en oprechter gebruik gemaakt worden van het duurzaamheidsdiscours in processen en praktijken in het landschap. Daarbij is het ook noodzakelijk om ook de sociale, culturele en politieke dimensies van duurzaamheid te integreren en te koppelen aan de ecologische betekenissen ervan.

- _ Vinden we 'duurzaamheid' nog steeds een belangrijk referentiekader?
- _ Wat zijn belangrijke referentiewerken en -literatuur i.v.m. duurzaamheid betreffende de LTA?
- _ Bestaan er typevoorbeelden of referenties die een holistisch duurzame LTA verbeelden?
- _ Wat betekent sociale duurzaamheid voor de LTA, en hoe vertaalt zich dat in onderwijs en praktijk?
- _ Welk 'model' van duurzaamheid sluit het meest aan bij de methodes en doelstellingen van het beroep?

Environmental challenges are, at their root, social problems that arise from income and power inequality. Thus, inequality is an environmental issue just as environmental degradation is a social issue and solutions must address them jointly through principles and institutions rooted in justice.

**DE LTA IS EEN SOCIALE DISCIPLINE /
ER IS GEEN GEDEELDE SOCIALE AGENDA**

Betekenisgeving aan 'het sociale' / 'de sociale laag' / 'de sociale dimensie'

Uit zowel de literatuurstudie als uit de gesprekken blijkt dat de landschapsarchitect zich wel degelijk bewust is van het belang van sociale thematieken in het landschap. Unaniem vinden LTA het landschap ook een sociale dimensie heeft, en dat die erkend moet worden. Wanneer we deze verder proberen definiëren, wordt het echter moeilijker om te komen tot concrete houvast, rollen of verantwoordelijkheden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Volgens mij gaat het sociale daarover: een rechtvaardige behandeling van alle eisen die aan die publieke ruimte gesteld worden. En dan kom ik opnieuw uit op het idee van inclusiviteit: zorgen dat er voldoende rekening gehouden wordt met de noden en de wensen van iedereen. En dat die ruimte voor iedereen toegankelijk, bruikbaar en leefbaar is.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar even goed de sociale veiligheid is een heel belangrijk thema. Dat gaat soms over iets heel eenvoudig zoals verlichting, maar dat is een gevoel van veiligheid. Sociale veiligheid. Maar ook over sociale controle, zodat je je ergens op een plek op uw gemak voelt. Waarbij dat je geen donkere hoekjes krijgt, of gure plekjes. Terwijl, dan heb je ook toe-eigening van plekken, dat is ook een sociaal fenomeen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Voor mij gaat dat meer denk ik over, ja het onderzoeken van doelgroepen, van actoren die er spelen, euhm, de socio-economische profielen van... De elementen die errond zitten, euhm... Ja het collectief gebeuren die errond speelt. Dat is zo meer het minder tastbare. Euhm. De verhalen die er spelen, die iets vormgeven. Euhm. Ja alles die eigenlijk komt vanuit personen die zich daarin bevinden, die communiceren en die daar dingen beleven.

Het sociale krijgt zeer diverse invullingen, en wordt gerelateerd aan thema's als ontmoeting, ontwerpen voor iedereen, (sociale) veiligheid, en bij een minderheid ook participatie, rechtvaardigheid en inclusie. Het idee dat de ontwerper 'voor iedereen' ontwerpt kan ook gezien worden als een soort sociale doelstelling die vaak geponereerd wordt. Wat opvalt is dat 'het sociale' gezien wordt als iets dat kan veranderd worden door ontwerp. Het is dus (voor een deel) maakbaar, en er ligt in die maakbaarheid een stuk van de verantwoordelijkheid van de ontwerper. Dit is natuurlijk te verwachten van een discipline die sterk interventiegericht is.

I. Thompson
2000

“ Landscape architects, as we shall see in the next chapter, believe that by changing people's environments they can improve their lives. This is almost a necessary article of faith.

Conservatieve vs. Generatieve modus

Er wordt door respondenten een aantal keer verwezen naar de geschiedenis van de LTA, en hoe daar vaak een duidelijke sociale doelstelling achter het werk van de landschaps- en tuinarchitectuur lag. Bv. de sanering van steden was het de doelstelling om een gezonde leefomgevingen te creëren met licht en lucht. Ook vandaag reageert de discipline op bepaalde problematieken die vaak ecologisch en fysiek van aard zijn (luchtkwaliteit, verkeersveiligheid, waterinfiltratie- en kwaliteit, erosie, etc.). De vraag hoe we concreet omgaan met andere, sociale problematieken (inkomensongelijkheid, genderongelijkheid, overbevolking, massamigratie, individualisering en eenzaamheid, etc.) werd moeilijker beantwoord, soms met een kritische toon:

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat komt eigenlijk weinig aan bod in de opleiding en over dat sociale wordt heel simplistisch vaak gedacht, he, je moet dan wel ontmoetingsplaatsen creëren en dat komt dan neer op een paar zitbanken ergens zeggen en wat schaduw en een boom, en... that's it.

J. Zeunert
2017

“ Social sustainability in more specific relation to planning and landscape architecture encompasses the goal of creating communities and public spaces that are healthy; livable; equitable; diverse; connected; democratic, and provide a good quality of life through hard and soft amenities and infrastructures.

S. Psarra
2009

Over de mate van impact tussen de inrichting van een ruimte enerzijds, en welzijn en gedrag daarbinnen anderzijds, moet gediscussieerd en nagedacht worden. Binnen sociaalruimtelijke literatuur wordt alleszins gesteld dat er daar een wederzijdse wisselwerking bestaat. In haar boek 'architecture and narrative' spreekt S. Psarra, bijvoorbeeld over een 'conservative mode', waarbij bestaande sociale relaties en verhoudingen gereproduceerd en bestendig worden in de fysieke ruimte, en een 'generative mode', waarbij er via fysiekruimtelijke ingrepen gepoogd wordt om bepaald sociaal gedrag te sturen. Uit gesprekken blijkt dat de landschapsarchitecten zich zeer bewust zijn van hun 'generatieve mode' (determinisme), maar slechts weinig zelfbewust over hun 'conservatieve houdingen'.

Over ruimtelijk
determinisme zie o.a.:
B. Hillier et al.
1987

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En ik herinner mijn jongste jaren, dat we een gat gemaakt in de haag, en we kropen daardoor bij de burens. Dat was niet gepland, dat was niet zo gemaakt. En dat was niet zo dat daar een socioloog is komen zeggen; ge kunt nu maken dat je met de burens praat... Dat komt gewoon vanzelf, kinderen doen dat. Maar je hoeft dat dus niet te organiseren. Ik heb nog nooit een architect geweten die in een rijwoning een gat maakte in een muur, en zegt, ge moet een beetje met de burens praten.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Men heeft dat vroeger wel geprobeerd om via architectuur de mens te veranderen en hun idealen... Maar dat blijkt heel moeilijk te gaan. Daar ben ik niet in thuis hoor... Dat is psychologie, ik zou dat eerlijk gezegd echt niet weten.

M.R. Shirazi & R.
Keivani
2019

“ Our analysis proved that the characteristics of urban form are significantly associated with outdoor social activities in terms of type of activities, and gender and age of actors. This contributes to the long-standing debates on environmental determinism, the idea that human behaviour is determined by the nature of the geographical environment (Lang, 1987), or architectural determinism, the idea that buildings can have systematic effects on human behaviour, individually or collectively (Hillier, 1996)

J. Jacobs
1961

De beperkte impact van ontwerp, de beperkte kennis van de ontwerper

Hoe bepalend de fysieke ruimte op sociaal gedrag precies is, en welke rol ontwerpers in dat sturen moeten spelen, is een veel gestelde onderzoeksvraag. J. Jacobs geloofde bijvoorbeeld slechts weinig in de soms beloofde impact die een goede inrichting van een buurtpark kan hebben op de sociale problematieken in die buurt (bv. sluikestort, druggebruik, geluidsoverlast). Volgens haar is bescheidenheid van de ontwerper hier op zijn plaats. Ze bekritiseerde daarom ook nog de vaak paternalistische en deterministische houding die aangenomen werd door ontwerpers en planners, die uitgaan van een grote 'maakbaarheid' van de samenleving.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus moeten we eigenlijk ook een antropoloog of een socioloog gaan raadplegen als we met complexe sociale vraagstukken zitten. [...] Architecten staan met een aantal disciplines in nauw contact. Ik denk dat we nog te ver af staan van sociale wetenschappen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat wij totaal niet de notie hebben en de tools en de kennis hebben om te weten wat nu precies de knelpunten en problematieken zijn rond die sociaaleconomische duurzaamheid [...]

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat ook dat, architectuur is maakbaar. Ik denk dat mensen, dat dat al moeilijker is.

S. Psarra
2009

“ The assumption is that if meanings are multiple and socially constructed, the design is a testimony that there is not a deterministic relationship between form and function.

Thema's van sociale duurzaamheid die slechts weinig aangehaald werden doorheen gesprekken met respondenten zijn onder meer culturele betekenissen, emotionele bindingen met de ruimte, machtsverhoudingen en onze eigen (politieke) positionering in de ruimte. De 'sociale laag' wordt gezien als iets dat verweven zit in de gemaakte ontwerpen, en niet als iets waar de professional en hun proces deel van uitmaken. De manier waarop ze tewerk gaan, de eigen ideologieën en waarden, en de eigen identiteit worden daarbinnen weinig kritisch benaderd.

Nochtans hebben de eigen politieke en sociale positionering, en eigen identitaire representativiteit, wel degelijk een impact op de 'sociale duurzaamheid' van het proces. Evenmin werden de huidige manieren van werken spontaan in vraag gesteld. Deze worden gezien als een soort vanzelfsprekendheid, en de impact ervan op inclusie, of het democratische vermogen van deze standaard methodes, werden niet in vraag gesteld. Niettemin zijn er vrij eenvoudig alternatieve, interessante nieuwe houdingen en rollen te verbeelden. I. Thompson maakt bv. de reflectie over de potenties van een meer pedagogische rol voor ontwerpers.

I. Thompson
in: J. Benson & M. Roe
2007

“ The more socially engaged members of the profession are also engaged in activities which attempt to transform society at the difficult end of Trainer's checklist. These range from environmental education and the improvement of school grounds to the creation of sustainably and locally managed neighbourhood parks. All of these activities can be said to foster the kind of social cohesion which seems to be the necessary condition of any shift towards more sustainable lifestyles.

Het sociale wordt niet zo benoemd

En hoewel de betekenissen die we geven aan 'het sociale' variabel zijn, is het onjuist te stellen dat de landschaps- en tuinarchitect helemaal niét reflecteert over de politieke of emotionele betekenissen van de ruimte. Het is correcter om te stellen dat ze dit niet snel ziet als iets dat onder de 'sociale dimensie' van de ruimte valt.

We kunnen concluderen dat de landschapsarchitect wel degelijk aandacht heeft voor specifieke thema's van sociale duurzaamheid. De professional wijst zichzelf verschillende sociale rollen en verantwoordelijkheden toe. Het is echter niet steeds over hoe die zich vertalen naar opleiding en praktijk, welke referentiekaders daarvoor gebruikt worden, en waar de grenzen van dit 'sociale' precies liggen. Er is geen gedeeld kader hierrond, en de sociale houding is sterk afhankelijk van het individuele engagement dat de LTA bereid is te nemen. Daarnaast wordt deze sociale dimensie zelden gezien als een onderdeel van een breder duurzaamheidskader, en wordt de expliciete link met o.a. ecologische principes van duurzaamheid te weinig belicht.

Het sociale wordt te veel gezien als een onderdeel van het finale ontwerp, en niet voldoende als onderdeel van de eigen processen en identiteit. Vanuit een maakbaarheidsidee gelooft de LTA dat ze sociaal gedrag kan sturen, maar ze is zich weinig bewust van de eigen sociale ideologieën, vooroordelen en waarden die achter haar eigen ontwerpen liggen. Het ontbreken van een duidelijk referentie-, of handelingskader maakt van het sociale vaak een ad-hoc oefening, zonder dat hier concrete, te behalen ambities aan gekoppeld worden. Een oplossing hiervoor kan gezocht worden in het creëren van een gedeeld referentiekader, het systematisch toepassen van post-occupancy evaluations om impact te meten, en het creëren van een duidelijke afbakening van disciplinaire rollen en taken, ook in samenwerking met andere disciplines.

H.M. Hohmann & J.
Langhorst,
2004

Het is tot op vandaag dus moeilijk om Langhorst en Hohmann ongelijk bewijzen wanneer ze de stellen dat het de LTA ontbreekt aan een duidelijke, gemeenschappelijke sociale agenda. Zo'n agenda is iets dat collectief bepaald kan worden, vanuit de sociale ideologieën die onbewust wel aanwezig zijn bij elke, individuele ontwerper.

- _ Wat zijn gedeelde sociale doelstellingen van de discipline (gelijkheid, democratie, welzijn, etc.)? Hoe ziet een ideale samenleving eruit?
- _ Waar liggen de sociale verantwoordelijkheden en rollen van de discipline?
- _ Vormt de discipline een goede representatie voor de bevolking voor welke ze ontwerpt?
- _ Is de manier van werken – de plan- en ontwerpmethodologie – voldoende sociaal?
- _ Welke alternatieve sociale rollen en verantwoordelijkheden kan de professional opnemen?

If humans are to sustain themselves and provide for future generations, democracy's reach must extend beyond the human sphere. This paper expands on the idea that democracy, if viewed through Aldo Leopold's land ethic, which "enlarges the boundaries of community to include soils, waters, plants, and animals, or collectively, the land," will help restore the natural and civilized landscapes by addressing the essential connection between land and democratic rights and responsibilities.

DE LTA ONTWERPT VOOR DE MENS /
DE LTA ONTWERPT VOOR HET LANDSCHAP

Een ethisch vraagstuk

Voor wie ontwerpt de LTA? Deze vraag werd aan alle respondenten voorgelegd in de gesprekken rond sociale duurzaamheid. Achter deze vraag schuilt de zoektocht naar de juiste ethische positionering van de LTA ten opzichte van mens en natuur. Onderstaande grafiek uit Benson & Roe positioneert de landschapsprofessional als 'homocentrisch', wat wilt zeggen dat ze voornamelijk gericht zijn op de mens, maar niet noodzakelijk op specifieke individuen.

J. Benson & M. Roe
2007

Table 2.1 A typology of theories/positions within environmental ethics

Anthropocentric		Non-anthropocentric	
Egocentric	Homocentric	Biocentric	Ecocentric
Self-interest	Greatest good of the greatest number	Members of the biotic community have moral standing	Ecosystems and/or the biosphere have moral standing
Laissez-faire	Stewardship of nature (for human use and enjoyment)		Duty to the whole environment
Mutual coercion (mutually agreed)			Holism
Classical economics	Utilitarianism	Moral extensionism	Deep ecology
Capitalism	Marxism	Animal rights	Land ethic
New Right	Left Greens	Bio-egalitarianism	Gaianism
	Eco-socialism		Buddhism
	'Shallow' ecology		American Indian
Thomas Hobbes John Locke Adam Smith Thomas Malthus Garrett Hardin	J. S. Mill Jeremy Bentham Barry Commoner Murray Bookchin	Albert Schweitzer Peter Singer Tom Regan Paul Taylor	Aldo Leopold J. Baird Callicott
	Most landscape architects?		

Source: A modified version of Carolyn Merchant's (1992, pp. 64-65) 'Grounds for Environmental Ethics'

Uit gesprekken blijkt dan weer dat het merendeel van de respondenten inderdaad zou stellen dat het beroep zich expliciet op 'de mens' richt - en dus 'homocentrisch' ontwerpen. Ze zien zichzelf als professionals die ontwerpen voor een 'maatschappelijke meerwaarde'.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Het gaat altijd om de mens. We gaan ergens proberen een ruimtelijke oplossing te bieden aan problemen waar mensen leven. Er is voor mij maar één schaal: de menselijke schaal. Dus op dat vlak voor mij altijd, vanuit de architectuur is dat altijd belangrijk. We doen het voor mensen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Is de LTA mensgericht? Ja. wij doen het finaal nog altijd voor mensen. We zijn een beroep die gebaseerd is op iets menselijk, architectuur, ontwerpen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Elk beroep situeert zich in een maatschappelijke context. Aldus heeft elk individu -welk beroep hij of zij ook uitoefent- een verplichting ten aanzien van de gemeenschap. Elk een moet naar gelang zijn of haar capaciteiten en talenten bijdragen aan een betere samenleving en zal zich desgevallend verantwoorden voor zijn werk. Dit is alleen mogelijk wanneer er een gemeenschappelijk project bestaat waarover het overgrote deel van de bevolking het eens is. [...] Uit het vorige volgt logischerwijze dat onze taak als landschaps- en tuinarchitect erin bestaat ons steentje bij te dragen tot een betere leefwereld voor onze medemensen, dus moet onze activiteit 'mensgericht' zijn.

Die positionering kan echter in vraag gesteld worden. Onderstaande stelling van Meyer plaatst het duurzaamheidsdiscours ergens egocentrisch en ecocentrisch op het schema. Dit impliceert een shift in ethische houding, en impliceert mogelijks dat we de ruimte - en de mens als onderdeel daarvan - mogelijks anders moeten benaderen. Als we duurzaam willen ontwerpen

- vanuit het landschap - klopt het dan wel dat we zo gefocust zijn op de mens daarin? Is het voor de professional zelfs mogelijk om dat niet te doen?

E.K. Meyer
2008

“ Sustainability as an ethic is decidedly a middle-ground position between an egocentric and ecocentric worldview.

Meer-dan-menselijk?

Deze homocentrische kijk betekent uiteraard niet dat er binnen het beroep geen rekening gehouden wordt met andere biotische en abiotische actoren in het landschap. De mens wordt steeds gezien als een speler die in continue interactie staat met zijn omgeving en andere elementen daarin aanwezig, en is daarvan ook afhankelijk voor hun voortbestaan. Dit vat in zekere zin ook de professionele houding samen: ecologie, natuur, biodiversiteit, etc. is nodig, maar dan wel voor het voortbestaan van de mens. Daarin wordt er een win-win gezien voor zowel natuur als mens.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ja, heeft het denk ik niet veel zin om de mensen buiten beschouwing te laten. Wat niet weg neemt dat je heel veel aandacht kan hebben voor die diersoorten en wat is het allemaal, maar ik denk in de verhalen die wij maken, is de mens echt wel een deel van het ecosysteem.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk het wel, omdat, dat maakt wel deel uit van hoe dat wij de definitie van ecologie zien. Ecologie... Bekijkt de LTA wel met inbegrip van de mens, als deel van het ecologisch systeem. Wij zijn ook een dier.

De positionering tussen mens en natuur is een continue zoektocht voor de professional. Sommigen gaan daarin een stapje verder, en zien het landschap als een mede-opdrachtgever en mede-vormgever die actief bijdraagt aan het ontwerp. Het landschap wordt daarbij bekeken als meer dan alleen een menselijke realiteit. De concrete implicaties van een dergelijke (nederige) houding vertalen zich in een openheid van het ontwerp, waar er ruimte is voor externe invloeden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Er is altijd een extra opdrachtgever, en dat is het landschap zelf.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Bij manier van spreken moeten we vechten voor de mooiste bewoners, vind ik, op de aardbol. En dat zijn de bomen.

Deze houding leidt ook tot nieuwe vragen over de sociale dimensie van het landschap. Wanneer LTA over 'het sociale' spreken, gaat het namelijk meestal over verbindingen en connecties tussen mensen, en minder dan relaties tussen mens - dier - landschap. Er zou echter geopperd kunnen worden voor een houding die vertrekt vanuit de mens als een deel van een bredere gemeenschap.

M.D. Murphy
2016

“ Do designers – as shapers of the landscape – have a responsibility to the landscape, or only to those who own or occupy it, the people we call “clients” and “users”?

Er bestaan namelijk ook duidelijke culturele en sociale relaties tussen mens, omgeving, en andere actoren daarin. Hoe plaatsen deze zich in onze gebruikte ethische kaders, en onze blik op wat rechtvaardigheid is? Gaat de landschaps- en tuinarchitect niet soms te snel voorbij aan de sociale impact die niet-menselijke actoren op ons hebben? Moet het idee over inclusie en rechtvaardigheid uitgebreid worden en ook niet-menselijke actoren betrekken?

L. Huybrechts et al.
2022

“ for many reasons, a politics of design is often still based on an anthropocentric model, often still fails to engage diverse publics, and ends up excluding some unrepresented (or underrepresented) human voices. Also, the scientific language can become a burden in 'translating' more-than-human voices which should be listened to. The role of design here in shaping those relations (between human actors but also beyond) is therefore extremely difficult and important to deepen and refine further.

Voor meer dan menselijk ontwerp, zie o.m. G. Deliège en S. Vandamme, 2019

Een laatste bedenking die volgt uit deze homocentrische houding is de vraag hoe de landschaps- en tuinarchitectuur zich dan precies verhoudt ten opzichte van niet-menselijke actoren in het landschap. Moeten ze representatief zijn voor dieren en planten in ruimtelijke ontwikkelingen? Moeten dieren actief betrokken worden als mede-ontwerpers? Hoe vertaalt zich dat dan naar proces en product van de LTA? Komt dit in conflict met bepaalde menselijke noden en wensen in het landschap?

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Een veilige plaats maken voor de mens. En daarom, omheinen we ook onze tuinen, omdat we veilig willen zitten, geborgen willen zitten. Dus in oorsprong, ik denk dat de oorsprong daar ligt voor de LA, om veiligheid te geven, om veilige plaatsten te scheppen. In de eerste plaats voor de mens, maar bij uitbreiding zou je kunnen zeggen vandaag ook voor... voor planten en dieren, en de natuur in het algemeen wat dat dan ook inhoudt dat begrip natuur.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Je bent eigenlijk de spreekbuis voor het landschap. Want het landschap is spijtig genoeg onmondig. Hij laat nu dan een keer met de weersinvloeden en klimaat zien dat dat ze aanwezig zijn, maar het bespreekbaar zijn voor het landschap. Ik denk dat we daar ons zeker moeten van bewust zijn.

‘de Mens’ bestaat niet / diversiteit

Naast deze nuances over mens / meer-dan-menselijk, is het ook interessant om de disciplinaire houding ten opzichte van de diversiteit van mensen onder de loep te nemen. Respondenten zijn zich heel bewust over discours rond diversiteit en inclusie, en om deze complexiteit te vertalen naar hun ontwerp, wordt er vaak teruggesproken naar methode’s van het denken in persona’s. En aan die persona’s worden dan specifieke noden en wensen gekoppeld

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Ik weet niet of dat je de indeling van de leefstijlen van de mens kent? [...] Ja, dus je hebt de blauwe, de perfectionisten, de roden, de eigenzinnigen, die wonen meer in het stadscentrum, de gele zijn de socialen, die stellen de nadruk op een speelpleintje voor kinderen, de bbq, de familiewagen, alles en goed en gezelligheid, en met vrienden ook, en de groenen, dat zijn eigenlijk de meer traditionele tuinliefhebbers die dan een bepaalde zekerheid wensen.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Maar in de zin dat we het meestal doen vanuit de oppervlakkigheid van de persona. De persoon die gefotoshopped is op uw beeld. Dat is de persoon waar je het voor ontwerpt. Die heeft een klein beetje ziel, maar niet meer dan de foto kan bevatten. Dat is ons mensgerichtheid. Dat is niet als een psycholoog of een begeleider van een zorginstelling. Dat is een andere mensgerichtheid. Het beeld van de mens die je in photoshop erin plakt. Zo mensgericht zijn wij eigenlijk.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Ja, wat voor mij belangrijk is, eerder dan algemeen, dat is dat we moeten ontwerpen voor iedereen. En dat we nu misschien nog teveel ontwerpen voor de gemiddelde mens, of de mens die eigenlijk niet bestaat.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ [...] het blijft wel een beetje vaag. In mijn projecten, is de sociale laag. Er zullen daar gebruikers zijn. Wat vermoed je dat de wens is van gebruikers, en kunnen we die wens gaan invullen? En wetende dat je dan nog altijd de gebruikers neemt die je zelf ook graag hebt.

Verschillende respondenten duiden erop dat de ontwerper zich moet kunnen inleven in de leefwereld van de personen voor welke ontworpen wordt. Het besef groeit echter dat enkel een groot inlevingsvermogen niet (meer) volstaat, zeker niet in een samenleving die steeds meer divers en ongelijk wordt. Volgens sommigen wordt inspraak hier gezien als een mogelijke manier om hiermee om te gaan. Zie daarvoor ook meer in het hoofdstuk over participatie.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ En die eigenlijk verloederde groene plekken, want ik moet ze echt wel verloederd noemen. Ze werden gebruikt door drugsgebruikers, lagen vol met spuiten, weet ik wel wat allemaal. Dat hebben we opgeruimd gekregen. We hadden daar een bepaald plan, dat hebben we uitgevoerd.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Dan moet je natuurlijk ook vaststellen dat studenten mensen zijn uit een bepaald segment van de bevolking. Dat is zeker niet representatief voor heel de bevolking. Dus ik denk dat daar ook LTA moeten erkennen dat ze heel sterk een middenklasse blanke groep zijn en dus met bepaalde opvattingen werken. En dat idee, die mensen hebben, die van elders komen, hun migratieachtergrond, over hoe dat een stad moet functioneren, hoe dat hun tuin er moet uitzien, wat dat een park is, en welke functie die moet vervullen. Dat dat heel sterk kan verschillen van de ideeën die wij zelf misschien hebben gezien onze achtergrond.

Er lijkt dus geen gedeelde houding te bestaan ten opzichte van de mensen en hun noden. Eén respondent zei dat we moeten werken aan de algemene noden van de mens, en dat die voorbij gaan aan opdelingen in cultuur, etniciteit of socio-economische verhalen. We moeten daarvoor vertrekken vanuit een - verder onbepaalde - set aan universele noden en waarden. Andere auteurs geloven dan weer dat de ruimtelijke professional het meest (sociale en ecologische) meerwaarde creëert wanneer ze zich richt op de meest kwetsbare groepen. Vanuit sociaal-duurzaam perspectief is dit doelgroepgerichte werk in ieder geval te onderbouwen gezien het bepaalde vormen van onrechtvaardigheid en ontoegankelijkheid in vraag stelt en probeert te doorbreken.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Ik denk dat er sowieso wel draagvlakken zijn die meer universeel zijn. Wat geef ik aan de natuur? wat geef ik aan nuttige ruimte voor de mensen? waar laat ik het meer evolutief gaan? [...] Dus in die zin: je moet het niet alles ontwerpen. Je kunt ook dingen achterwege laten.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Dus dat niet, en de essentiële dingen dat mensen willen, ik denk dat dat over heel de wereld hetzelfde is. Iedereen wilt groen in zijn omgeving of een veilige, aangename rustige omgeving, wil veiligheid hebben dat dan volgende week ook nog eten heeft. Die waarden zijn universeel. En misschien naar esthetiek toe zijn er verschillen.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Precies omdat ons beroep dermate intens verbonden is met de grond, het landschap, fauna en flora, (ook de ‘cultuurflora’), onze geschiedenis én met elementaire en universele noden van de mens blijft de opdracht dezelfde en zelfs universeel.

P. Davidoff 1965

“ But there is one social group which at present is particularly in need of the assistance of planners. This group includes organizations representing low-income families [...] it would be appropriate for planners concerned with such groups to find means to plan with them. The plans [...] would seek to combat poverty and would propose programs affording new and better opportunities for the members of the organization and to the families similarly situated.

C. Wilkins 2020

“ Architects are on the front line of space. We’re the experts on space, and we’re supposed to use that expertise for the betterment of everyone, not just our clients. If we understood that role, things might be different.

Culturele sensitiviteit en representativiteit

Los van het antwoord op ideologische vragen rond wie (of wat) we centraal stellen in ons werk, blijkt al duidelijk dat er nood is aan een sociale en culturele sensitiviteit. Het landschap is een podium voor sociale strijd rond o.a. etnische diversiteit, gender en seksualiteit, culturele diversiteit en postkolonialisme. En elk van deze vertalen zich ook fysiekruimtelijk. De landschapsarchitect kan dus wel degelijk een rol op nemen om met deze diverse vormen van sociale strijd en ongelijkheid aan de slag te gaan, door bv. een verbindende rol op te nemen. Een vraag die daarbij geopperd wordt is wat ons in die diversiteit precies nog kan verbinden.

Interviews SoDuLTA 2021-2022

“ Ja vroeger had je symbolen en die tradities, die waren heel sterk, en ik denk dat we nu moeilijk kunnen spreken voor alle mensen dat er nog bepaalde symbolen voor iedereen belangrijk zijn.

Daarnaast vraagt dit besef ook naar een kritische blik inwaarts bij de discipline. Is het beroep een goede representatie van de maatschappij als geheel? LTA is nog steeds een voornamelijk blank,

middenklasse en mannelijk bastion. Een ontwerp is steeds ook persoonlijk, en vormt daarmee een vertaling van de eigen vooroordelen, opleidingen en ideologieën. Een diversificatie op alle vlakken kan daarom leiden tot meer en oprechter inlevingsvermogen en begrip, nieuwe en verfrissende ideeën, en bijgevolg kwalitatievere omgevingen (voor de mens, alleszins).

L. Beeckmans
2021

“ Voor een groot deel reflecteren de visualisaties ook de impliciete denkbeelden en vooroordelen van de maker-architect die tot op vandaag ook nog zeer vaak ‘wit’, middenklasse en man is. De diversiteit van de samenleving wordt vooralsnog niet weerspiegeld in het architectenkorps.

We mogen in dit verhaal wel optimistisch zijn. De discipline is hier in beweging, en zoekt naar de juiste manieren om diversiteit, rechtvaardigheid en inclusie te vertalen in hun proces en product. Dat vertaalt zich o.a. in de zoektocht naar participatie zoals besproken wordt in een volgend hoofdstuk. Dat de vraag ‘voor wie ontwerpen we’ niet enkel een ideologische is, maar ook een politieke, lees je in dan weer in het hoofdstuk over de politieke houding van de LTA.

- _ Moet de LTA doelgroepgericht werken en hun werk steeds richten op de meest kwetsbare doelgroepen?
- _ Hoe vertaalt een meer-dan-menselijke houding zich in proces en product van de professional?
- _ Heeft het persona-denken voldoende oog en respect voor diversiteit in het landschap?
- _ Bestaat er zoiets als ‘universele noden en waarden voor de mens’ die als basis kunnen dienen voor elk ontwerp?
- _ Is het beroep voldoende een representatie voor de maatschappelijke realiteit?

In recent times, the relationship between the landscape and politics has grown schematic, ambiguous and evanescent. Successively, it is as if it foresaw the imminent coming of a moment of truth, a moment that would raise a question that is not only cultural, but with notable effects on social and economic, and thus eminently political values.

The greatest difficulty was to admit the need for a new approach, that it was no longer possible to wait and that the time had come to act and take risks. Despite the anti-political nature of a vision of the landscape as a controlled and guaranteed consumer good, a new way of speaking about the landscape and politics gives precise meaning to these two terms.

The problematic dimension of the landscape viewed as a «project» highlights the urgency for transformation, a dimension that demonstrates not only an elevated level of ductility, but also a usefulness, in many cases strategic, to the governance of phenomena in an explosive phase of becoming. The thesis, to date in no way to be taken for granted, is that the question of designing the landscape is a challenge, a political emergency to be confronted as a priority.

**DE LTA IS APOLITIEK EN ANTI-CONTROVERSIEEL /
ELKE ONTWERPACTIE IS EEN POLITIEKE DAAD**

Een noodzakelijke conceptualisering van wat politiek is

Een eerste uitdaging wanneer we spreken over politiek in de landschapsarchitectuur is semantisch: politiek wordt namelijk door nagenoeg alle respondenten gelijkgesteld met 'partijpolitiek'. Wanneer we spreken over politiek in het landschap is er echter nood aan een bredere conceptualisering van het begrip. Een nuancering die meteen de politieke aard van het landschap benadrukt.

Politiek, zoals we het hier zullen gebruiken, gaat over samenleven, en de wijze waarop belangentegenstellingen van verschillende individuen of groepen daarin tot hun recht komen. Politiek gaat over macht en onmacht, over procesvoering en exclusie, over eigendom en eigenaarschap. Politiek gaat over conflict, confrontatie en strijd. Politiek gaat over het opnemen of het ontkend worden van rechten en plichten.

N. Blomley
1998

“ The landscape, in other words, is not a backdrop to such struggles but is itself created through that contest, serving in turn to become a vital symbolic and practical component in future contestations.

Dit maakt van het landschap een politieke arena, waarin beslissingen genomen worden over contesterende noden en wensen. De ontwerper is een politieke actor, die zich verhoudt tot andere stakeholders. En het ontwerpproces is een politiek proces, aangezien het – liefst in dialoog – diverse wensen, noden en ideeën probeert af te wegen en verenigen in de ruimte.

R. T. Hester
in J. Hou et al.
2020

“ Every design action is a political act that concretizes power and authority.

Dat de LTA apolitiek is, zou een te bruuske vereenvoudiging zijn van de feiten. Er is zeker aandacht voor politieke realiteiten in het landschap. Eigenaarschap en eigendom, toegankelijkheid, publiek / privaatgrenzen, onderhandelingen met opdrachtgevers e.d.m. zijn onderdelen van de dagdagelijkse praktijk. Deze worden echter niet snel gezien als 'politiek'. Een verdere conceptualisering en nuancering van deze politieke dimensies van het landschap lijkt dus aangewezen.

Politiek en landschap

T. Oles & J. Abelman
2014

“ [...] landscape in this original sense was both a physical space and a political community. And like political communities everywhere, landscapes were almost always marked by unequal degrees of power. Landscapes were, and remain, places of contest and conflict, of hard work and brute force, even when studiously concealed. To ignore this political dimension of any landscape is to miss a fundamental part of its essence. So: recover the political dimension of landscape. Wherever you work, know who has influence, who lacks it and why. Understand power.

J. Benson & M. Roe
2007

“ It is generally thought that without changes in social behaviour, values and equality in conjunction with economic and political change, opportunities to develop a more ecologically sustainable lifestyle will be severely limited.

Landschap is, naast een fysiekruimtelijke, sociale en culturele context, ook een arena voor continue politieke contestatie en strijd. In een dicht bevolkt Vlaanderen zijn er nagenoeg overal meerdere claims op eenzelfde stuk ruimte. Dit maakt elke beslissing over de ruimte inherent politiek van aard. De manier waarop die beslissingen gemaakt worden, bepaalt mee hoe rechtvaardig, inclusief en democratisch een landschap kan zijn. Sociaal duurzaam betekent dus ook politiek bewust.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Geen enkele activiteit is waardenvrij. Dus elke activiteit, ook diegene die zeggen dat ze neutraal zijn, der is altijd een kader van waaruit je werkt. Dus je bent nooit waardenvrij. Ik vind wel dat je die waarden moogt definiëren. En dat je er ook van bewust moet zijn dat die in conflict kunnen komen met andere waarden.

D. Mitchell
2003

“ Landscape is about control

Elke ingreep in het landschap is dus een politieke actie, in is al dan niet een gevolg van gesprek en onderhandeling tussen belanghebbenden. Het niet bewust zijn van deze politieke realiteit, of het niet onderhandelen of expliciet maken van de eigen politieke ideeën, wordt door sommigen gezien als het bijdragen aan een bestaande status quo, en het mee ondersteunen van bestaande exclusiemechanismen of ongelijkheden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Washing one's hands of the conflict between the powerful and the powerless means to side with the powerful, not to be neutral (Paulo Freire) - Wat Freire zegt over achtergestelde groepen geldt wat mij betreft ook voor ecologie: als je geen positie inneemt t.o.v. wat ecologisch kwetsbaar is te beschermen, ben je niet "neutraal" bezig als ontwerper, maar neem sta je aan de kant van de sterksten.

Hou et al.
2020

“ Design is political, and ignoring these larger facets makes us complicit in perpetuating uneven geographies and power structures.

Een apolitieke professionele houding

I. Thompson
2000

“ Although landscape architects maybe aware of social issues it is rare to find one who has translated this concern into any kind of political stance. (Thompson p 132)

K.D. Brown &
T. Jennings
2003

“ The practice of landscape architecture routinely engages the use, allocation, and preservation of community resources at multiple scales and therefore should be considered inherently political in nature. However the collective consciousness of landscape architecture (in the United States) has failed to explicitly recognize this political reality. This failure has manifested in an apolitical service ideal espoused by the profession, and has been translated into what are assumed to be apolitical curriculums among professional programs.

Verschillende auteurs stellen dat de landschapsarchitectuur vandaag apolitiek en anti-controversieel is. Dat ze meer naar consensus en conflictvermijding neigt, dan dat ze echt zal strijden voor de eigen ideologie. Klopt dit? En welke zijn dan de juiste stappen om te zetten?

Davidoff
1965

“ Appropriate planning action cannot be prescribed from a position of value neutrality, for prescriptions are based on desired objectives. One conclusion drawn from this assertion is that "values are inescapable elements of any rational decision-making process" and values held by the planner should be made clear.

Eén manier waarop die apolitieke houding - die overigens niet bewust ingenomen wordt - verantwoord wordt, is vanuit het idee dat alles wat de LTA doet inherent goed is, omdat het steeds gericht is op de maatschappij als geheel.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Als je nu kijkt naar wat grondhoudingen zijn, dan gaat het heel sterk om ecologie, klimaat en biodiversiteit. En dat zijn natuurlijk maatschappelijke belangen.

Uit bovenstaande stelling blijkt dat de professional ervan overtuigd is dat de grondhoudingen van de LTA steeds van maatschappelijk belang zijn. Dit maakt verdere discussie over impact ervan in zekere zin overbodig. Zo sluit de professional zich af van politieke contestatie of alternatieve invalshoeken en visies. Een politiek beladen debat is bijgevolg niet nodig. Een andere reden waarom er zo weinig over politiek gesproken wordt is omdat het gelijkgesteld wordt aan partijpolitiek.

Een afkeer van partijpolitiek vs. een noodzaak aan politiek werk

Partijpolitieke profilering is iets waar heel terughoudend mee omgegaan wordt binnen de landschapsarchitectuur. Het wordt gezien als een vorm van hokjes-denken waar de LTA aan voorbij moet streven.

Elk ontwerp is echter in zekere zin ook een expressie van de (politieke) waarden van de ontwerper, waardoor het inherent meer of minder verbonden kan worden aan specifieke partijprogramma's. De zelf opgelegde grens is dus met momenten moeilijk te leggen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Als het gaat om politieke uitgangspunten. Dat dat ook in de een en de andere richting wat beter genuanceerd bekeken zou moeten worden. En dus dat je als LTA of als architect tout court daar afstand van moet nemen. Anders kom je effectief in wit-zwart verhalen. En wordt het gepolariseerd. Want ja ik denk dat er heel veel objectieve argumenten zijn om groene ruimtes te maken. Dus op dat vlak is er geen probleem. Ik denk dat er niemand kwaad kan zijn op het einde van de rit.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Gemeentes denken in termen van legislaturen, en daardoor ontbreekt heel vaak van het ontwerpend onderzoek. Het vrije denken, het letterlijk creëren van ruimte om even afstand te nemen op een gebied. En te denken waar willen daar nu eigenlijk mee naar toe. Los van: mijn legislatuur houdt op binnen x aantal jaren. Want landschappen gaan per definitie niet over legislaturen. Landschappen gaan over decennia, 100 jaar. En die vrije denkruimte daar valt echt nog een wereld van te winnen binnen Vlaanderen.

Een hernieuwde politieke realiteitszin in de discipline - en bij individuele ontwerpers daarbinnen - kan zich enerzijds vertalen in een zoektocht naar gedeelde politieke waarden in de discipline. Anderzijds kan dit ook leiden naar een concretere politiek positionering, ook binnen de 'formele partijpolitiek'. Bijvoorbeeld via lobbyen, het zelf bekleden van politieke posities, activisme, politiserende houdingen in ruimtelijke veranderingsprocessen, of beleidsadvisering (zie ook verder bij ontwerp als politiek middel).

P. Marcuse
2009

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Daar wordt ook heel weinig over nagedacht. Over macht binnen de LTA. Bourdieu is een socioloog die zich daar wel bezig heeft gehouden, en die spreekt over de autonomie van een veld. En als veld is LTA heel weinig autonoom. Wij zijn afhankelijk van overheden en van de economie. Dus eigenlijk hebben wij relatief weinig te zeggen. En dat staat voor mij wel in schril contrast met de vaak hoogdravende verklaringen over de maatschappelijke rol van de LTA.

B. Fleming
in J. Hou et al.
2020

“ Landscape architecture is reasonably good at ecological theory, the theory of nature [...] in contract there is a fundamental lack of political theory.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar ik denk zeker dat we soms meer onze stoute schoenen moeten aantrekken en om eruit te proberen iets te verwezenlijken en dingen op tafel te leggen en zelfs zeggen van kijk is dat geen idee. En ik denk dat er zo heel interessante dingen kunnen ontstaan.

Het wordt heel duidelijk dat politiek niet enkel mag gezien worden als iets dat verwerkt zit in het finale ontwerp of plan. Het gaat veel meer over het ontwerpproces en de positionering van de professional binnen een breder politiek machtsveld. Eén respondent gelooft en elk geval niet dat machtsposities zomaar zullen veranderen, en is kritisch over processen van inspraak:

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik hou ook absoluut niet van het woord empowerment. Want als je een beetje in de sociale wetenschappen je hebt ingelezen rond het begrip 'macht', dan weet je gewoon dat mensen die macht hebben die macht niet afgeven. Empowerment gaat er eigenlijk van uit dat jij de macht hebt en aan iemand anders geeft. Aan burgers bijvoorbeeld. Maar dat gebeurt natuurlijk niet. Jij wilt dat die burgers meestappen in een traject dat jij al voor ogen hebt.

Het recht op de stad / het recht op het landschap

Over de manier waarop stakeholders plaats krijgen in het debat over de ruimte is al veel geschreven. Deze literatuur kan inspiratie bieden als referentiekaders voor wat politiek kan betekenen. Eén voorbeeld is het artikel 'from critical urban theory to the right to the city' (2006) van Marcuse, waarin gereflecteerd wordt over Lefebvre's recht op de stad. Marcuse stelt zich vragen over welke rechten het precies gaat, voor wie die rechten zijn, en over welke stad het precies gaat:

P. Marcuse
2009

“ A critical urban theory, dedicated to supporting a right to the city, needs to expose the common roots of the deprivation and discontent, and to show the common nature of the demands and the aspirations of the majority of the people. A critical urban theory can develop the principles around which the deprived and the alienated can make common cause in pursuit of the Right to the City. How to politicize most effectively that common ground?

Uit zijn analyse destilleert hij een handelingskader gebaseerd op drie stappen: expose, propose, politicize. Deze bieden mogelijks ook een handelingskader voor hoe de landschapsarchitectuur zichzelf meer politiek kan manifesteren, en hoe ontwerp daarin als een middel ingezet kan worden.

P. Marcuse
2009

“ Politicize, in the sense of clarifying the political action implications of what was exposed and proposed, and supporting organizing around the proposals by informing action. Politicizing includes attention to issues of organization strategy and day-to-day politics. And where appropriate, it includes supporting organization directly with interventions in the media and some-times raising issues within the critic's peer groups themselves, often academics.

Het ontwerp als politiek middel

In de praktijk – met name in publieke projecten - zien we dat de landschapsarchitect vaak een intermediaire rol opneemt, waarbij ze zoekt naar een vorm van gestuurde consensus tussen stakeholders. In dat proces moet ook de eigen expertise en ideologieën ingepast en onderhandeld worden. Het narratief van de LTA wordt daarin een politieke boodschap om te overtuigen, te sturen en te verbinden (zie hiervoor o.a. onderzoek van Hajer, Fischer en Forester).

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ gewoon om te tonen: kijk ja, wij gaan niet allemaal mee in dat verhaal van we gaan gewoon overal bouwen en we gaan de vraag klakkeloos overnemen want... ja, de architecten en LTA zijn bijna per definitie vraagvolgend want er komen altijd mensen met een bepaalde vraag. Dus als ge altijd gewoon de vraag volgt, ja dan heb je op geen enkele manier impact op wat dat er in de wereld gebeurt. Want je antwoord gewoon op de vragen die andere mensen hebben bedacht. Dus ik denk dat dat vrij logisch is dat je probeert te stretchen in de richting dat je denkt dat het ergens een meerwaarde kan betekenen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ De ontwerper maakt dan een ontwerp die als lobby materiaal begint te dienen om naar overheden te stappen, om partners te zoeken. Niet via de traditionele weg van de overheid. De vereniging schrijft een opdracht uit en we gaan daar iets doen, maar via de andere weg eigenlijk. [...] Door te inspireren: wat kan je in zo'n gebied gaan doen. Om dan de overheden de mogelijkheden te laten zien en hopelijk springen ze daar dan op, of gaan ze daar stukken van overnemen.

P. Davidoff
1965

Het plan wordt in die logica een politiek middel waar ideeën rond samengebracht worden. Het maakt bepaalde visies en ideeën tastbaar. Volgens Davidoff zijn plannen overigens verre van neutraal, maar bezitten ze een soort overtuigingskracht omwille van het idee dat plannen altijd de objectief en rationeel zijn. Respondenten zien het maken van een plan en de opbouw van een collectief verhaal als een verantwoordelijkheid die bij de landschapsprofessional ligt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus uiteindelijk moet er een plan, een visie op tafel komen. En de mobiliteitsexperts zal niet een integrale visie kunnen schrijven voor een bepaalde plek of een stuk landschap. Dat gaat niet lukken. Dus om uiteindelijk dat samenhangend verhaal te vertellen en begrijpbaar te maken, ik denk dat dat onze taak is.

Dit betekent dat de positie van de ontwerper meteen ook een zeer grote verantwoordelijkheid met zich meebrengt. De tools die hij voorhanden heeft (verbeelding, plannen, dialoog, narratief), kunnen gebruikt worden als politiek medium. Ze dragen een geloofwaardigheid in zich, en moeten dus met zorg gebruikt worden. De stellingen rond de afhankelijkheid van de discipline worden hierdoor wat genuanceerd, maar dit vereenvoudigt in geen geval de politieke positionering. Want: als je een impact kan hebben op het democratische functioneren van een proces en een ruimte,

heb je meteen ook de verantwoordelijkheid om dit zo rechtvaardig mogelijk te doen. En wat betekent dat dan precies: rechtvaardig?

Een gevoelige politieke positionering

Dat het landschap als politieke context aan aandacht wint binnen de discipline is ook te voelen aan de verhoogde aandacht ervoor binnen beroepsverenigingen en de academische wereld. Boeken als 'the right to landscape', 'defining landscape democracy', en documenten zoals de resolutie voor landschapsdemocratie van IFLA tonen aan dat we niet omheen de politieke realiteiten kunnen in ons werk. Eén vraag die daarbij centraal komt te staan is onze eigen positionering als expert in ontwikkelingsprocessen. Wat is onze eigen plaats in een democratisch veranderingsproces?

“ Maar ja, je moet ook wel uw eigen visie of normenkader of politieke overtuiging of gelijk wat ook wel een stukje kunnen uitschakelen. Ge kunt zo heel sterk politiek beladen projecten maken, maar uiteindelijk zit de hoofdzaak ook nog altijd in gewoon een goed plan maken.

In haar artikel 'epistemische rechtvaardigheid in het ontwerpproces' stelt Luce Beeckmans net deze vraag – een artikel waar ze overigens ook een oproep doet naar een meer politiserende architectuurdiscipline.

“ Als we het ontwerpproces willen democratiseren en inclusiever maken, dan lijkt het van belang de geïdealiseerde positie van de architect als auteur-expert te bevragen door deze 'slechts' als een van de vele ruimte-makers te zien. Een dergelijke, wijde blik op hoe ruimte wordt gemaakt, zou de hiërarchische en ongelijke relaties in het ontwerpproces kunnen ondervragen en ondergraven.

Dit lijkt aan te sluiten bij de oproep voor bescheidenheid die vaak gehoord kan worden bij de respondenten van het onderzoek. Het discours rond participatie (zie ander hoofdstuk) toont aan dat ruimtelijke disciplines moeite hebben met zichzelf te positioneren in alternatieve beslissingsstructuren, waarin anderen een gelijkwaardige stem krijgen. Het blijft zoeken naar een evenwicht tussen een duidelijke politieke profilering en een sterke, gedeelde ideologie enerzijds, en een open, flexibele houding en erkenning van onze eigen beperkte invloed anderzijds. De landschappelijke expert is slechts één speler, maar wel een met essentiële kennis en vaardigheden.

Mogelijke pistes voor een democratische discipline

“ Democracy is about constant negotiation with multiple and conflicting groups and individuals working to create a contingent co-existence, which, by its very nature, will never be stable. Public space, in this context, is not the territory of the shared values and beliefs, but the arena where differences and conflict can be revealed.

Over het algemeen wordt aanvaard dat beslissingen over de ruimte op een zo democratisch mogelijke manier moeten gebeuren. Iedereen die de gevolgen draagt van een beslissing, heeft recht op een stem in de beslissing. Diezelfde doelstelling kunnen we direct vertalen naar ontwerpprocessen. Maar wat betekent dat dan concreet? Moeten er werk gemaakt worden van meer deliberatieve ontwerpprincipes? Is participatie een mogelijk antwoord? Moet de discipline zich nu meer publiek of meer bescheiden opstellen? Hoe kan je de vraag 'voor wie is het ontwerp' eerlijk beantwoord worden in een context waar er een schijnbaar oneindige hoeveelheid stakeholders is? En wat met de interne politieke structuren?

“ The notion of the right to landscape implies an equality, but landscape as a construct of many voices can never be truly equal: the same physical landscapes may have different codes of access to different voices. Which voices we listen to, whether we listen to one voice or many, is one of the greatest challenges of the complex practice of landscape. There can never be a universal right to something that is itself dynamic and exclusionary.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Waar ik wel in geloof is een deliberatief model waarin inderdaad waar je samen zit en probeert te praten en zo tot tijdelijke oplossingen komt. Een nadeel van een LTA en een deliberatief proces is natuurlijk dat al die oplossingen altijd maar tijdelijk zijn en als LTA doe je ingreep die soms voor jaren en jaren en jaren impact heeft normaal gezien. Dat maakt het wat lastig. Maar ik denk dat er geen andere oplossing is daar. Ik zou voor een deliberatief model kiezen.

Er zal geen éénduidig antwoord zijn. De verkenning van alternatieve ontwerpmethodieken vormen in elk geval al een mooie oefening daarbinnen. De zoektocht naar de juiste plaats en vorm van participatie als standaard onderdeel van een ruimtelijk ontwikkelingsproces is een symbool voor de zoektocht naar die meer democratische procesvoering (zie apart hoofdstuk). Een ander thema dat in gesprekken aangehaald werd was wetgeving.

Er is volgens respondenten relatief weinig regelgeving betreffende de inrichting van private tuinen. Met meer regelgeving zou je mensen kunnen 'sturen' naar een meer maatschappelijk verantwoorde tuininrichting. Maar nagenoeg alle respondenten zijn hierover terughoudend. Er wordt systematisch gekozen voor sensibilising, voordat er naar juridische antwoorden gekeken wordt. Daarnaast wilt de professional niet - in de woorden van een respondent - dat mensen bv. een boom planten 'omdat het moet volgens de wetgeving', maar wel omdat ze beseffen dat het een ecologische meerwaarde is en goed is voor het algemene welzijn.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ De regelgeving waar we mee te maken krijgen, dat maakt het heel moeilijk om gevoelige dingen nog te doen. Daar moeten we zoveel moeite in steken soms. En als je alle regels volgt dan kom je echt op heel lelijke dingen die met haken en ogen aan elkaar hangen. Die heel strikte regelgeving van afstanden en brandnormen en administratieve voordeuren en ... Daar zie ik geen oplossingen. [...] Met regels kun je rampen voorkomen, maar geen schone dingen ontwerpen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Als je een Japanse tuin wilt aanleggen dan leg je een Japanse tuin aan. En daar is niemand, laat staan een voorbijganger, die daar een beslissingsrecht over heeft. Dus dat is heel vergaand. Ik weet ook niet of dat dat de oplossing is. Dan ben ik eerder nog wel een beetje het sensibiliserende type, dat je die eigenaars bewust maakt van zo'n dingen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En daarom ben ik iemand die heel hard vasthoudt aan de grens tussen het publieke en het private. In de zin van: in het publieke wegen de eisen van het ethiek veel zwaarder door, en op het private domein veel minder. Wat natuurlijk niet betekent dat je op de privé alles moogt doen wat je wilt enz. Daar gaat het niet over. Maar er moeten bepaalde grenzen aan zijn. [...] En pas op; ik zie alle nadelen die daaraan verbonden zijn bij de inrichting van publieke ruimte en ook met dieren enz. Maar ik sta wel redelijk huiverachtig tegenover bepaalde eisen of verplichtingen m.b.t. de private ruimte te stellen. Dus ik vind wel dat daar een duidelijk onderscheid mag tussen zijn.

Naast bovenstaande overwegingen over wetgeving en dialectische ontwerpmethodes, zijn ook interne structuren van belang. Landschapsarchitectuurkritiek, deontologische codes, erkenning van het beroep, en een goed functionerende beroepsvereniging zijn enkele instrumenten om te werken aan de interne politiek. Door te werken aan gedeelde waardenkaders kunnen deze daarna ook veel krachtiger gecommuniceerd worden naar de buitenwereld. Keuzes kunnen dan verantwoord worden vanuit een collectieve autoriteit. Samen sterk.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En dat zou ook een beroepsvereniging veel meer moeten doen. Is eigenlijk echt kneden op dat politieke niveau wat er kan en zou moeten gebeuren. Op dat allerhoogste niveau zelfs. Want als ik kijk naar ministers in Vlaanderen, denk ik dat er daar héél weinig contacten zijn.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

L. Beeckmans
2019

J. Jacobs
1961

B. Diamond
in: S. Ware
2016

G. Doherty in
S. Egoz et al.
2011

Her-politiseer de landschapsarchitectuur

Omwille van de politieke aard van het landschap, kán of mág de landschapsarchitect geen apolitieke discipline zijn. Het is belangrijk die politieke realiteit te erkennen, en ermee aan de slag te gaan. Desondanks lijkt politiek lijkt vandaag een vies woord te zijn binnen de discipline. Er bestaat nog maar weinig kennis over, wordt gereduceerd in haar betekenis, of wordt gezien als hokjes-denken.

Het lijkt aangewezen dat, om Oles te herhalen, landschapsarchitecten politiek leren begrijpen, zich politiek opleiden, zich hierin engageren. Politiek is geen ja/nee vraag voor de landschapsarchitect, maar een realiteit waartoe ze zich moet verhouden. Een sterk politiek bewustzijn is een essentieel uitgangspunt in elk ruimtelijk proces. Wilt de discipline sociaal duurzaam (en dus democratisch, inclusief en rechtvaardig) ontwerpen, dan moet de landschapsarchitectuur zichzelf her-politiseren.

de vraag: welke elementen van de ruimte behouden we en welke zijn niet behoudenswaardig is ook een zeer courante maar politieke vraag. Het is hier de professional die hierover oordeelt, en die beslissing over welke geschiedenis zichtbaar mag blijven is zeer politiek en identitair beladen.

- _ Is de discipline inderdaad anti-controversieel en apolitiek?
- _ Op welke manieren vormt de partijpolitiek een (beperkend) kader voor de discipline?
- _ Welke tools heeft de discipline voorhanden om haar eigen ideologieën te verdedigen?
- _ Hoe make we een ontwerpproces zo democratisch mogelijk?
- _ Hoe kunnen we meer beleidsbeïnvloedend werken? Of nemen we beter een activistische houding aan?

Al weten we dat we eigenlijk alles gaan teruggeven aan onze grootmeester de natuur zelf, ben ik blij dat ik heb mogen meewerken met die grootmeester. En niet iedereen kan dat zeggen hé. Want als jij bijvoorbeeld euh een ganse dag kastje moet kijken, digitaal bezig bent, dan vraag ik mij waar zit die natuur? En eigenlijk is het nogtans de vervlechting met de natuur die een gelukkig gevoel geeft.

**LANDSCHAPSARCHITECTUUR IS EEN LUXEPRODUCT /
DE LTA IS EEN MAATSCHAPPELIJKE SPELER**

Financieel geketend

Uit vorige hoofdstukken rond politiek en het doelpubliek van de landschapsarchitectuur, blijkt dat professionals zichzelf zien als maatschappelijke spelers. In elke opdracht wordt er een maatschappelijke meerwaarde nagestreefd, en die primeert op individuele wensen of op gewin voor de professional zelf.

Tezelfdertijd blijkt dat de discipline vaak vanuit een zekere positie van politieke afhankelijkheid handelt. Volgens Hohmann & Langhorst (2004) heeft het beroep altijd relaties gehad met een politieke elite of mensen met macht, maar is die band intussen gedeeltelijk verloren. Vandaag lopen machtsverhoudingen vaak samen met economische posities, en ook landschapsarchitectuur ontsnapt niet aan die logica. I. Thompson (1999) stelt dat de discipline binnen een bepaald neoliberal economisch systeem werkt dat op zichzelf nefast is voor het landschap (het klimaat).

De professional is financieel afhankelijk van opdrachtgevers (particulieren of overheden), die finaal de krijtlijnen bepalen van een opdracht, en die meestal het finale beslissingsrecht hebben over een ingreep. Het is gezien de afhankelijke situatie van de LTA moeilijk om deze in vraag te stellen. Niet elke landschapsarchitect heeft daar echter problemen mee.

Robinson
in I. Thompson
2000

“ I asked Robinson whether he was ever troubled by the thought that landscape architecture was so often the handmaiden of commercial development: “It doesn’t bother me at all, because development is what pays for everything. It’s part of the economic process and environmental design is a First World Profession. Architecture may exist in the Third World, but I’m pretty certain that landscape architecture barely exists in the Third World, so I’m not going to kill the goose that lays the golden eggs. I’m a believer in economic reconstruction.”

Die financieel-politieke afhankelijkheid is overigens ook niet nieuw. Verschillende auteurs weten ons te leren dat de discipline altijd afhankelijk is geweest, al is er over de huidige situatie minder eenduidigheid.

J. Herzog
2020

“ Do you know of any moment in the history of architecture in which an architect contributed to the decisive issues of society? Architects have always kept company with the world’s mighty.

H. Hohmann &
J. Langhorst
2004

“ Landscape architecture no longer has connections to power and politics that historically defined its periods of greatest production, innovation, and prestige.

Publiek vs. privaat

De diversiteit aan types processen waarbij een LTA betrokken heeft, leidt ook tot een grote variëteit aan diverse opdrachtgevers tot welke een professional zich moet verhouden. Zonder teveel in detail te gaan kunnen we een ruwe opdeling maken tussen particuliere opdrachtgevers en de overheid als opdrachtgever. Je zou namelijk kunnen veronderstellen dat overheden, gezien ze ook steeds zouden moeten streven naar collectieve meerwaarde, vanuit dezelfde maatschappelijke meerwaarde handelen als de LTA. Respondenten hebben echter niet altijd dat gevoel:

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Je hoopt dat je het voor de mensen doet. Maar finaal ontwerp je voor die overheid. Omdat, als daar een schepen op een bepaald moment zegt van nee: en dat is dan vooral omdat hij als individu denkt, en niet als een politieke rol als vertegenwoordiger van een achterban: ja dan zit je op een bepaald moment wel in een impasse.

En daarnaast is er ook nog de vraag welk ‘publiek’ je juist wilt dienen in de ruimte. Bij een private opdrachtgever is dit vaak vrij duidelijk: je ontwerpt voor de persoon die betaalt, namelijk de particuliere eigenaar. Bij publieke opdrachten is dit iets complexer: de opdrachtgever is niet noodzakelijk de gebruiker. Het antwoord dat daar vaak gegeven werd is dat de landschapsarchitect

ontwerpt voor iedereen. We zagen eerder al dat die ambitie zeer moeilijk te behalen is, laat staan om te weten of ze behaald is.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Er zijn zo allerlei vragen naar de publieke ruimte. Maar de ruimte is maar zo groot. Dus dat moet allemaal verenigd worden in die beperkte ruimte. Je moet ergens keuzes maken. Je kan nooit iedereen tevreden stellen, en dat vraagt altijd een evenwichtsoefening.

Hoe publiek is publiek?

Het werken voor een openbare opdrachtgever lijkt in eerste zicht dus relatief eenvoudig te rijmen met het streven naar maatschappelijke meerwaarde. Maar dit blijkt dus niet altijd zo te zijn. Processen van privatisering, individualisering en commercialisering zijn vaak al dan niet subtiel ingebed in het programma van eisen van opdrachten. Vandaar dat het in elke opdracht belangrijk is om de vraag in vraag te stellen, een reflex waar ook veel respondenten over spreken. Waar we in een vorig hoofdstuk zagen dat landschapsarchitecten zichzelf niet als politieke actoren zouden beschrijven, is het weigeren van een project net een zeer sterk politiek statement.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat vraagt echt een kritische reflectie op die vraag he. Niet gewoon klakkeloos de vraag van de opdrachtgever volgen. Dan moet je soms in dialoog gaan. Een beetje wringen. Ja, we willen zoveel parkeerplaatsen in onze hof, bv. Maar ja... Zou je dat wel doen?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Want de belangrijkste daad is de vraag in vraag stellen: moet dit hier wel?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Je kunt het voor stuk zelf bepalen door je opdrachten uit te kiezen. Dus opdrachten die aan de insteek helemaal fout zitten, en waar we ook voelen dat het ook moeilijk is om daar sturing in te geven en dat recht te trekken, daar doen we gewoon niet aan mee. Dus de opdrachtkeuze is al heel belangrijk.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus als een vraag binnen komt en het voldoet niet aan die criteria, moet je eigenlijk nee zeggen. Hoe hard de opdrachtgever ook smeekt of hoeveel telefoons dat hij ook doet. Nee. Als je die basiscondities niet ingevuld krijgt, moet je het niet doen.

Volgens sommige respondenten is het overigens niet enkel het programma van eisen dat op voorhand bepaald wordt in publieke projecten. Ook de werkwijze en het proces wordt in grote mate afgedwongen (door bv. uitbetaling in schijven per stap van het proces met vereiste tussenresultaten). De professional wordt als het ware in een keurslijf gestoken waarin gewenst gedrag financieel afgedwongen wordt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Je bent meestal ook wel verplicht door de opdrachtgever dat je die stadia moet doen. Maar we beginnen meestal met een praatplan waar we zeggen eerst naar de bewoners. Maar dus de officiële stappen doen van schetsontwerp, ontwerp en uitvoering. Die stappen die zijn er. Daar kun niet omheen omdat je ook in schijven betaald wordt.

Wat ‘publiek’ betekent kan, naast het juridische statuut, ook gaan over de functie gebonden aan een ruimte. Waar landbouw an sich een soort publieke functie is (voedselvoorziening), is de verpaarding een symbool voor de transformatie naar een recreatieve markt gericht op een exclusieve groep mensen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ ja daar heb je landbouwgronden waar je echt voor korte keten moet gaan en stadslandbouw, ja dat is eigenlijk heel moeilijk. Kijk met de gronden in de stad nu. Dat de stad de gronden van OCMW toch maar verkoopt. Dat dat echt interessant is om te zeggen van hier moet je zorgen dat dat betaalbaar is. En daar waren dus een aantal grote boeren die met pensioen gingen gaan, die hadden dat gekocht voor, voor hun paarden om daar manege te zetten. Dus die, die gronden die zijn gewoon onbetaalbaar voor jonge landbouwers

Het systematisch verkleinen van de hoeveelheid publieke ruimte treft diverse doelgroepen ook niet gelijk. Dat werd heel expliciet tijdens corona. Zij die geen private buitenruimte hebben worden het hardst getroffen door het verdwijnen van publieke buitenruimtes. De landschapsarchitect is zich zeer bewust van de gezondheidsvoordelen van buitenruimtes, en het lijkt daarom vanzelfsprekend dat de discipline voorvechter moet zijn voor het behoud van een zo groot mogelijke hoeveelheid publieke en toegankelijke (groene) buitenruimte.

Het is belangrijk om in dit alles een onderscheid te maken tussen privaat als juridisch staat en privaat als vorm van (on)toegankelijkheid. Het landschap stopt namelijk niet op eigendomsgrenzen, en het publiek toegankelijk maken van private ruimte past mooi binnen het idee van het recht op landschap. Initiatieven zoals 'the right to roam' streven er precies om zoveel mogelijk (publiek én privaat) landschap toegankelijk te maken via toepassing van het 'recht op dwalen' te introduceren. Dat is één manier om private ruimtes in te zetten voor publieke meerwaarde.

Het morele dilemma van private tuinen

“Ja, ik zeg het eerlijk, zo'n privétuin is voor mij eigenlijk wel een luxeproduct.

Publiek opdrachtgeverschap gaat vaak over publieke ruimtes. En gezien publieke ruimtes het 'publiek' horen te dienen, sluiten ze zo al meer aan bij de waarden die de discipline centraal stelt. Dit lijkt moreel gezien een eenvoudiger uitgangssituatie te zijn dan het ontwerpen van private tuinen, welke in zekere zin nog steeds een luxeproduct zijn.

“it is easier for those in the public sector to take the moral high ground” Those in the private sector may have to face difficult ethical decisions because so much of their work is generated by development.

“Die tuin gaat over het individuele, op plekken buiten de stad die finaal niet duurzaam zijn (ecologisch duurzaam in eerste instantie). Van hieruit wordt gesteld dat tuinen vaak een ecologisch positieve waarde hebben als je ze op individuele basis bekijkt, maar anderzijds heb ik soms het gevoel dat dit een beetje het goedpraten is van weinig duurzaam ruimtegebruik. [...] Daarom vind ik het nodig om aandacht te spenderen aan publieke ruimte. Als we daardoor mensen kunnen aanspreken, en ook gezinnen in de stad kunnen houden, dank denk ik dat dat een voorbeeld kan zijn van hoe we ons als LTA een maatschappelijke rol kunnen spelen.

Gezien hun private aard gaan tuinen al in tegen bepaalde principes van duurzaamheid. Ze kunnen op zichzelf gezien kunnen worden als een symbool van ongelijkheid. En in de overtreffende trap daarvan heeft niet iedereen die een privaat stuk buitenruimte bezit toegang tot een tuinarchitect. Tuinarchitectuur is dus in die zin zeker een luxeproduct. (De vraag of het dit zou moeten zijn terzijde.)

De manier waarop er in dit type ruimtes naar maatschappelijke meerwaarde gestreefd wordt is door binnen deze realiteit zoveel mogelijk ecologische meerwaarde te creëren. Dit kan door bv. te werken aan biodiversiteit, habitatcreatie, waterinfiltratie of lokale voedselvoorziening. Wetende dat tuinen 7 tot 12 procent van het Vlaamse grondgebied omvatten (afhankelijk van de bron die je erop naleest), is dit ook een nobele ambitie, met potentieel een grote impact.

Uitzonderlijk zal ook het private karakter van een tuin in vraag gesteld worden, met voorstellen tot collectiviteit zoals ruimtedelen of collectief beheer. Dit botst echter al snel met Vlaamse culturele voorkeuren voor privaat eigenaarschap van een buitenruimte. Een van de waarden die toegekend wordt aan private tuinen is namelijk privacy. En als dat bedreigd wordt, zal er snel op de rem gestaan worden.

Nog een grotere uitdaging is allicht dat ideeën van collectief ruimtegebruik botsen met een economisch winstmodel dat net afhankelijk is van deze individuele benadering van de ruimte. Iedereen een aparte tuin betekent ook dat iedereen een aparte grasmaaier, bladblazer, trampoline, voetbalgoal, tuinset, zwembad, etc. nodig heeft. Een heel (weinig duurzaam) consumptiemodel is afhankelijk van deze individuele opdeling van het landschap.

De professionele positioneringen ten opzichte van dit verhaal van individueel ruimtegebruik zijn divers. Sommigen nemen dit als realiteit en uitgangspunt. Anderen durven verder gaan en de toekomst van de recreatieve tuin als ruimtelijk gegeven geheel in vraag stellen:

“Dan kunt ge u zelfs de vraag stellen of het individuele recreatieve tuinen, of dat een consumptie is die nog kan blijven. Als de evolutie zo verder gaat dan kan dat niet. Dan moeten dat inderdaad natuurverbindingen worden en inzetten op productie van groenten.

Financiële onafhankelijkheid & sensibilisering

De buitenruimte wordt dus op verschillende fronten bedreigd door processen die de sociale duurzaamheid ervan bedreigen. De landschapsarchitect lijkt gevangen te zitten in een politieke en financieel afhankelijke positie waardoor ze deze processen moeilijk in vraag kan stellen. Zijn er dan manieren om op andere, minder afhankelijke manieren tewerk te gaan? Zijn er oplossingen te vinden in pro-bono werk, een sensibiliserende houding, activistische ingrepen, of methodieken waarbij er direct met een gemeenschap samengewerkt wordt zonder overheidssteun?

“Maar je wordt wel betaald door de projectontwikkelaar die misschien iets anders wilt. En dat vind ik een heel moeilijke situatie, dat je betaald wordt door degene die je eigenlijk probeert om te buigen. [...] Dus dat is soms wel een vervelende positie dat je dan hebt.

Respondenten kiezen vaak de weg van sensibilisering. Via overtuigende narratieven en verbeeldend vermogen wordt er geprobeerd om de ideeën en plannen van opdrachtgevers bij te sturen. Sensibilisering, debat en contestatie zijn belangrijke tools voor de professional. Respondenten spreken over 'de vraag in vraag stellen' als een bijna activistische onderhandeling.

“Gewoon om te tonen: kijk ja, wij gaan niet allemaal mee in dat verhaal van we gaan gewoon overal bouwen en we gaan de vraag klakkeloos overnemen want... ja, de architecten en LTA zijn bijna per definitie vraagvolgend want er komen altijd mensen met een bepaalde vraag. Dus als ge altijd gewoon de vraag volgt, ja dan heb je op geen enkele manier impact op wat dat er in de wereld gebeurt. Want je antwoord gewoon op de vragen die andere mensen hebben bedacht. Dus ik denk dat dat vrij logisch is dat je probeert te stretchen in de richting dat je denkt dat het ergens een meerwaarde kan betekenen.

Anderzijds wordt ook het weigeren van opdrachten vermeld als een politieke daad. Al hebben niet alle landschapsarchitecten voldoende financiële marge om zo'n dingen te doen. "Als ik het niet doe, doet iemand anders het wel, en misschien wel slechter", is een houding die aangenomen wordt wanneer er op projecten ingegaan zijn die niet volledig in lijn zijn met de professionele waarden. Hier ligt nogmaals de potentie van een collectief gedragen waardenkader, waar elke professional zich achter stelt.

“[...] Het idee dat je publieke middelen gaat gebruiken om privé initiatief te ondersteunen voor mensen die niet noodzakelijk niet in 'armoede' leven. Daar is een afweging: ge kunt daar ingaan op bepaalde eisen ja, maar bv. een verwarmd zwembad in mijn tuin, moet ge daar als LTA ingaan op alle vragen, of kan je daar ook zeggen: nee als landschapsarchitect vind ik dat iets wat je niet doet. Dat moet kunnen.

In elk ontwerpproces kunnen we elementen vinden uit deze balansoefening tussen een situatie

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Interviews SoDuLTA
2021-2022

I. Thompson
2000

Interviews SoDuLTA
2021-2022

H. Coolens & J.
Meesters
2011

van financiële afhankelijkheid enerzijds en het nastreven van maatschappelijke meerwaarde anderzijds. Het delen van ervaringen, kennis en methodes over wat werkt en wat niet werkt kan ons daarbij als discipline collectief vooruit helpen.

“Landschapsarchitectuur kan niet beschouwd worden als luxe! Het is een essentie! Het is een noodzaak! Dus, we zijn gelinkt aan de planten sowieso. We hebben de luchtvochtigheid nodig. Ik denk niet dat dat een luxe aspect is, zeker en vast niet! Dat zou verkeerd zijn!

- _ Hoe kan de LTA losbreken van haar financieel afhankelijke machtspositie?
- _ Welke processen bedreigen het publieke karakter van de buitenruimte?
- _ Hoe kan de discipline processen van privatisering van de ruimte actief tegengaan?
- _ Hoe kunnen we landschapsarchitectuur democratiseren?
- _ Hebben alle particuliere eigenaars van een buitenruimte een maatschappelijke plicht te vervullen?

If communities are not involved in designing and planning housing and wider facilities and infrastructure, short-term cost savings may lead to long-term cost burdens if what is provided proves to be inappropriate, and under-used.

**INCLUSIEF WERKEN IS ESSENTIEEL /
PARTICIPATIE IS EEN SCHIJNVERTONING**

Gewenste betrokkenheid

Uit vorige spanningsvelden blijkt dat de landschapsarchitect over het algemeen het landschap benadert als drager van menselijke gebruiken en betekenissen. Zeker in een verstedelijkt landschap als Vlaanderen zijn er nauwelijks nog plekken die niet direct of indirect onderhevig zijn aan de invloed van de mens. Vanuit hun betrokkenheid of bezorgdheid willen die mensen (of een deel ervan) ook steeds meer betrokken worden wanneer het gaat over veranderingsprocessen van de ruimte.

B. Bender
in: A.J. Sneddon
2001

“Each individual holds many landscapes in tension. [...] Landscape is never inert; people engage with it, re-work it, appropriate it and contest it. It is part of the way in which identities are created and disputed, whether as an individual, group or nation-state.

F. Arler
2008

“If there are no, or rather: too many experts with whom the decisions could be left, and we all seem to have something to contribute to the decision process, democracy must be the right answer. (Finn Arler)

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Maar je merkt wel ook nu met de opkomst van de burgerbewegingen en dergelijke aan mensen meer en meer betrokken willen worden.

Meer betrokkenheid van stakeholders kan ook een invraagstelling van traditionele vormen van planning impliceren, en van de huidige positie van de ruimtelijke professional in die processen. En die veranderende positie vormt een uitdagende oefening, zoals blijkt uit frustraties en moeilijkheden binnen het huidige participatiediscours.

Inclusief ontwerp

Eén manier waarop deze betrokkenheid zich vertaalt in de discipline zijn strategieën van ‘inclusief ontwerp’. Deze leggen de aandacht bij specifieke doelgroepen of vormen van toegankelijkheid, gericht op een betrokkenheid van een zo breed mogelijke groep aan actoren (ontwerpen ‘voor iedereen’). Voorbeelden daarvan zijn bv. het 8-80 cities initiatief of het 15-minute city principe, die trachten werken aan een soort integrale toegankelijkheid van de ruimte.

Andere respondenten stellen dat om goed te kunnen ontwerpen er een groot empathisch vermogen nodig is, zodat de ontwerper ‘als een spons’ alle verschillende noden en wensen kan capteren en vertalen. Niet iedereen is echter overtuigd van dit empathische vermogen. Iedereen, en dus ook ontwerpers, wordt gevormd door een persoonlijke opvoeding, opleiding, en maatschappelijk-culturele context. Iedereen handelt dus (onbewust) vanuit een kader van individuele veronderstellingen en ideologieën. Deze worden niet door iedereen gedeeld in een steeds meer diverse Vlaamse Ruimte. Is het dan wel mogelijk dat een ontwerper, gezien de diversiteit in geslacht, seksuele geaardheid, culturele achtergrond, etniciteit, etc., alle noden, wensen en ideeën van een ruimte begrijpt via een empathisch vermogen?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik denk dat elke architect die vandaag actief is hoort een groot empathisch vermogen te hebben om op die manier als een soort van spons alles te kunnen detecteren [...]

F. Arler
2008

“Still, detached knowledge cannot give adequate justice to the value and meaningfulness, which is attached to landscapes as places, but is rather the result of a systematic abstraction from any involvement the observers may, and often do, have. When landscapes are conceived of as meaningful places, and their particular values are to be identified, detachment is no longer appropriate.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Uw eigen normenkader projecteer je altijd. Ik denk wel dat, hoe ouder je wordt dat je misschien wel ... een betere ontwerper wordt. Gewoon door veel situaties al gezien te hebben en dat je die in u opneemt [...] Ja ook door met veel mensen te praten denk ik

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Een andere strategie is de eerder vernoemde ‘personas’, waarbij mensen gegroepeerd of getypeerd worden om de complexiteit en diversiteit van bewoners en gebruikers vatbaar te maken. Dit gebeurt op verschillende manieren: op basis van sociaaleconomische profielen, beroepen, etnische en culturele achtergronden, leeftijden, etc. Door middel van deze personas kan er op een meer gerichte (maar nog steeds relatief generieke) manier nagedacht worden over de noden en wensen van bepaalde ‘doelgroepen’ in de ruimte.

“Maar wat ik wel aanbreng is rond personas denken. [...] Een beetje het actoren in kaart brengen, maar dat dan heel specifiek doen. Om zo door het ontwerpproces door de ogen te kijken van de personen voor wie je ontwerpt.

Deze strategie wordt bekritiseerd omwille van de sterke vereenvoudiging die ze maakt van de realiteit. Eén respondent vat het als volgt samen: “er bestaat niet zoiets als ‘mensen’”. Elke poging om de diverse realiteit te vereenvoudigen in functie van een ontwerpproces ontkent in zekere zin de impact en het belang ervan. Strategieën van inclusief werk die vanuit de kennis en ervaring van de professional vertrekken bestaan, maar moeten kritisch toegepast worden. Dialoog en interactie met de lokale realiteit lijkt nog steeds de meest waardevolle piste. De professional moet participeren in de ruimte, om zicht te kunnen krijgen op de diversiteit aan realiteiten daarin aanwezig.

Participatie en rechtvaardigheid

Processen van ‘participatie’ worden steeds meer een standaard onderdeel van de ontwerppraktijk, al is er over dat woord vandaag nogal veel discussie. Net als de term ‘duurzaamheid’, leidt ook de term ‘participatie’ aan een vorm van semantische erosie. Uit gesprekken blijkt dat verschillende respondenten andere dingen verstaan onder participatie. Tegelijk is het een zeer beladen term, met duidelijke voor- en tegenstanders (van deze diverse interpretaties).

Wat is dat dan precies, participatie? En wie moet dat doen? En waarom precies?

Setten & Brown onderzoeken in hun artikel ‘landscape and social justice’ vijf mogelijke invalshoeken om na te denken over rechtvaardigheid in het landschap. Participatie is er daar één van, waardoor ze de link leggen tussen rechtvaardigheid en inclusie. Ook Finn Arler gelooft dat participatie een voorwaarde is zijn voor een democratisch landschap, en verwijst daarvoor naar het Explanatory Report van de European Landscape Convention.

G. Setten et al.
2018

“Bring landscape issues into the public domain by reaching decisions through discursive and dialogic processes rather than leaving landscape character to be something determined by purportedly ‘objective’ technocratic approaches.(Jones 2011: 29)

F. Arler
2008

“Landscape is “the concern of all land lends itself to democratic treatment, particularly at local and regional level” (ER par.23)

Ze waarschuwen er wel voor dat het geen zekerheid is dat participatie automatisch zal leiden tot meer sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid. Niet alles wat ‘lokaal’ is, is automatisch ‘goed’. Een oproep tot nuance in het debat rond participatie en de manier waarop het lokaal vorm krijgt.

G. Setten et al.
2018

“The local trap equates the local with ‘the good’; it is preferred pre-sumptively over non-local scales.... The assumption is that localising decision-making will democratize it and that democratisation will result in greater social justice and ecological sustainability. (Purcell 2006: 1923–4)

Participatie vertaalt zich op heel diverse manieren, en er bestaat niet één duidelijke formule voor. Het is in elk geval een contextgebonden proces, dat zich moet inwerken in lokale sociale

realiteiten. Het is daarom niet mogelijk om een generieke participatiemethodiek zomaar toe te passen op eender welke context.

G. Setten et al.
2018

“ ‘Public participation’ is neither scientifically nor politically a coherent field of practice, and is possibly the most wide-ranging perspective on landscape and social justice identified here. Yet there has been a general agreement that participation ‘is one of the critical components of success’ (Pretty 1995: 1251) in planning, policy-making and management.

Participatie wordt dus gezien als één van de mogelijke stappen naar een rechtvaardig ontwerpproces. Al is er nog discussie over de juiste vorm ervan.

Een lange traditie

Het idee van de participatieve ontwerppraktijk is overigens helemaal niet nieuw. In haar artikel ‘from open space to public space’ spreekt Hirsch over hoe verschillende landschapsarchitecten op andere manieren met het idee van participatie omgingen in het Amerika van de jaren ’60-’70. De betekenis van participatie wordt daarin nog breed omschreven: van het zoeken van een diversiteit aan professionele partners in een ontwerpproces, en ‘experiments in environment’ (Halprin), tot het actief betrekken van kwetsbare groepen bewoners en gebruikers van de ruimte (Linn).

A. Hirsch
2014

“ Halprin defined creativity as “freedom of choice”—the ability to participate in decisions (Halprin 1963, 7). Jane Jacobs’ insistence on diversity of choice features prominently in her writings (see 1958, 1961; see also Fitch 1961). Von Eckardt (1967, 309) likewise claims that “[w]e do indeed have the power and the obligation to determine a meaningful physical framework for creative living—though it is part of such creative living that the individual has a multitude of choices within the inherent requirements and necessities of modern life.” Offering choice is a means of assuring environmental participation, as is the report’s emphasis on flexibility, or the opportunity for citizens to appropriate spaces, objects, or structures according to evolving needs and desires.

De diversiteit aan aanpakken gehanteerd door verschillende ontwerpers is meteen een belangrijk kenmerk van participatie: er zijn diverse gradaties van interactie tussen ontwerper en gebruiker. Een basiswerk in het participatiediscours is Arnstein’s ladder van participatie (1969), waarin ze net die gradaties in betrokkenheid beschrijft: van ‘manipulatie’ tot ‘controle door de burger’. Een belangrijke les uit dat basiswerk, dat overigens veel bekritiseerd en bevraagd is geweest, is in elk geval dat participatie niet één vorm heeft.

In het boek Participatiegolven wordt de lange geschiedenis van het idee van participatie in Vlaanderen en Brussel omschreven. Veel van de vragen waar we vandaag de dag mee zitten worden daarin historisch gekaderd. Ook de rol van verschillende betrokkenen (ontwerper, beleid, bewoner/gebruiker) wordt in vraag gesteld.

A. Kuhk et al.
2019

“ Participatie wordt heel vaak verengd tot een of andere vorm van in- of tegenspraak. In het beste geval overstijgt een dergelijk proces van coproductie een conventioneel verloop van het inspraakproces. Indien participatie echter staat voor ‘het in overleg vormgeven aan een project’, dan is de context complexer dan louter het overleg met de bewoners. (p248)

Wie draagt verantwoordelijkheid?

Participatie wordt steeds meer als onderdeel verwerkt in bestekken voor ruimtelijke professionals. Maar dit is niet noodzakelijk iets waarin ze getraind zijn, of waar ze de nodige kennis voor hebben. Daarnaast valt die verantwoordelijkheid in vraag te stellen gezien dat de ontwerper geen ‘neutrale’ positie inneemt in een ruimtelijk ontwikkelingsproces. Ze is bevooroordeeld en heeft specifieke doelstellingen in een traject.

“ Soms doen we dat zelf maar dan moet je heel duidelijk zeggen op de moment dat je het

Interviews SoDuLTA
2021-2022

participatiemoment doet dat je het nut van expert af zet en dat je de rol van de moderator opneemt en facilitator en niet van degene die het ontwerp maakt. Dus dat gaat maar dat moet je proberen te scheiden op het moment zelf.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar, ja, ik denk niet dat de LTA de best geplaatste persoon is om altijd een participatietraject te leiden. Net zo min dat wij gespecialiseerde hydrologische kennis hebben.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Je moet zeker uitgaan van participatie, want je ontwerpt voor de mensen dus je moet dat sowieso integreren. Maar of je het zelf moet doen?

Ontwerpbureaus hebben steeds meer expertise op rond participatie, maar het is zelden hun core business. Vaak doen ze beroep op gespecialiseerde bureaus, die ontstaan in de groeiende markt rond participatieprocessen. Een gevaar daarbij is dat er een nieuw ‘tussenniveau’ ontstaat tussen gebruikers van een ruimte en de ontwerpbureaus. En elk tussenniveaus betekent meer afstand, wat kan leiden tot fouten in communicatie of interpretatie. Daarnaast liet één respondent ook weten dat ze niet altijd overtuigd zijn van de input van deze bureaus, omdat ze niet altijd leiden tot “duidelijke insteken”, terwijl ze wel een extra financiële last vormen voor ontwerpbureaus.

Daarnaast ligt er volgens één respondent ook een duidelijke verantwoordelijkheid bij de bewoners en gebruikers zelf. Een ontwerpproces kan nooit zó inclusief zijn dat iedereen gehoord wordt. Bewoners en gebruikers moeten volgens deze respondent zichzelf ook engageren om gehoord te worden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat is een non-discussie die je niet wilt voeren. Dat is zo van “hey, ik ben niet gehoord geweest”. Dat is waar heel veel maatschappelijke problemen voor mij soms op ontploffen, omdat je dit soort gesprekken krijgt. Finaal nemen gewoon nog heel veel mensen weinig eigen verantwoordelijkheid.

Tenslotte is er ook nog de kwestie van beleidsverantwoordelijkheid. Je zou kunnen stellen dat een lokaal beleid op de hoogte zijn van lokale wensen, noden, realiteiten en problematieken op hun grondgebied. Dat zij, met andere woorden, continu in interactie moeten staan (participeren) met gebruikers en bewoners. De vraag naar ‘participatie’ als een onderdeel van ontwerpprocessen en als verantwoordelijkheid van ontwerpbureaus, kan gelezen worden als een illustratie van de groeiende kloof tussen beleid en bevolking. Die kloof valt echter niet te dichten binnen de contouren van een ontwerpproces.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik vind het eigenlijk fout dat ze het altijd richting de ontwerper of de ene opdracht gieten. Dat zij verantwoordelijk zijn, of die groep, of die overheid... Ik bedoel de betrokken ambtenaren, die de opdracht uitschrijven: moeten zij niet verantwoordelijk zijn voor dat participatief verhaal? Als je kijkt naar de complexiteit van gebruikers, van mensen. Zou dat eigenlijk kennis moeten zijn die inherent aanwezig is in bv. in de sociale dienst of de gemeente van een stad.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar ik denk wel dat het de taak is van ons als ontwerper, als de opdrachtgever geen rekening houdt met de gebruiker, om daar wel u gebruiker in te verdedigen, om het zo te zeggen. Om dan u rol als ontwerper voor een stukske opzij te zetten en eigenlijk de rol van gebruiker aan te nemen en dan in het kader daarvan eigenlijk, die nog te verdedigen in bepaalde keuzes die gemaakt moeten worden. Maar daar hebt ge ook heel grote verschillen tussen opdrachtgevers. Ge hebt besturen die heel hard denken in wat willen onze burgers. En besturen die heel hard denken in: wat hebben we voor geld, of prestige?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik ben van mening dat we in ons beroep steeds het algemeen belang moeten vooropstellen, en dat we dat moeten doen in eer en geweten. Burgerbewegingen zijn democratische uitingen van vaak zeer terechte standpunten en verzuchtingen van groepen burgers waarmee uiteraard rekening moet gehouden worden. Echter, is het in een correct werkend parlementair systeem, voor de hand liggend dat de ‘verkozenen des volks’ oor hebben naar de verzuchtingen van de bevolking en daar

naar handelen bij het bepalen van de beleidslijnen op het vlak van ruimtelijke ordening, landschap, milieu, mobiliteit, enz.

Er bestaat dus tot op vandaag nog geen duidelijkheid over wie finaal de verantwoordelijkheid draagt om participatieve processen op te starten en te begeleiden. Maar het is aangewezen dat de landschapsarchitect haar eigen rol en positie daarin kritisch benadert.

Frustraties over participatie

Participatie is altijd een integraal onderdeel geweest in particuliere landschapsprojecten, waar er gewoonlijk er intensieve dialoog met de eigenaar beslissingen genomen worden. Dat is een vanzelfsprekendheid, alleen werd het zelden zo benoemd. In de publieke ruimte – waar er een complexe mix van gebruiken, ideeën en meningen is – vraagt dit om een andere aanpak. Er worden veel tijd en middelen gependend om bewoners en gebruikers op diverse manieren te bereiken en bevragen, en niet elke respondent is overtuigd dat deze investeringen hun resultaat waard zijn:

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ [...] Er wordt soms te veel gebabbeld en te weinig gedaan. Als ik het kort door de bocht zeg. En het moet op een bepaald moment ook ergens vooruit kunnen gaan. En soms voel ik wel hoe meer je dingen bespreekt, hoe moeilijker het wordt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Participatie dat is zeker goed, maar moet ook zijn grenzen hebben. Ik vind dat er bepaalde stellingen in een project zitten, en in een aanbesteding, en dan moet je niet meer met nieuwe dingen af komen. Dat is moeilijk omdat je dan weer vertraging oploopt. Dat heeft ook zijn grenzen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Door dat het dan niet goed loopt, krijgen ook heel negatieve houding bij de ontwerpers. Dat hoor ik. Dat voel ik. Want ja, dat is zo'n verplicht nummer. Dan moeten we dat gaan verwerken en dan moeten we daar iets over schrijven, maar of ze hun ontwerp gaan aanpassen, ja dat is dan een ander paar mouwen he.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik heb zelf een paar keer hier of daar een soort van begin van - vermeende participatie noemt dat dan - gezien. Sorry, maar... Ik vind geen goeie zinnige en correcte voorbeelden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Vaak heb ik me de vraag gesteld, en dit ook verwoord in lezingen voor openbare besturen, intercommunales: hoe het komt toch dat we zoveel kwalitatieve publieke ruimte te danken hebben aan tijden waarin er nog géén sprake was van democratische besluitvorming.

Een deel van de frustratie lijkt te komen uit een ongelijke afweging tussen private belangen en maatschappelijk nut. Ex-Vlaams Bouwmeester Leo Van Broeck is kritisch, cynisch zelfs, ten opzichte van participatie zoals het vandaag vaak gebeurt. Hij ziet participatie als een proces dat vertragend werkt op de architectuur en stedenbouw, en iets dat misbruikt wordt door burgers om uit eigenbelang projecten te beïnvloeden, terwijl (publieke) ruimte net een maatschappelijk belang moet zijn.

L. Van Broeck
2022

“ Schrijf je goede dingen op, dan geloven de buurtbewoners en de overheid dat niet. Het móéten problemen zijn, alsof architectuur de stad kapotmaakt. Werkelijk alles tuit op protest, ook al zorgt een bouwproject ervoor dat nieuwe mensen in de buurt komen wonen – iets wat bijvoorbeeld de middenstand zou moeten toejuichen. We participeren onze manier van leven kapot.

L. Van Broeck
2022

“ Dit is geen democratie of participatie, maar het vermeende eigenbelang laten primeren op belangrijke collectieve noodzaken. Het is alsof mensen ambulances voor de rechter dagen omdat hun sirenes te veel lawaai maken.

Een andere kritiek die een aantal keren vermeld wordt is dat participatie als politiek 'middel' wordt gezien om mensen enkel het idee te geven dat ze een stem hebben. Het wordt daarin gereduceerd tot een 'show', zonder effectieve impact op bestaande machtsstructuren.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat is eigenlijk om de gemoederen te bedaren, en heel veel zaken die uit participatie komen weten wij al, en hoe dan ook, op het einde van de rit, ga je toch nog iets moeten maken, die een eenheid heeft, die consistentie heeft, die betekenis heeft en voor die plek [...]

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En langs de andere kant van het praatplan hebt ge dan de klassieke hoorzittingen, inspraakvergaderingen. Volgens mij is dat eerder informerend. Dat is eigenlijk geen inspraak.

Elk van deze opmerkingen en kritieken belicht specifieke frustraties ten opzichte van wat de respectievelijke individu verstaat onder participatie. En daarin ligt er een moeilijkheid. Er is geen lijn te trekken in de manier waarop participatie georganiseerd wordt, welke vragen er gesteld worden, hoe doelgroepen benaderd worden, etc. En dus zijn de kritieken ook niet te bundelen om van daaruit te werken aan betere methodieken en aanpakken. De optelsom van al deze frustraties lijkt soms te leiden naar een algemene afkeer en onbegrip ten opzichte van het discours, waardoor er een anti-participatieve houding lijkt te ontwikkelen.

Professionele positionering in een democratisch proces

De eerder gegeven opmerkingen van Van Broeck zijn ook een expressie van een andere moeilijkheid. Oprechte participatie leidt namelijk ook tot een invraagstelling van de eigen rol als expert in een proces. Want: als er uit participatie héél andere ideeën komen dan dat de ontwerper zelf voor ogen had, hoe ga je daar dan mee om?

S. Arnstein
1969

“ Participation without redistribution of power is an empty and frustrating process for the powerless. It allows the powerholders to claim that all sides were considered, but makes it possible for only some of those sides to benefit. It maintains the status quo.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Moeten we gaan voor de kwaliteit dat ge zelf denkt daar te moeten neerzetten? Ik vind dat als je een participatieproject doet, dan is het resultaat het resultaat van de participatie. Ook als die niet uw eigen visie vertaalt. Niet dat ge u eigen moet verloochen maar, anders is het een nepervertoning. Ik weet nog dat wij BIJ een rusthuis ook participatie gedaan hadden voor de moestuinen. En daar zei er eentje: “meneer, jij weet het het beste van allemaal”, zei die, “doe maar je goesting!” (lacht) Want uiteindelijk ja, wij kunnen wel moestuinen tekenen uiteraard. Ik denk dat het tof is dat je een kader maakt, en dat je een park creëert waar veel dingen kunnen gebeuren.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Wat ik niet doe, is mijn pen afgeven. Ik ga niet zeggen, ik geef wel een keer af. Maar het is niet dat als ze zeggen: ik zou graag hier allemaal Japanse kerselaar hebben, om iets banaals te zeggen, dat we dan zeggen: als jij dat wilt zullen we dat doen. Nee, dan zeggen we: we gaan dat niet doen, we gaan alleen maar soorteigen of zeker eigen planten gebruiken dit en dat. We onderbouwen dat en dan hebben mensen nooit er problemen mee hè.

De ontwerper staat zelf nooit los van participatieve trajecten, maar participeren mee. De eigen betrokkenheid is daarin niet altijd eenvoudig, zagen we eerder.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus, dus wie bepaalt de doelstellingen? Als landschapsarchitect zijt ge daar moderator, regisseur van dat proces en u doelstellingen moeten uit dat proces komen. En dat proces is u toekomstige gebruikers en dat is het grote probleem in der daging, hoe vat ge die op een goede manier? Daar zijn al heel veel boeken over geschreven maar er is geen wondermiddel vrees ik. Hoe zorgt ge ook dat de mensen die er aanwezig zijn allemaal een gelijke stem hebben? Dat dat democratisch verloopt? Dat is een utopie vrees ik. Dus ge moet als regisseur wel nog een beetje boven dat proces hangen en dat moet op een bepaald moment ook wel een beetje door een filter halen.

Van participatie als proces naar participatie als realiteit

Al bij al is het duidelijk dat vandaag participatie nog zeer sterk benaderd wordt als een klein onderdeel van een ruimtelijk veranderingsproces. En daarbij zijn er een hele reeks vragen en onduidelijkheden: welke zijn de juiste vormen van participatie? Hoe bereik je iedereen? Is het

wel nodig om iedereen te bereiken? Hoe zorg ik ervoor dat mensen nadenken over het collectief belang, en niet over individuele wensen en noden? Welke rol neem ikzelf als ruimtelijk expert in? Volg ik de uitkomst van participatie, zelfs wanneer het niet duurzaam is? Etc.

Deze vragen leiden op hun beurt tot onzekerheid over de waarde van participatie, en frustraties die daaruit voortvloeien, waardoor het hele idee ervan in vraag gesteld wordt.

Een alternatieve manier om participatie te benaderen is om het als continu proces te zien. Mensen maken gebruik van de ruimte, verhouden zich ertoe en geven er betekenis aan. Dit is een realiteit die bestaat al voor er sprake is van een ontwerper of ontwerpproces. En dat zal doorlopen lang nadat de ontwerper weer van het toneel verschenen is. Je kan dus stellen dat het niet zo is dat ontwerpers een participatietraject opstarten, maar dat ze instappen in een bestaande vorm van participatie. Participatie wordt dan geen geleverde 'dienst' van de ontwerper, maar een gunst die bewoners doen ten dienste van de ontwerpers, al dan niet geïnitieerd en begeleid door een gemeente of andere stakeholder. Die participatie wordt dan tijdens een ontwerpproces aangegrepen om bepaalde informatie te verzamelen, en om samen met bewoners en gebruikers na te denken over ruimtelijke evoluties.

De Bie et al.
2012

“Uitgaande van democratie als een streven naar vrijheid, gelijkheid en solidariteit is het nodig participatie te zien als een te realiseren praktijk. Een dynamisch en relationeel proces, gedragen door de voortdurende publieke dialoog over de wisselwerking tussen maatschappelijke veranderingen en maatschappelijke bestaanscondities.

Dit idee plaatste de ontwerper veel meer 'naast' bewoners, gebruikers, en andere stakeholders, en verlicht in zekere mate de verantwoordelijkheden van de ontwerper. Er moet namelijk niet van nul vertrokken worden. Dit maakt ook dat observeren en deelnemen aan de ruimte gezien kan worden als een vorm van participatie, en daarin hebben ruimtelijke professionals dan wél weer veel ervaring. Participatie in het ontwerpproces wordt daarbij een onderdeel van participatie in de alledaagse realiteit van de ruimte.

Uit de gesprekken blijkt in elk geval dat het debat rond inclusie en participatie binnen de discipline nog in haar kinderschoenen staat. Het is een thema beladen met frustraties en twijfels, en de zoektocht naar de juiste methodieken en de positie van de expert daarin is nog volop gaande. Enerzijds is er nood aan verduidelijking en collectieve betekenisgeving aan het discours, anderzijds moet de openheid blijven bestaan om te experimenteren met nieuwe vragen, vormen en methodieken van participatie. De ervaringen uit die experimenten moeten structureel gecapteerd en gedeeld worden, en er moet steeds kritisch nagedacht worden over waar de verantwoordelijkheden van de landschapsarchitect binnen het discours beginnen en eindigen.

De moeilijkheden, frustraties, en de invraagstelling van het nut van participatie mogen de noodzaak ervan niet ondermijnen. Als de discipline oprecht streeft naar een democratische en inclusieve landschapsarchitectuur, dan is participatie daar onontbeerlijk in.

- _ Wat betekent 'inclusief werken' binnen de discipline?
- _ Op welk moment in het ontwerpproces is participatie het meest aangewezen?
- _ Is het opstarten en begeleiden van een participatietraject een verantwoordelijkheid van de landschapsarchitect?
- _ Welke zijn goed functionerende methodieken voor participatie?
- _ Welk soort resultaat verwachten we als een uitkomst van een participatief traject? Welk soort resultaat is bruikbaar?

[we] come from nature... There is an importance to [having] a certain reverence for what nature is because we are connected to it... If we destroy nature, we destroy ourselves

**DE LTA ZIT TUSSEN NATUUR EN CULTUUR /
ER IS GEEN NATUUR MEER EN ONTWERP IS UNIVERSEEL**

Menselijke cultuur – Niet-menselijke natuur

M.E. Deming & S. Swaffield
2011

“ Because it has been historically responsive to contextual social and environmental issues, the mandate of landscape architecture is always evolving and thus debatable. However, its basic position has consistently related to stewardship – the protection and enhancement of the conceptual, material, and phenomenal relationships between human culture and nonhuman nature.

A.W. Spirn in
R.B. Litton et al.
1992

“ I believe that the lack of a language that embodies the full scope of our concerns is the essential crisis in our discipline today. Landscape architecture is the profession that mediates between nature and culture in shaping the places where we live. Yet the discipline is plagued by perceived oppositions between art and ecology, between the scales of garden and region. These controversies are sustained and exaggerated by our habit of borrowing theory, methods, and vocabulary from other fields, rather than drawing these from within the wellspring of our core - the intersection of nature and culture. This crisis of invention is evident both in the literature of the profession and in its built work.

Bovenstaande quote van Spirn definieert landschapsarchitectuur als een discipline die medieert tussen natuur en cultuur. De stelling impliceert ook dat landschapsarchitectuur ook daar kan ingrijpen: op de interactie tussen natuur en cultuur, en dat er bijgevolg aandacht nodig is voor beide concepten en de betekenis ervan. Spirn problematiseert in haar stelling de schijnbare tegenstellingen die bestaan tussen kunst en ecologie of tussen de belangen van verschillende schalen. Ze stelt dat de discipline haar kennis voornamelijk haalt bij andere disciplines, en dat er nood is aan een eigen vocabularium dat voortvloeit net uit onze disciplinaire kern: de interactie tussen cultuur en natuur.

De reden waarom dit past in het verhaal van sociale duurzaamheid is omdat de relatie mens-natuur ook een sociale relatie is, en omdat ze mee bepaalt hoe we met de ruimte omgaan. Er moeten daarbij afwegingen gemaakt worden tussen de manier waarop we ruimte geven aan natuur, en hoe we die afwegen voor ruimte expliciet voor menselijk gebruik. Deze sociale relaties worden gevormd door culturele connotaties en verhalen. Bepaald door politieke machtsverhoudingen. Ze zijn deel van het alledaagse leven en deel van individuele en collectieve identiteit. De relatie mens-natuur vertaalt zich in een veelheid aan sociale praktijken, die een expressie zijn van hoe we als cultuur naar de natuur kijken.

De stellingen bovenaan gaan uit van een opdeling tussen ‘natuur’ en ‘cultuur’, en het idee dat deze twee op verschillende manieren in interactie staan. Deze binaire opdeling vertaalt zich onder meer in bepaalde conceptualiseringen van de ruimte: cultuurlandschappen en natuurlandschappen. Komend vanuit de illusie dat er ergens in de ruimte een grens te trekken valt tussen wat natuur is en wat ruimte voor de mens is. De realiteit is uiteraard veel complexer: natuur is overal aanwezig waar de mens dat ook is, en vandaag de dag geldt dat rechtstreeks of onrechtstreeks ook andersom. En als er al een grens te trekken is tussen mens en natuur, dan staan die twee continu en intensief met elkaar in interactie.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ We zitten constant te vechten tegen de natuur in plaats van mee te vieren. En dan merken we dat we daar tegen grenzen botsen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Het is zoeken van hoe kan je die mensen terug verbinden met dat landschap? Maar je hebt dat wel nodig om een robuust landschap te gaan creëren denk ik, voor de toekomst. Want een landschap is een verhaal van mensen, dat zal ook in de toekomst ook altijd blijven. Ze hebben hun invloed op dat landschap en we moeten terug proberen om die invloed terug iets positiever te kunnen maken.

Welke natuur?

Bovenstaande respondent stelt zich vragen bij hoe ver de landschapsarchitect moet gaan in het

begrijpen van de manieren waarop anderen (vanuit specifieke culturele achtergronden) naar natuur kijken. Is dit kennis die bij ons moet liggen, of bij andere disciplines? Hoe grijp je in op een landschap, wanneer je niet goed weet hoe anderen dit landschap lezen, en welke betekenissen zij eraan toewijzen?

A.W. Spirn
2008

“ I hate spiders. I hate earthquakes. I hate genetic diseases and AIDS. Nature is dirty. Birds poop all over my car. Nature causes death. It takes up too much space. It brings ice onto the roads, germs into our living rooms, and water through the windows. REAL Nature is disconnected from our FANTASY about it: I, like most people, want Nature... functional and in its place. [...] We all say that we love nature, but if we stop for a moment and are honest with ourselves, we can see the radical difference between what we say and what we do. This is a much-needed reality check for all of the Nature-lovers out there. Nature today is a commodity that is inserted, in bits and pieces, into an environment that is itself a constructed product of our will. It does what we want, and sadly, all we want is to enjoy the view without being inconvenienced.

De manier van omgang met natuur is voor een deel cultureel bepaald. Bovenstaande fragment uit de tekst ‘I hate nature’ van A.W. Spirn toont in zekere zin een Westerse culturele houding ten opzichte van natuur. Ze stelt dat Amerikanen vooral van het idee van natuur houden. Een specifieke, aangename, gecontroleerde vorm van natuur. Zolang het maar niet tot ongemak of vuiligheid leidt. Discussies rond de wolf of rond bevers in Vlaanderen tonen aan dat ook hier bepaalde vormen van natuur als positief ervaren worden, terwijl andere elementen liever uitgesloten worden. Visies op natuur zijn dus zeker ook cultureel bepaald, en als discipline die ingrijpt op dat snijpunt, is het belangrijk om daar bewust en gevoelig mee om te gaan. In elk project moet de landschapsarchitect afwegen hoe ‘natuurlijk’ een ruimte mag zijn, voordat er gebotst wordt met bepaalde culturele grenzen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Je moet de taal van de mensen spreken, en vaak praat je gewoon naast elkaar heen omdat je onvoldoende de culturele achtergrond begrijpt. En ik weet ook niet of dat een taak is voor de landschapsarchitect, om daar zo ver in te gaan.

Is het nodig dat de discipline een bredere conceptualisering van natuur als uitgangspunt neemt? Moet ze als doelstelling hebben om ook een breder publiek te sensibiliseren over wat natuur is, en waarom het van belang is? De natuur wordt door landschapsarchitect expliciet vermeld als een bron van inspiratie, als grootmeester, een medium voor welzijn, een vorm van schoonheid, een plaats voor habitat en biotoop, een ecologische meerwaarde en noodzakelijkheid. Er bestaat een enorm respect voor natuur, en toch bestaat er volgens Cronon slechts weinig discussie over wat er precies verstaan wordt onder die natuur.

W. Cronon
in: Zeunert et al.
2017

“ At a time when threats to the physical environment have never been greater, it may be tempting to believe that people need to be mounting the barricades rather than asking abstract questions about the human place in nature. Yet without confronting such questions, it will be hard to know which barricades to mount, and harder still to persuade large numbers of people to mount them with us. To protect the nature that is all around us, we must think long and hard about the nature we carry inside our heads.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Moeder natuur maakt de natuur en er is geen enkele landschapsarchitect die die overtroeft. Geen enkele. Maar in omgevingen die zo mismeesterd zijn, of zo verstedelijkt, waar dat natuur een lange tijd zal over doen om er terug een waarde aan te geven, vind ik dat wij uitgangssituaties kunnen creëren om versneld natuur te creëren. En dan doen we wel goed werk. Wetende dat voor een stuk de natuur het kan doen, want die tijd hebben we niet. We willen instant resultaat hé.

Natuur binnen de landschapsarchitectuur

Er is veel geschreven over de evolutie van de plaats die natuur krijgt binnen de landschapsarchitectuur.

Tot op vandaag bestaat er een heel spectrum aan professionele houdingen ten opzichte van wat natuur is, en hoe hiermee omgegaan wordt. Het is opnieuw Spirn die hierover spreekt in een ander artikel: the authority of nature. In het artikel beschrijft ze hoe verschillende disciplines zich verhouden tot natuur. Daarin stelt ze dat ontwerpers enerzijds de natuur gebruiken als een middel om bepaalde keuzes te verantwoorden (iets dat 'natuurlijk' of 'ecologisch' is, is inherent goed), en anderzijds dat ze natuur zien als iets dat gebruikt kan worden: een basis waarop verder gewerkt kan worden, of een middel om iets te verwezenlijken. Natuur is iets maakbaar, dat ingepast wordt binnen bepaalde culturele verwachtingen, of om specifieke noden te beantwoorden.

A.W. Spirn
1997

“ Designers who refer to their work as ‘natural’ or ‘ecological’ make ideas of nature central and explicit, citing nature as authority to justify decisions to select some materials or plants and exclude others, to arrange them in particular patterns, and tend the result in certain ways. [...] Agriculture, engineering, and architecture are founded on the idea that nature can be improved upon, whereas ecologists tend to be observers of, rather than actors upon, nature. To gardeners (and by extension to horticulturalists and foresters), humans are stewards who manage plants, animals and their habitats for human ends, for sustenance and pleasure; nature is both material and process, something to be reckoned with.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Aan rotsen, en elementen in het landschap, aan die verhalen verbonden, waardoor zij ook dat landschap zich toe-eigenden. Maar wij hebben natuurlijk de hele sterke neiging om alles te maken. En we hebben een heel sterk geloof in de maakbaarheid van de wereld. En zeker landschapsarchitecten.

In haar artikel toont Spirn de pluraliteit aan mogelijke houdingen aan. Er zijn zij die natuur zien als iets maakbaars, of een instrument dat gebruikt kan worden binnen de landschapsarchitectuur. En zij die streven naar zoveel mogelijk vrijheid voor de natuur om zelf te ontwikkelen, en die dit willen beschermen. En er zijn honderden positioneringen die daartussen, rond en buiten vallen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Als je de Engelse landschapsstijl vergelijkt met Italiaanse barok, dan heb je daar eigenlijk meer mensgericht en meer natuurgericht. Dus ik denk niet dat we mogen stellen dat nu allemaal natuurgericht is, en dat het misschien een eeuw geleden of –tig eeuwen geleden, allemaal cultuurgericht was.

Een andere houding is deze waarbij de natuur gezien wordt als iets kwetsbaar, iets dat moet beschermd worden. In de context van Vlaanderen neemt het ‘antropocene’ zeer expliciete vormen aan: nagenoeg heel het Vlaamse landschap is door mensenhanden aangetast, veranderd, of indirect beïnvloed. Verschillende landschapsarchitecten doen er dan ook alles aan om zoveel mogelijk natuur af te schermen van de mens die daar als bedreiging gezien wordt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat de oorsprong daar ligt voor de landschapsarchitectuur, om veiligheid te geven, om veilige plaatsen te scheppen. In de eerste plaats voor de mens, maar bij uitbreiding zou je kunnen zeggen vandaag ook voor planten en dieren, en de natuur in het algemeen. Wat dat dan ook inhoudt dat begrip natuur.

Hoewel er voor alle verschillende houdingen voorbeelden te vinden zijn die als ‘voorbeeld stellende landschapsarchitectuur’ worden omschreven, blijkt uit reacties van respondenten toch dat er een zeker normatief oordeel geveld wordt op basis van hoe ‘natuurlijk’ een project is. Projecten die vandaag niet meer ‘natuurversterkend’ of ‘ecologisch’ zijn (waarin natuur niet functioneel-esthetisch wordt ingezet, maar wel als volwaardige actor), worden minder goed beoordeeld.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ De link tussen architectuur en natuur is ofwel volg je de architectuur ofwel volg je de natuur. In het begin tracht je steeds de architectuur te volgen en om daar respectvol mee om te gaan. We komen toch meer en meer in de situatie dat we eigenlijk de natuur meer voorrang geven en dat we eigenlijk meer afstand nemen van architectuur. Je wordt opgeleid om de architectuur te volgen, maar men

zal toch wel tot het besef komen dat we eigenlijk omgekeerd gaan moeten draaien.

Maar is dit een eerlijke beoordelingsgrond voor landschapsarchitectuur? Zijn projecten die geen directe positieve impact hebben op ‘natuur’ (van welk ook geen gedragen definitie bestaat), meteen ook afgeschreven? Is dat een voorwaarde om bestempeld te worden als kwalitatieve landschapsarchitectuur?

Vragen over betekenissen van natuur en cultuur leiden ons al snel naar filosofische discours waarbinnen er een veelheid aan houdingen mogelijk zijn. Maar waar in de filosofie zoveel meestal weggebleven wordt van het normatief toepassen van deze houdingen, blijkt dat er in de landschapsarchitectuur wel degelijk oordelen geveld worden vanuit de manier waarop natuur een plaats krijgt in projecten.

De mens als bedreiging voor de natuur

Eén vaak genoemde disciplinaire doelstelling is mens en natuur dichter bij elkaar te brengen. Dit gebeurt opnieuw omwille van o.a. de positieve impact op het menselijk welzijn. Daarnaast bestaat er ook het geloof dat, wanneer mensen in contact staan met de natuur, ze er meer respect voor zouden kunnen opbrengen. Dit gaat echter uit van een zeker idee dat iedereen ook in contact wilt staan met de natuur. Niet iedereen zit echter te wachten op zomaar welke vorm van natuur dan ook.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar hier is het ook evengoed denk ik dat wij heel gescheiden leven van de natuur.

Momenteel is de afstand naar natuur echt groot geworden. Mensen hebben geen groen vingers niet meer, maar die willen eerder natuur in hunne pure vorm. Ik spreek over de jeugd, die is niet meer geïnteresseerd om nog onkruid te woelen. Die zien daar de zin niet van in. Dat gaat sowieso leiden naar andere tuinen en naar een ander beheer. De echte klassiek beheerde tuinen dat gaat erfgoed worden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Zeker in stedelijke omgeving is die combinatie van het menselijke en natuur niet altijd evident. Maar daar streven we toch wel – dat is niet mijn verdienste –meer en meer naar. [...] Maar daar ook weer: dat gebruik speelt ook een belangrijke rol, dus die kruidenachtige vegetatie die zijn interessant, maar die moeten ook bespeeld kunnen worden, want onze parken zijn ook speeltuinen voor de kinderen. De parken van [stad] zijn de tuinen van de mensen van [stad].

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus ontwerpen doe je voor mens en dier en dat is misschien een beetje een droom van ons om veel meer connectie terug te krijgen met dat landschap, met de natuur, in de wereld. Dat je een soort van co-habitat uiteindelijk kunt gaan creëren. Ik hoop dat elke ingreep die we doen, elk ding dat we maken, dat het beter is voor de natuur en beter is voor de mens. En eigenlijk mogen we niet meer spreken van mens en natuur maar gewoon die twee samen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat het sowieso in ons doel zit om niet alleen dichter te brengen, maar ook mensen meer te laten genieten van de natuur. En dat heeft er veel mee te maken, want door ze dichter te brengen denk ik dat je die verwondering snel gaat hebben. En door onze ontwerpen heel natuurlijk aan te pakken hopen we dat wel, om de natuur misschien gewoon dichter bij de mens te brengen. Want je zou kunnen zeggen natuur is verder van de mens gekomen.

Andersom zit ‘de natuur’ zeker ook niet altijd te wachten op de aanwezigheid van de mens. Voor enkele respondenten vormt de mens enkel maar een bedreiging voor die natuur, en is een inperking van de bevolking de enige manier om te werken aan een duurzame toekomst.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ De impact is momenteel te zwaar. Ik denk met een kleiner aantal mensen op de wereld kunt ge in harmonie leven maar nu is de drempel overschreden. Er is over populatie. Dat uit zich in vuil water, overdreven verstedelijking, vuile lucht ,overbemesting van , het landschap, bedreigde diersoorten,

die in arme milieus leven die kwijnen weg, global warming, ... [...] En nu zoeken we dingen om CO² uit de lucht te onttrekken. Ja dat is natuurlijk symptoombestrijding. Eigenlijk brengt dat geen zode aan de dijk [...] We zijn ons alleszins bewust geworden [...] Eigenlijk als landschapsarchitect kan je niet de wereldpopulatie verkleinen he [...] Ik denk dat dat de oplossing is.

In zijn boek 'design with nature' vertelt McHarg over een verhaal dat hij vertelt in zijn lessen. Hierin wordt 'de mens' omschreven als een tijdelijke plaag voor de natuur. Ook dat is een manier om de relatie mens – natuur te bekijken.

I. McHarg
1969

“Man in space is enabled to look upon the distant earth, a celestial orb, a revolving sphere. He sees it to be green, from the verdure on the land, algae greening the oceans, a green celestial fruit. Looking closely at the earth, he perceives blotches, black, brown, gray and from these extend dynamic tentacles upon the green epidermis. These blemishes he recognises as the cities and works of man and asks, “is man but a planetary disease?”

Pedagogisch potentieel

Naast het 'maken' van natuur of natuurlijke omgevingen zou de discipline zich meer kunnen focussen op pedagogische of educatieve werkwijzen. Via het proces en product van de landschapsarchitectuur kan er gewerkt worden aan de betekenisgevingen aan en kennis rond natuur. Er kan getracht worden om de houdingen ten opzichte van natuur te nuanceren, om natuur te begrijpen, en te leren waarderen.

A. Leopold in
S.L. Matrazzo
2013

“Leopold recognized the potential impact—both ecologically and psychologically—of restoring an ecosystem, for it held both “aesthetic and scientific potential.” Leopold’s belief was that restoration and conservation would “awaken in people [an] awareness and appreciation of the land and of their social responsibilities to it as community members.” For restoration to be truly effective beyond its functional purpose of restoring the health of the landscape, there must be a transformation “of the national attitude toward land, its life, and its products.”

E.K. Meyer
2008

“[...] believe that works of landscape architecture are more than designed ecosystems, more than strategies for open-ended processes. They are cultural products with distinct forms and experiences that evoke attitudes and feelings through space, sequence and form. Like literature and art, images and narratives, landscape architecture can play a role in building sustained public support for the environment.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik denk dat bij private tuinen het de rol van de LTA is om de particulier soms een stukje te in bij te sturen, of in op te leiden. Hij moet niet altijd mee te gaan in vragen die gesteld worden. Hij moet trachten te komen tot nieuw inzicht.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Maar terugtrekken zou ik dan ook jammer vinden. Omdat het voor mij ook wel voldoening geeft als ik... Hoe zeg je dat, een mentale switch heb kunnen maken. Door er gewoon over bezig te zijn. En dat kan ook een verzadigd gevoel geven. Dat je iets hebt teweeg gebracht. misschien geen fysieke impact, maar dat je wel iets veranderd hebt in hoe dat mensen zijn...

Bovenstaande stellingen van A. Leopold en van E.K. Meyer tonen een geloof aan van de kracht van ruimte (of ontwerp) als iets dat een zekere culturele shift kan bewerkstelligen. Een geloof dat via de inrichting of conservatie van een landschap er bij een bewustzijn kan aangebracht worden. Dat er via het landschap zelf nieuwe kennis kan groeien, die leidt tot een groter respect voor de natuur, en bijgevolg een duurzamere houding.

Dit geloof in sensibilisering bestaat ook bij veel landschapsarchitecten: het geloof dat de impact die ze hebben verder gaat dan de puur fysiekruimtelijke veranderingen alleen. Nagenoeg alle respondenten beseffen dat de binding tussen natuur en cultuur niet alleen bestaat uit fysieke verbindingen, maar ook uit emoties, verhalen, connotaties en kennis over natuur. In een

Interviews SoDuLTA
2021-2022

kwalitatieve leefomgeving zijn ook deze niet-fysieke elementen belangrijk.

“Tegen dat je ontwerp er ligt ben je tien jaar verder, soms wordt het zelfs ook niet uitgevoerd en heeft je proces wel iets teweeg gebracht die even interessant was en die geen ruimtelijke oplossing is [...] Maar de bedoeling was wel om iets ruimtelijk te genereren, maar het is er niet gekomen.

In die zin kan de discipline ook zonder fysiekruimtelijke ingrepen werken aan een meer duurzame ruimte. Verschillende auteurs pleiten dan ook om cultuur als een extra pijler te nemen in de duurzaamheidskaders. Ook één van de respondenten kan zich vinden in het idee dat de economische pijler vervangen wordt door een culturele.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik maak mij nu de bedenking, misschien moet het economische eruit [...] En cultuur als derde pijler erin. En dat is op lange termijn, denk ik een werkbare piste. Het puur economische facet is ook zo fluctuerend dat ge dat eigenlijk niet als pijler kunt hanteren. Niet op lange termijn. Dus misschien moeten we de rekeningen een keer aan de kant schuiven, en gaan voor datgene wat er toe doet. En dan geloof ik wel in cultuur, dat sociale aspect, en natuur.

De tuin als culturele expressie van individuele visies op natuur

In zekere zin worden mens-natuur relaties op individueel niveau zeer tastbaar in de tuin als private buitenruimte. Landschapsarchitectuur (of tenminste -aanleg) is een zeer gedemocratiseerde activiteit. Er bestaat veel vrijheid in de manier waarop mensen hun private buitenruimte mogen inrichten. Deze private buitenruimtes krijgen zeer diverse functies toegewezen (die vaak weinig met natuur te maken hebben). De manier waarop er omgegaan wordt met planten en dieren kan gelezen worden als een expressie van de individuele visies op natuur. En vaak sluiten die aan bij wat Spirn eerder stelde: natuur is welkom, zolang het zich aan bepaalde gedragsregels houdt die voorop gesteld worden.

Dit recht op individuele ruimte is een cultureel gegeven op zich, dat niet overal uitgesproken is. In Vlaanderen is het recht op privaat eigendom nog steeds een zeer dominant recht, dat in grote mate de kenmerken van het Vlaamse landschap bepaalt. Dit heeft een zekere waard op zich, en moet daarom volgens Arler ook gerespecteerd worden:

F. Arler
2008

“Consequently, private property and consumer sovereignty should be respected, and public authorities should only take action in cases where market failures are too obvious to be ignored.

Hoewel landschappen vaak weinig 'natuurlijke' meerwaarde bieden, spelen er ook andere waarden: bijvoorbeeld mogelijkheden tot individuele expressie, het recht op eigendom, mogelijkheden tot privacy en ergoedwaarden. Ook dit zijn waarden die relevant zijn voor de landschapsarchitectuur, al lijken die soms moeilijk te rijmen met de ecologische doelstellingen die vooropgesteld worden binnen de discipline. Respondenten zien echter wel het belang ervan in. Landschapsarchitectuur gaat niet enkel over het creëren van natuur.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Indien de natuur de enige leidraad zou zijn bij het ontwerpen van parken en tuinen dan zou dit ongetwijfeld tot een verarming, zo niet het einde betekenen van de tuinkunst [...] René Pechère drukte het heel bondig uit: 'La nature ne fait pas de jardins' (De natuur maakt geen tuinen).

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“De term “ecologisch” wordt naar mijn inzicht al te vaak aangewend of misbruikt om een bepaalde tuinstijl te promoten en andere tuinstijlen - ten onrechte- te miskennen. Er dreigt een vorm van 'ecocentrisme' als reactie op de periode van antropocentrisme. De nogal fundamentalistische wijze waarop te keer gegaan wordt tegen niet inheemse bomen en planten, ook in omgevingen die sinds decennia geurbaniseerd zijn, is grotesk

De collectiviteit van al die tuinen vormt op zich ook een expressie van de Vlaamse identiteit. Een

zeker eclectisme dat – in de woorden van een fotograaf – ook een vorm van tolerantie vraagt van elkaar. Hoe kunnen anders zo'n diversiteit aan mensen, met zo'n verschillende stijlen en noden en wensen, naast elkaar leven zonder in conflict te raken?

Cultuur als veranderlijke realiteit

Dit spanningsveld focuste zich voornamelijk op de culturele betekenissen die aan natuur gegeven worden. Maar ook cultuur op zichzelf is een complexe en continu veranderende realiteit. Vandaag zorgen evoluties als technologische ontwikkelingen, massamigratie en diverse golven van sociale strijd (bv. discussies over ons koloniale verleden, discussies rond gendergelijkheid en seksualiteit, feministische strijd, etc.) ervoor dat het moeilijk is om een consistentie te vinden in culturele betekenisgeving. De enige constante is verandering.

Hoe kan je discipline om met het begrip 'cultuur' wanneer er daarin nog maar weinig uniformiteit lijkt te bestaan? Volgens sommige respondenten moet het landschap gezien worden als iets dat verheven staat van al deze snel veranderende realiteiten. Het landschap kan volgens hen een ankerpunt zijn, een constante in de chaos. Vanuit ideeën van universele noden, zoals de universele nood van contact met natuur. Maar: is dat een universele nood aan dezelfde 'soort' natuur?

Dit neemt niet weg dat in bepaalde contexten de landschapsarchitect zeer direct geconfronteerd wordt met bepaalde sociaal-culturele kwesties zoals migratie, diversiteit, of genderongelijkheid. Het landschap blijft namelijk – naast een natuurlijke realiteit – ook een expressie van culturele waarden en narratieven. Bovendien zagen we eerder in het document al dat het als professional (als mens) zeer moeilijk is om los van de eigen culturele gevormdheid te handelen (conservatieve modus van Psarra), zeker wanneer je daarover niet zelfbewust bent. Het zal dus in sommige gevallen moeilijk zijn om die confrontaties uit de weg te gaan. Misschien is het op zo'n momenten dat opnieuw participatie en multidisciplinair werk een noodzaak worden.

Een algemene conclusie is dat landschap moet erkend worden als cultureel-natuurlijke realiteit. De interacties tussen natuur en cultuur in deze synthetische binaire opdeling zijn complex en meervoudig. Het landschap is een palimpsest van een gelaagde geschiedenis van interacties tussen mens en natuur. En elke nieuwe ingreep zal zich op die continue interacties ingrijpen.

_ Wat verstaan we als discipline onder natuur? _ Is de mens deel van die natuur? _ Is natuur maakbaar? _ Is de waarde van natuur overal dezelfde? _ Kan natuur dus gecompenseerd worden? _ Wat is de culturele betekenis van natuur? _ Is die voor iedereen dezelfde? _ Zijn projecten zonder natuur nog te benoemen als landschapsarchitectuur? _ Is de mens een bedreiging voor natuur? _ Kan de discipline mensen sensibiliseren over de waarde van natuur? _ Bestaat er nog échte natuur in Vlaanderen? _ Moet de landschapsarchitect een representatieve zijn voor de natuur in ruimtelijke ontwikkelingsprocessen? _ Moet natuur beschermd worden? _ Bestaat er een grens tussen 'natuur' en 'cultuur'? _ Hoe verschilt 'natuurlijk' van 'ecologisch'? _ Moet de landschapsarchitect rekening houden met culturele evoluties en sociale strijd? _ Hoe hebben deze invloed op de betekenisgeving aan natuur?

Ecological awareness is growing in design projects, but their integration with cultural and aesthetical attributes of the landscape remain vague and disputed (Daniel, 2001).

**HET LANDSCHAP ZIJN EMOTIES EN VERHALEN /
WE MOETEN DATAGEDREVEN ONTWERPEN**

Kunst of wetenschap

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Want ons vak is architectuur, de moeder van alle kunsten. Maar het is geen echte kunst, het is eigenlijk een discipline die ook een praktische kant heeft. En op die manier kun je zeggen: je maakt iets, maar je moet ook rekening kunnen houden met de personen voor wie dat je het doet. En dat is voor ons allemaal. Maar ook voor de planten en voor de dieren.

S. Lenholzer
2013

“Within landscape architecture, two main approaches exist in the discipline: one art and one science related approach. [...] Firstly, landscape architecture is not an art and not a science. Because of this misconception, there is a problem of epistemological kind, resulting in a lack of suitable methods to produce design knowledge.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik vind het ik het sowieso wel heel belangrijk dat het altijd een kunstvorm kan blijven. Ik denk niet dat we dat los kunnen trekken, alle, dat het enkel nog kennis kan zijn en het interpreteren van kennis in een ontwerp. Maar dat die rol van die ontwerper, en dat kunsten - dat creatieve aspect er altijd nog deel van moet uitmaken.

Sanda Lenholzer legt in haar artikel ‘Science’ and ‘Art’ in landscape architecture knowledge production’ haar vinger op wat een identitaire tweestrijd lijkt te zijn binnen de discipline. Is de landschapsarchitectuur een wetenschap, of een kunstvorm? Uit de gesprekken blijkt dat het om beide gaat. Lenholzer is dan weer stellig door te zeggen dat de discipline geen kunst noch een wetenschap is. Een gelijkaardige ambiguïteit zagen we eerder bij A.W. Spirn, toen ze sprak over de positionering van de discipline tussen natuur en cultuur. Het gevolg is volgens Lenholzer ook hier epistemologisch: de discipline moet op zoek gaan naar vormen van kennisproductie die niet noodzakelijk uit de kunsten, noch uit de wetenschappen komen.

The Dirt
2018

Ook artikels met titels als ‘is there still a place for aesthetics in landscape architecture’ (ASLA) tonen aan dat er een zoektocht is naar de plaats van de esthetiek in het beroep. Zeker in een periode waar er maatschappelijk een nadruk ligt op het belang van ecologie en natuurlijk ontwerp. Ook Marc Treib benadrukt in het artikel ‘Ethics =/= Aesthetics’ die zoektocht, waarbij volgens hem ethisch handelen voor een groot deel verbonden is aan het respecteren van de beschikbare wetenschappelijke kennis. Het is volgens Treib de verantwoordelijkheid van landschapsarchitecten om ook aandacht te hebben voor de schoonheid van natuurlijke processen in hun ontwerp.

M. Treib
2018

“The resistance to a broad adoption of responsible landscape design derives in part from the confusion of ethics with aesthetics, that is, equating moral values with beauty—a conflation that hampers the pursuit of a beautiful expression for sustainable landscapes. Beauty results not from ethics, but instead from a skilful interweaving of form, space, proportion, light, and colour, the embrace of seasonal change, growth, a knowledge of vegetation, and a host of other natural processes. Stressing performance or ethics alone abrogates the landscape architect’s responsibility to design truly appealing landscapes.

Uit bovenstaande stelling blijkt een geloof dat ethisch handelen in de weg kan staan van het nastreven van schoonheid. Dit ethisch handelen kan bv. gaan over het nastreven van rechtvaardige en ecologische ruimtes. Esthetiek, zo stelt Treib, volgt niet vanzelf uit deze ethische positionering, maar is een extra aandachtspunt in een ontwerpproces.

E.M. Van Hellemond
2016

Dat dit geen nieuwe zoektocht is bewijst ook het document ‘De Paradijismethode’, waar deze een gelijkaardig discours in Nederland beschreven wordt. Met het verschil dat toen de ‘wetenschappelijke poot’ van landschapsarchitectuur wat meer in zijn kinderschoenen stond, terwijl deze nu duidelijk zijn stempel heeft gedrukt op wat de discipline doet.

E.M. Van Hellemond
2016

“Jan Vallen stelde in 1972 dat vormgeving van een ‘toekomstbeeld’ alleen mogelijk was op grond van ‘wetenschappelijke en creatieve criteria’. Zij beschouwden wetenschappelijke en creatieve kennis

en methoden als gelijkwaardig en beide noodzakelijk om de problemen en mogelijkheden van een landschap bloot te leggen en een passende vorm te vinden voor de transformaties die het moest ondergaan.

Verdrongen gevoelens

Maar wat zijn nu de concrete gevolgen van een dergelijke opdeling? Is een keuze tussen ‘kunst’ en ‘wetenschap’ zelfs nodig? Zijn het wederzijds uitsluitende invalshoeken? In de praktijk wordt er van de professional steeds meer verwacht dat er aan research-based design gedaan wordt, waarbij ontwerpkeuzes verantwoord kunnen worden vanuit wetenschappelijke data. Er ontstaat een evenwichtsoefening die niet noodzakelijk gelijk loopt met de discussies over ‘wetenschap vs. kunst’, maar er wordt wel van de landschapsarchitect verwacht dat ze enerzijds mooie landschappen creëren, die ook functioneel zijn. Keuzes moeten te verantwoorden zijn vanuit een zekere meetbaarheid, maar moeten ook rekening houdend met niet-meetbare realiteiten (emoties, verhalen, schoonheid, ...)

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ja ik denk dat de verwetenschappelijking van discipline, dat je daar niet kan naast kijken.

Volgens sommige auteurs is de tendens naar die meetbaarheid al te ver doorgeslagen, en hebben we tegengewicht nodig. Er is terug meer nood aan gevoelens, houdingen, beelden, en narratieven. Het landschap is niet volledig uit te drukken in meetbare data.

E.K. Meyer
2008

“Drawing on the writing of Ulrich Beck, he argues that what is needed is not more policies or technologies, but more “attitudes, feelings, images, narratives.”

D. Mitchell (1996)
in: N. Blomley
1998

“One cannot understand a landscape independent of how it has been represented.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ontwerp is ook voelen en gevoel.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik heb geen zin om theorieën en boeken te schrijven. ik wil bouwen en realiseren. Vandaaruit mensen laten voelen [...] De feeling met natuur, en het hart voor groen en welbevinden door goede ruimtes.

De set aan beschikbare data wordt echter elke dag groter, wat tot zeer bruikbaar en interessante input kan leiden voor de landschapsarchitect. Ook technologieën zoals nieuwe meettoestellen, analytische- en tekenprogramma’s, en de opkomst van AI maken het werken met data steeds comfortabeler en vanzelfsprekender. En hoewel respondenten er zich bewust van zijn dat het landschap niet enkel bestaat uit meetbare gegevens, zijn sommigen er nog niet van overtuigd dat we genoeg gebruik maken van al die data. Volgens sommigen veel potentie, anderen zijn er dan weer zeer voorzichtig mee.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik vind dat wel superbelangrijk, en dat vind ik trouwens dat we daar niet zo heel goed in zijn, dat we als LTA wel data moeten gebruiken. En misschien eigenlijk als we ontwerpen, dat we misschien wel meer dan tot nog toe het geval is die data ook moeten gebruiken.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Als je alleen maar die data volgt die je hebt [...] dan wordt je ontwerp heel zakelijk. En met data kun je alles bewijzen [...] daar moet je toch wel heel hard mee oppassen, het in modellen steken. Je kan heel veel doen met data [...] het mag vooral niet misbruikt worden.

M.D. Murphy
2016

“The science of the landscape exists, but for far too long, it has resided in the disciplinary silos of other fields such as social science, geology, meteorology, and ecology, isolated from the mainstream of design thought. Designs for the future need to be based more completely on the understanding that science provides.

“Landscape first, die dat zou onze insteek moeten zijn. Maar ook zodanig goed overbouwd en overtuigend uitgelegd en gemotiveerd en bewezen. Met al de data die er misschien ter beschikking is dat dat geen discussie heeft. Dat het ons een plek aan de tafel zal geven.

De evolutie van inspiratiebronnen

Vormt data een ‘bedreiging’ voor de discipline zoal we ze nu kennen? Is het een verharding van het beroep? Of is het gewoon een nieuwe realiteit die erkend moet worden binnen het vakgebied, waaraan ze zich zal moeten aanpassen? In zijn artikel ‘the resurrection of Adonis’, schetst Prinsloo een soortgelijke evolutie in de 20e eeuw. Er vond volgens de auteur toen een de-mythologisering plaats in het landschap, ten gevolge van enerzijds het modernisme, en anderzijds de opkomst van het ecologische gedachtegoed die nu een groot deel van de basis vormen van wat de LTA doet (hij verwijst daarbij naar I. McHarg als één van de protagonisten).

Met andere woorden: deze beweging naar een (verdere) ‘objectivering’ van het beroep is al sinds het modernisme bezig. Daarbij vervaagt een deel van de historische verankering van het beroep in bepaalde (fictieve) narratieven. Ook de narratieven die binnen de discipline gebruikt worden moeten met andere woorden wetenschappelijk te verantwoorden zijn.

“Texts have historically played a part in the cultivation of peoples creative perceptions of landscapes [...] Myth is thus entrenched in historic topotexts and designed landscapes, yet the word ‘myth’ is mysteriously missing from the indices of most books on contemporary landscape architecture.

“Ik bedoel, wat moeten we dan gaan zeggen? Dat het een drakenbol is? Allé het moet nog geloofwaardig zijn ook hé.

“[...] een logica aan u ruimtelijke structuur, aan u ondergrond, die gelaagdheid, de ontginningsgeschiedenis van een landschap. Dat zijn narratieven uit verschillende tijdperken. Dus ik denk dat dat wel nog heel erg aanwezig is. Maar er is vooral in de jaren ‘70 en ‘80 heel erg een mathematische narratief aangenomen. Maar die kwam dan vooral uit de planners doctrines en niet zo zeer uit de landschapsarchitectuurdiscipline denk ik. Ik denk dat juist het wervende van verhalen en oplossingen zien iets is waar dat landschapsarchitecten zich ook graag van bedienen.

De vraag die hieruit volgt is of dat deze ‘objectivering’ van de discipline impliceert dat de ‘kunstzinnige’ benadering voor een deel verloren gaat. Op welke manieren zijn bv. verhalen, mythes en legendes nog onderdeel van het ontwerpproces? Hoe gaat de landschapsarchitect om met emotie en gevoel in het landschap? Welke plaats krijgen discussies over schoonheid in het ontwerpproces? Zien we nog voldoende het verbindende en transformatieve potentieel dat esthetische ervaringen in zich dragen kunstwerk (zie o.m. de ‘sociale sculptures’ van J. Beuys)?

Verhalen in en van het landschap

Mythes, legendes, verhalen en worden bovenstaand vermeld als onderdeel van het landschap, die volgens sommige auteurs steeds minder autoriteit krijgen in de beslissingen van de professional. Dit is ook een thematiek die regelmatig aangehaald wordt in het boek ‘defining landscape democracy’, waar verhalen gezien worden als een kracht om te werken aan duurzame landschappen. Steeds opnieuw wordt duidelijk dat het landschap niet enkel een fysieke realiteit is, maar ook een sociaal en cultureel gegeven die onze (ver)houding tot deze fysieke realiteiten beïnvloedt.

“Landscape is a social embodiment of the relations and struggles that went into building it. Such struggles are relational; that is, they are not so much between two autonomous political positions as they are constituted by articulations, flows, and heterogeneity.” (Blomley – verwijzend naar Latour)

Het creëren van nieuwe narratieven rond het landschap wordt mogelijkheid aangehaald

om te zoeken naar verbindingen tussen een steeds meer divers wordende groep mensen in de samenleving. De discipline kan ook hierin een rol spelen. Enkele respondenten zien grote potenties in het gebruik van narratief binnen de discipline

“Daar is wel een heel grote potentie in zit: wat als we een keer een verhaal gaan extrapoleren, en gewoon echt overdreven gaan maken, met een soort nieuw ontwerp. Wat betekent dat?

“Op een gegeven moment ontstaat er een verhaallijn in een project. En die verhaallijn is eigenlijk de hoofdlijn waar je aan vast houdt. Vaak zitten er zo in projecten dingen waarvan je denkt: dat wil ik er echt in hebben. Maar het is gewoon niet in lijn met de verhaallijn. En dan moet het eruit. En we hebben heel erg duidelijke verhaallijnen, want als je een duidelijke verhaallijn hebt dan gaan mensen zich daarmee identificeren, en dan gaan mensen snappen waar het project over gaat en wat de essentie is.

“Redevelopment is not just a matter of renewal of physical infrastructure, but of authoring new narratives of hope and action to counteract those of decline and crisis.

Verhalen vormen verbindingen tussen mensen en het landschap. In een lezing voor de VRP sprak Nanke Verloof over ‘dominante’ en ‘marginale’ narratieven. Dominante narratieven worden gedeeld over een grote groep mensen, en kunnen op die manier onderdeel worden van een gedeelde identiteit. Marginale narratieven zijn individuele betekenisgevingen en de emoties daaraan gekoppeld. Individuele ervaringen in het landschap die ook mee de betekenis van het landschap voor een individu vormgeven. Verschillende auteurs opperen zelfs dat de individuele identiteit voor een deel ontleend wordt aan deze verhalen gekoppeld aan het landschap.

“Connelly and Clandinin (2006) define place as “the specific concrete, physical and topological boundaries of place or sequences of places where the inquiry and events take place” (p. 480). The key to this commonplace is recognizing that “all events take place some place” (p. 481). Indeed, for narrative inquirers such as Marmon Silko (1996), our identities are inextricably linked with our experiences in a particular place or in places and with the stories we tell of these experiences.

Binnen de opdeling in marginale en dominante narratieven lijkt het alsof de discipline een voorkeur heeft voor de dominante narratieven (door K. Hill ook wel ‘grand narratives’ genoemd). Denk hierbij bv. aan verhalen over oorlogslandschappen of industriële landschappen. De reden daarvoor is omdat het ‘maatschappelijke belang’ ervan sneller wordt gezien. Individuele verhalen (die niet gedeeld worden) zijn betekenisvol, maar volgens sommigen minder bruikbaar voor de landschapsprofessional.

“Ja dat mag he, en dat (het gebruiken van individuele narratieven in ontwerp) vind ik wel oké. Maar het moet wel in het maatschappelijk belang, een bepaalde meerwaarde hebben. Anders gaat het ook niet gelezen en begrepen worden door iemand die daar langs komt.

De vraag die hieruit voortvloeit is of een ontwerp steeds door iedereen ‘begrepen’ moet worden? Het is uiteraard ook een illusie dat iedereen altijd de persoonlijke narratief (lees: het ontwerp) van de ontwerper snapt. Creëert de landschapsarchitect geen onpersoonlijke (of zelfs generieke) landschappen door zich steeds te richten op het algemene, maatschappelijke belang? Welke plaats krijgen specifieke individuen in het ontwerp? Of ligt daar de verantwoordelijkheid bij de gebruiker, en niet bij de ontwerper? De respondenten zijn alleszins in geen geval ongevoelig voor deze vragen, maar het blijft een onduidelijkheid hoe daar precies mee omgegaan moet worden in het licht van globale vraagstukken.

“Ik vind emotie in het ontwerp wel ook belangrijk. Ik ben daar wel voorstander van. Maar dat wordt weer, ja toch in de opleidingen, wordt dat meer gezegd dat dat niet kan, dat dat slecht is...

Natuurlijk dat mag niet overdreven zijn, dat is evident, ge kunt u niet laten overmannen door emoties, maar een ontwerp zonder emotie... Voor mij is dat niet geslaagd.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ [...] Dus daarvoor moet ge eigenlijk geen participatietraject opzetten volgens mij. Waar je het wel voor moet doen is om mensen hun verhalen te laten vertellen. En over hun dromen te laten vertellen, hun aspiraties, en daar dan verder op te werken.

Het ontwerp als narratief

Elk ontwerp is op zichzelf ook een narratief over een mogelijke toekomst. Veel auteurs stellen dat je via goede verhalen, verbonden aan persoonlijke ervaringen en emoties, meer overtuigingskracht hebt dan met droge feiten. Opnieuw voelen we daarin de meerwaarde van een aanpak die balanceert tussen wetenschap en kunst. Er ligt kracht in het samenbrengen van die twee: de ideeën in informatie uit data kunnen vertaald worden in een ontwerp-als-narratief, waarin die data vertaald worden naar concrete ideeën die aansluiten bij de reële leefwereld van gebruikers en bewoners. Er bestaat geen reële grens tussen wetenschappelijke data en persoonlijke narratieven.

Zie ook M. van Hulst
2012

“ Maar planners willen het soms dan wetenschappelijk benaderen maar op zich is dat, eigenlijk is dat ook voor een stuk een narratief. Een mathematische benadering, die is soms minder wervend, maar ergens is dat ook een narratief.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Duidelijke en respectvolle implementatie van lokale verhalen kunnen gezien worden als een deel van vernaculair werk. Een aandachtspunt daarbij is volgens Marc Augé om ervoor te zorgen dat er geen ‘non-lieux’ gecreëerd worden: plekken die zo weinig identiteit of betekenis in zich dragen dat ze eigenlijk geen plaats genoemd kunnen worden.

M. Augé
1992

Lokaal verankerde narratieven zijn een manier om aan die betekenissen te werken. Om te vermijden dat er generieke landschappen ontstaan. De manier waarop die precies een plaats kunnen krijgen in landschapsontwerp is volgens Anke Schmidt meervoudig. Zij ziet narratieven op drie manieren bruikbaar: als een methode voor verkenning van de bestaande realiteit, als een communicatiemiddel om het over landschap en toekomstbeelden te hebben, en als een methode om (nieuwe) identiteit te vormen.

H. Klaske
in: OASE
2017

“ A park is a work of art, designed to produce certain effects upon the mind of men

FL. Olmstedt
in: E.K. Meyer
2008

De protagonisten in het verhaal

Als we ontwerpen bekijken als een narratief, dan worden er daarin ook personages verbeeld. Een landschap is namelijk nooit leeg. Vanuit die logica denken professionals inherent al na over gewenst of wenselijk gedrag in de ruimte. Sterker nog: je zou kunnen stellen dat, gezien ontwerpen meestal toekomstverbeeldingen zijn, ze een bepaalde gedragsverandering impliceren ten opzichte van huidig gedrag. Vaak passend in een disciplinaire ideologie gevormd vanuit maatschappelijk belang: minder autogebruik, meer sociaal contact, meer ruimte delen, kleiner wonen, etc.

Die fysieke verandering impliceert vaak een veranderingen in de levensstijl van bewoners en gebruikers, en die zijn niet voor iedereen even vanzelfsprekend. Er moeten daarvoor vaak sociale, economische of fysieke grenzen overwonnen worden, waarbij de uitgangspunten van mensen zeer divers is. Zeker voor kwetsbare groepen zijn bepaalde aanpassingen moeilijker te maken. Dat brengt ons opnieuw bij de vraag voor wie we als landschapsarchitect ontwerpen, een vraag die uitvoeriger besproken werd in een vorig spanningsveld.

“ Het hoeft niet altijd voor iedereen euhm te zijn. Want soms is het ook heel fijn dat een bepaalde doelgroep dient. Dat die doelgroep zich daarin herkent, voelt of thuis voelt. Maar een goede publieke ruimte zou dat wel moeten kunnen. De hele doorsnee van de bevolking zou zich goed en

Interviews SoDuLTA
2021-2022

op zijn plek moeten voelen in een goed ontworpen publieke ruimte.

De landschapsarchitect moet oppassen met veronderstellingen over keuzevrijheid van mensen om veranderingen te maken. Dat gaat nog voorbij de wenselijkheidsvraag (misschien willen mensen wel zich wel aanpassen, maar kunnen ze niet). Een bewustzijn van de zeer diverse persoonlijke situaties waarin mensen zich bevinden kan helpen om een genuanceerd beeld te scheppen over de haalbare veranderingen die gesuggereerd worden in een ontwerp.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik herinner me dat [persoon] zei dat het eigen is aan de ruimtelijk planner, dat hij de stem moet opnemen van wie niet gehoord wordt, van wie niet aan tafel zit, van de zwakste actoren/sectoren. Ik vind dat sterk als een docent dat meegeeft aan zijn (ontwerp)studenten. Maar ik vermoed dat niet iedereen het hier mee in is, of hiermee in conflict komt met zijn opdrachtgever.

Het is dat soort menselijkheid dat bewaard moet worden in ontwerpprocessen, die al veranderen in technisch detaillistische discussies over bv. budgetten en materiaalgebruik. Vanuit een sociaal duurzaamheidsperspectief is het belangrijk om doorheen heel het proces te waken over de emotionele en narratieve betekenissen van een ruimte, die het landschap maken wat het is.

Het waken over de diversiteit aan invalshoeken

Om voldoende ruimte te houden voor de emotionele, narratieve insteek van het beroep (in gesprekken vaak benoemd als het kunstzinnige), is het van belang dat erop gewaakt wordt dat ze niet in een wetenschappelijk keurslijf gestoken wordt. Dat zou niet rijmen met de benadering van het landschap als een plaats van emotionele en identitaire narratieven. De diversiteit aan professionele invalshoeken (vanuit kunst of wetenschap) leiden tot een inspirerend werkveld, continu balancerend tussen emotie en data, tussen wetenschappelijke en culturele verhalen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar wat wij doen is geen wetenschap. Dat durf ik wel te zeggen. Ik beweer niet dat wij wetenschappers zijn. Wij zitten heel erg op de kruisbestuiving eigenlijk tussen wetenschap en ontwerper. En ik zeg dan ook niet kunstenaar. Dat vind ik ook niet maar wij zitten heel erg op dat snijvlak tussen ontwerpen en wetenschap. Dat vinden wij net heel heel interessant. De voeding is soms wetenschap en wij kunnen gewoon ruimtelijk gaan vertalen. We kunnen dat gewoon tot een soort van leefwereld gaan maken en het weg trekken vanuit de theoretische academische opvattingen maar echt gaan zeggen dit zijn dan de kansen. En net die kruisbestuiving en die voeding van de wetenschap vinden wij wel interessant.

Er lijkt dus helemaal geen nood te zijn aan rigide positioneringen binnen dit spanningsveld, maar er moet wel gewaakt worden op het behoud van zowel kunst en wetenschap al inspiratiebronnen. De erkenning hiervan is wat het beroep maakt wat het is: geen kunst, geen wetenschap, maar een onuitgesproken huwelijk tussen beiden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus ik denk ja, al die processen begrijpen hoort er wel uiteraard bij, maar naar mijn gevoel, als je het creatief-artistische weglaat, dan denk ik dat de discipline volledig uitsterft. Want dan komen er gewoon mensen die het veel beter kunnen dan ons in de plaats.

_ Is de LTA een kunst? Wat betekent het om een kunstvorm te zijn? Wat zijn de implicaties?
_ Welke vormen van data zijn essentieel voor de landschapsarchitectuur?
_ Verandert de discipline naar een steeds meer datagedreven beroep, dat haar keuzes steeds moet verantwoorden vanuit een zekere meetbaarheid? Is dit een opgelegde verwachting?
_ Is er nog plaats voor (fictieve) narratieven: legendes, mythes, etc. in de LTA?
_ Hoe gaat de LTA om met individuele betekenisgevingen aan de ruimte? Hoe integreren ze die in het ontwerp(proces)?

Yet, I have come to believe that the experience of certain kinds of beauty -granted new forms of strange beauty- is a necessary component of fostering a sustainable community, and that beauty is a key component in developing an environmental ethic.

**OVER SMAAK VALT NIET TE TWISTEN /
DIALOOG OVER SCHOONHEID WERKT VERBINDEND**

Schoonheid – Esthetiek – Identiteit – Waardering

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik wil duidelijk zien wat we doen, en lelijkheid laat zich niet maskeren in fluo.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Schoonheid is een essentieel begrip in onze discipline. In een tijd waar kunst en architectuur geëvolueerd zijn, helemaal los van de schoonheidsidealen zoals die in de loop van de geschiedenis ontstonden en evolueerden [...] is het niet evident hier binnen een beperkt bestek uitspraken over te doen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Is LTA een kunstvorm? Ja, maar: hoe vertaal je kunst? Kunst kan ook het landschap zelf zijn.

De gustibus non est disputandum - Over smaak valt niet te twisten. En toch leidde nagenoeg elk gesprek over (sociale) waarden binnen de discipline op gegeven moment naar reflecties over schoonheid, esthetiek, identiteit of waardering. Dat zijn opnieuw woorden die een grote diversiteit aan individuele interpretatie, zonder gedeelde definitie. Binnen dit document is het ook niet de bedoeling om naar zo'n gedeelde definitie toe te werken. Er ligt namelijk waarde in die verschillende interpretaties, en in het delen ervan.

Wat in elk geval duidelijk wordt uit de gesprekken is dat het idee van schoonheid de gemoederen niet onberoerd laat. Landschapsarchitecten erkennen en benadrukken het belang ervan binnen de discipline als één van de basiswaarden van waaruit de discipline handelt. Dit sluit aan op de driedeling van disciplinaire waarden zoals geschetst door Ian Thompson, waarbij 'esthiek' samen met 'het sociale' en 'het ecologische' de drie basiswaarden van het beroep vormen (zie ook bijlage 1).

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat is ook belangrijk! Je moet tot op detailniveau schoonheid brengen. Schoonheid is gewoon prachtig! Schoonheid brengt een soort rust en een soort vanzelfsprekendheid, waardoor dat dan weer schoon is. Ik vertel dat veel bij projecten: het moet schoon zijn, want als het niet schoon is, dan is het niet goed!

Ondanks het enthousiasme en de passie waarmee er over schoonheid gesproken wordt, wordt er in het brede architectuurdebat toch verrassend voorzichtig mee omgegaan. Discussies over schoonheid worden vaak gemeden, o.a. omwille van het 'subjectieve karakter' ervan. Nochtans is schoonheid wel één van de belangrijkste factoren waarop projecten gewaardeerd of afgeschreven worden in het publieke debat.

A. Tandt
2023

“ “Schoonheid” wordt angstvallig gemeden binnen het architectuurdebat. Tijdens de architectuuropleiding leren we dat “iets mooi vinden” geen ontwerpbeslissingen rechtvaardigt – waarna we er maar over zwijgen. Terwijl niet-architecten schoonheid vaak als eerste aanhalen om architectuur te beoordelen. (Arnaud Tandt – NAV - 2023)

Volgens sommige responden is aandacht voor schoonheid in het Vlaamse landschap al te lang verloochend. Zij die niet de middelen hebben om op reis te gaan, lijden hier het meest onder. Het is ook daar dat sommige respondenten meteen een grote duurzaamheidswinst zien: als mensen in hun onze eigen leefomgeving meer aandacht zouden hebben voor schoonheid, voelen ze misschien minder de noodzaak om die elders te gaan opzoeken

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Wij zijn in ons land al lang blind voor de verlijking van onze dagelijkse omgeving. De jeugd groeit er mee op en heeft nooit iets anders gekend, vindt het normaal. Wanneer de vrije tijd aanbreekt, weekend of verlof, verplaatsen zij die het zich kunnen veroorloven en die vaak het meest riant wonen, zich naar andere oorden, de kust, de Ardennen, het zuiden of het verre buitenland. Zij die niet de middelen hebben om zich te verplaatsen moet het stellen met wat er is.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Mensen gaan op vakantie en ze komen terug en ze vragen: wil je mijn foto's zien? 9 van de 10 foto's

gaan over landschap en over goede kwalitatieve buitenruimte en de schoonheid van dat landschap. Dus in die één of twee weken dat wij op reis gaan trekken we foto's van iets dat we fantastisch vinden. Voor die andere 50 weken rond onze woning verknallen we het. Waarom doen we dat? Waarom zorgen we dan zelf niet dat we 52 weken in een fantastisch landschap te wonen?

Schoonheid en duurzaamheid

E.K. Meyer
2008

In het vorige hoofdstuk zagen we E.K. Meyer, die in haar artikel 'sustaining beauty' haar geloof formuleert dat schoonheid (esthetiek) een belangrijke opstap kan zijn naar een cultureel bewustzijn. De individuele esthetische ervaring kan leiden tot een duurzaam culturele shift in het denkpatroon van de persoon die de ervaring heeft. Dit is, één van de redenen waarom verschillende auteurs ervoor opperen om 'esthetiek' op te nemen als een extra pijler binnen het duurzaamheidsdiscours. Duurzaamheid, die op veel vlakken ook individuele veranderingen vraagt, kan niet afgedwongen worden. Het moet wenselijk zijn. En schoonheid kan aan die wenselijkheid bijdragen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik noem dat dan de duurzame schoonheid. Dat je in het duurzaamheidsdebat daar ook het element schoonheid niet moogt vergeten. Maar dat heeft vooral te maken met de esthetiek binnen een bepaalde tijdsperiode, maar veel meer te maken met hoe dat je dingen beleeft. Eerder schoonheid op beleving geënt.

M. Schwartz
in: Zeunert
2017

“ Creating desire is essential to sustainability ... But in the rush to embrace quantifiable and demonstrable technological solutions, we have overlooked the important role of human nature. In fact, if you consider design a creative rather than merely an imitative endeavour, desire is the impetus to the process. Thus design too has been under-represented in the discourse on sustainability.

Zie ook: M. Schwartz
2009

“ Our desire for beauty detached from utility is weakening, and it should be. In our new world, survival is at stake. Wastefulness becomes viscerally unattractive, if not immoral. But there is plenty of opportunity for joyful pleasure in useful things.

K. Yu
2009

“ Niettemin ben ik er vast van overtuigd dat schoonheid een absolute waarde inhoudt waar elke mens behoefte aan heeft. Het behoort tot onze maatschappelijke plicht - en het is tevens een groot voorrecht - bij te dragen aan het in standhouden van het landschappelijk patrimonium dat we van onze voorouders geërfd hebben. “Tene quod bene” (behoud wat goed is).

Interviews SoDuLTA
2021-2022

Waar schoonheid lange tijd aan de basis gelegen heeft van het disciplinaire handelen, is het volgens sommigen uit het oog verloren. De multisensorische interactie met landschap, en de schoonheid daarvan, zijn noodzakelijk om mensen zich meer bewust te maken over hoe hun eigen acties de omgeving beïnvloeden, en om ze genoeg te betrekken om veranderingen te maken. Het wordt op deze manieren duidelijk dat schoonheid en duurzaamheid op verschillende manieren samenhangen. Enerzijds kan schoonheid een middel zijn om bepaalde doelstellingen na te streven, anderzijds is het een doelstelling op zichzelf.

E.K. Meyer
2008

“ They (landscape architects such as Howett and Spirn), argue that the act of experiencing designed landscapes poly-sensually, over time, through and with the body, is not simply an act of pleasure, but possibly, one of transformation.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Schoonheid vind ik een meer een overkoepelde term dan ecologie. Want iemand kan ecologie niet schoon vinden. Er zijn mensen die de informaliteit of extensieve landschappen of inheemse beplanting eerder te wild vinden. Schoonheid is altijd schoon! Ecologie kan schoon zijn, maar schoonheid is niet per definitie ecologie. Je kunt fantastische minder ecologische interessante buitenruimtes hebben, en die kunnen heel schoon zijn!

Schoonheid in het lokale, schoonheid in het unieke (identiteit / genius loci)

De exacte vorm of betekenis die aan schoonheid gegeven wordt is meervoudig. Enerzijds wordt er in de discipline nagedacht over een klassieke benadering van schoonheid, gebaseerd op

bepaalde kenmerken (schaal, ritme, symmetrie, etc.). Veel respondenten zijn ervan overtuigd dat schoonheid met een soort vanzelfsprekendheid aangevoeld kan worden door iedereen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Eenzijds dat is subjectief, ja. Eén iemand vindt iets mooi en de andere vindt dat niet mooi. Bij ons is dat duidelijk het informele en het natuurlijke. Voor ons is dat schoonheid omdat het een soort vanzelfsprekendheid heeft. Met schoonheid bedoel ik ook: juiste verhoudingen enzo [...] Allee, die schalen kloppen die verhoudingen en die schalen en die maten die kloppen en dat leidt tot het feit dat het schoon is [...] Het feit dat je je voelt van: er is hier toch een soort schoonheid omdat het klopt. Dat vind ik ook schoonheid.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik denk dat alle mensen een soort van spontaan gevoel hebben wanneer iets goed in elkaar zit en dat uitgebalanceerd is. Als er echt iet fout zit, bijvoorbeeld een connectie die niet goed zit, iedereen voelt dat. Dus dat is een vorm van schoonheid van dingen die op elkaar inwerken en ingepast zijn. Dat gevoel voor balans en sequentie en zo, eigenlijk heeft iedereen dat wel. Dus dat is al een vorm van schoonheid.

Die ‘formele schoonheidskenmerken’ vormen overigens geen constante. Ideeën over wat schoon is, variëren ook cultureel en doorheen de tijd. De verkenning van deze diverse persoonlijke en culturele interpretaties van wat mooi bevonden wordt, is meteen ook een reden om hierover in dialoog te gaan in elk project.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Op heden bestaat er geen consensus omtrent mooi en lelijk. Sinds de eerste wereldoorlog hebben de beeldende kunsten maar ook de muziek, een weg ingeslagen die grondig afwijkt van wat voorheen gold als norm voor esthetica.

Anderzijds zijn landschapsarchitecten ervan overtuigd dat schoonheid geen op voorand bedacht kenmerk kan zijn van een ontwerp, maar dat het moet voortvloeien uit een kwalitatief proces en uit de identiteit (geest) van de plek (genius loci). T. Turner stelt dat ‘vernaculair’ werk één van de erkende ‘wetten’ is van de LTA. Hij verwijst daarvoor naar Pope: “Consult the Genius of Place in All”. Locatiegebonden verhalen in-, en kenmerken van het landschap zijn essentiële vertrekpunten in elk landschappelijk project. Lokale identiteit wordt daarin één van de parameters waar steeds mee aan de slag gegaan moet worden, als een overkoepelende realiteit waarbinnen schoonheid kan ontstaan. Als een plek geen respect toont voor die lokale identiteit, kan het voor sommigen ook geen kwalitatief project zijn.

A. Pope
in: T. Turner
1996

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ja, dat is een landschap moet mooi zijn maar het gaat vooral over de identiteit van dat landschap denk ik. Wat maakt dat landschap nu, zoals dat het is? Als dat we het willen koesteren?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Elk bureau waar ik gewerkt heb waar ze proberen dingen te standaardiseren, dat lukt niet binnen ons beroep. Je kunt geen standaard ontwerp maken.

Daarnaast vormt die lokale gronding ook een zekerheid om niet te vervallen in generieke landschapsarchitectuur. In zijn lezing “Landscape architecture and the new generic”, onderzoekt Machael Jakob enkele vragen rond identiteit en het generieke van hedendaagse landschapsarchitectuur. Ook het artikel Understanding the impact of cultural design ‘aesthetics and socioeconomic shifts’ van Stephen Poon onderzoekt de vraag op welke manier het vernaculaire vandaag benaderd wordt om ruimte vorm te geven.

M. Jakob
2018

S. Poon
2017

S. Poon
2017

“The origin urban traditions in architectural design is thought to have evolved organically, where people arranged their activities and interactions according to natural systems like land contour, socio-cultural orientations and local climates (Artibise, 2010). The extended family structure follows an essentially naturalistic, indigenous, cohesive, functional, and vernacular pattern. Vernacular architecture relates to domestic, non-foreign constructions and local lifestyles and the use of local materials in traditional methods of living were based on available resources.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

De lokale identiteit is een eigenschap van de plek, en de geschiedenis van die plek. Een landschappelijk project moet hierop inspelen, en de schoonheid die daaruit voortvloeit moet daarop aansluiten. Persoonlijke appreciaties (of afkeer) van het resulterende landschap staan daar gedeeltelijk los van. Schoonheid moet, volgens respondenten, uit de identiteit van de plek komen. Niet vanuit een vooropgesteld idee over wat schoonheid is dat bestaat in het hoofd van de ontwerper.

“Maar het is wel met die identiteit dat je een stukje aan de slag moet gaan, denk ik, om dit te gaan versterken om daar misschien toch iets nieuws in te brengen, om dat beleefbaar te maken. En voor de ene is dat schoonheid ten top, en voor de andere is dat oké, maar ik ga ik geniet liever van een kustlandschap. Dat is heel subjectief.

J. Whitelegg (1989)
in: I. Thompson
2000

Pas op voor decoratie

In de introductie van dit document werd al verwezen naar John Whitelegg, die in 1989 de discipline omschreef als een ‘nightsoil profession’, uiteindelijk vervallend in vormen van decoratieve opsmuk van onduurzame ingrepen. Uit gesprekken blijkt dat ook vandaag landschapsarchitecten streng en kritisch zijn over schoonheid, waar het vandaan komt, en hoe het tot stand komt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Die schoonheid is hoe dan ook inherent. We hebben de mogelijkheid om mooie dingen te maken en eigenlijk maken de ruimtes niet allemaal mooi maar vooral aangenamer en beter. En als de ruimtes beter worden dan worden ze ook mooier. Hoe mooi dat we ook met planten kunnen gaan werken. Met planten kan je fantastische dingen gaan doen. Maar het is natuurlijk een verschil als je uitgaat van laten we beginnen met de plek mooier te maken, ja dan krijg je decoratie.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Dus dat gaat eigenlijk over: dat inzicht over natuurwaarnemingen zorgt ervoor dat ik vanuit mijn woning levende schilderijen heb. Dus, vanuit het venster “kijk naar buiten” en daar zijn living paintings dat is natuurlijk een fantastische gedachtegang. Daar gaat het niet over de pure esthetiek en maniërisme, daar gaat gewoon puur over landschapswaarden.

Schoonheid is volgens respondenten maar oprecht als het een resultante is van een goed proces. Het mag geen ‘na te streven kenmerk’ zijn, maar volgt uit afweging van alle waarden van de landschapsarchitectuur op een concrete plek. Dit maakt ook dat de landschapsarchitect zich opnieuw nederig opstelt. Schoonheid is niet de verdienste van de professional, maar wel van het landschap zelf.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ja maar dat klopt: mooi is geen criterium in de zin: mooi is voor mij een resultante. Mooi is geen uitgang. Als mensen vragen: waarom heb je dat gedaan? Omdat dat mooi is? Nee, het zal mooi worden als je het goed geïmporteerd hebt. Als het goed ontworpen is of goed uitgevoerd. Dan zal het mooi zijn. Voor mij het vanzelfsprekend dat het mooi is, anders moet ik het niet tekenen he. Het is voor mij een fundament waar ik de volgende laag opleg, dat is een beetje wat ik bedoel.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Anderzijds vind ik het wel goed dat er verantwoord kan worden waarom dat er bepaalde ontwerpkeuzes zijn gemaakt. Ik denk die link met identiteit is dan al iets beter dan dat studenten gewoon zeggen: kijk ik heb dat gemaakt omdat ik dat mooi vindt. Dan is dat weer sterk naar zichzelf gericht.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ontwerpen is niet hetzelfde als vormgeven. De vorm is een synthese, een gevolg van het proces. Vorm is dus iets secundair.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik heb me vaak vragen gesteld bij al die kort na een volgende architectuurmoden. Ik geloof niet in architectuur die spektakel nastreeft. Ze doet me denken aan acrobatieën in het circus, waarvoor ik overigens alle respect heb.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik geloof niet in contrast-architectuur

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En ik vind dat daar een soort van eerlijkheid in dat ontwerpen is gekomen. Oké, laten we een stap terug zetten en laten we als ontwerper niet teveel gaan profileren.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dus proberen het tot de essentie herleiden. Ik heb niet zo graag dat je de handtekening van de ontwerper ziet. De handtekening van [...] oké hij of zij heeft het trucje weer toegepast door dit en dit te doen. Dat vind ik onnodig omdat datzelfde trucje overal werkt, want dan heb je niet contextueel ontworpen. Dus je moet vanuit die plek ontwerpen.

Al deze oproepen terzijde, zijn er ook stemmen die opgaan om met momenten net wél statements te maken. Om net wél het ego van de ontwerper een plaats te geven. Om net wél op te vallen. Als een expressie van de tijdsgeest en om de zichtbaarheid van de discipline. We kunnen dus niet spreken over een volledige consensus. Op de juiste plek en met de juiste bedoelingen worden statements toegelaten.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Langs de andere kant ik vind dat zelf dermate belangrijk om een keer zot te doen. Ik vind soms als ge kijkt in Vlaanderen, dat we moeten opletten met onze bescheidenheid en om onze huiver om nog aanwezig te zijn of ingrijpen. Niet dan de landschapsarchitecten maar gewoon ruimtelijke ingrepen die een bepaald ambitieniveau mogen uitstralen. We hebben er niet zoveel. Welk ruimtelijk project dat op het netvlies brandt als ge een stad bezoekt. Allé er zijn er niet zoveel. Helaas, ik vrees soms dat we binnen 100 jaar gaan zeggen: ja die gasten in de jaren 2010... Ik vind dat het nu weer aan het beteren is maar ik vond vooral zo tussen de jaren 95-2010 dat er vaak heel weinig ambitie was. Bevlogen ambitie om, om grote projecten te doen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Vroeger had je dat toch meer. Ik vind dat ook ergens spijtig, dat de mens achter de pen verloren gaat. En ook de bureaus worden groter en groter, dat vind ik ook ergens een beetje verarming in het aanbod. Ja de mens achter de pen die zie je niet meer. Ik vind dat wel jammer.

Over smaak móet men twisten

Niet iedere landschapsarchitect is akkoord met de stelling dan je over schoonheid niet kunt discussiëren. Eerder in dit hoofdstuk werd al verwezen naar het interne architectuurdebat, waar gesprekken over schoonheid niet meer alledaags zijn. Maar ook in gesprekken met een bredere groep mensen kan schoonheid zijn waarde hebben. Net omdat iedereen een mening heeft over schoonheid, is het een goed onderwerp om een gesprek rond te hebben. Schoonheid kan sociaal verbindend werken: wat wordt er precies mooi gevonden en waarom? Waar vinden mensen gedeelde schoonheid? Er is geen consensus nodig om de dialoog te voeren. En als dat gesprek gevoerd wordt, vinden sommige respondenten dat je als getraind ruimtelijk expert wel een zekere autoriteit mag opnemen inzake schoonheid.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ze zeggen dat ge over schoonheid niet kunt discussiëren, maar ik denk dat wel anders over. Schoonheid heeft met appreciatie, kennis en opvoeding te maken. En je hebt daarbij mensen met een ruime bagage en mensen met een beperkte bagage.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar ik denk dat dat zéker nog moet kunnen. Wat ook een beetje het tegenargument naar participatie is, dat uw expertise constant in vraag gesteld wordt. En vooral als dat ook op dat esthetische aankomt. Dus al het wetenschappelijke kan je beargumenteren waarom dat je iets zus of zo doet. Maar om dan te zeggen: ik trek mijn lijn zo en niet zo, om dát te argumenteren dat is heel moeilijk hè. Dat is een stuk die creativiteit, de vrijheid van de ontwerper en stuk expertise, dat je weet van: oké dat gaat goed. Dat mag ook gewoon een keer mooi zijn hè, haha. En nadien blijkt dat dan ook, maar dat is een stuk ervaring.

Die gesprekken zullen overigens in elke ruimte anders zijn. In een tuin zal het gesprek heel anders lopen omwille van de schaal van het project, en de hoeveelheid betrokkenen, wat volgens sommige respondenten maakt dat er meer professionele bewegingsvrijheid bestaat om te experimenteren, ook met de esthetiek van een landschap.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ We willen ook gewoon nog altijd wel leuke en mooie dingen maken. En ik denk ook ergens misschien de balans is, maar die kleinere tuinen geven u wel de mogelijkheid om een keer echt bijzondere dingen te doen. Want je moet maar één iemand overtuigen om mee te gaan in uw verhaal. Je kan dingen testen die veel sneller gaan, met beplanting en materialen, met aannemers die we kennen die zeggen: we gaan het een keer zo en zo doen... Dus dat is wel een soort van laboratorium dat heel interessant is van, om snel dingen op te bouwen of te testen die je nadien terug kunt gebruiken. En ook al zijn dat inderdaad soms projecten die soms ergens exclusief zijn, we halen daar wel voldoening uit om leuke details te maken en de compositie goed te krijgen.

Waardering van een plek hangt overigens niet enkel af van een beoordeling van de schoonheid ervan. Ook achterliggende kennis over de plek, een besef van hoe andere mensen naar een plek kijken, etc. zijn daarin bepalende factoren. Het expliciet voeren van een gedeeld gesprek over waardering en schoonheid kan bijgevolg leiden tot een verspreiding van die appreciatie. Misschien is het gesprek over schoonheid daarom minstens even belangrijk dan schoonheid als ‘kenmerk’ van het ontwerp.

Een mooi disciplinair streven

Het streven naar schoonheid is een centrale waarde voor de LTA. Maar dit mag niet te licht opgevat worden. Professionals zijn streng over schoonheid, en hoe hierover gesproken wordt. Ze zijn kritisch over decoratie, of benaderingen van schoonheid die voortvloeien uit persoonlijke esthetische idealen van de ontwerper. Schoonheid staat in zekere zin los van de professional, en hangt samen met de lokale identiteit van een plek. Het is een resultante van een kwalitatief proces.

Schoonheid is dus geen kenmerk dat losstaat van de ecologische en sociale realiteiten van een plek, maar is intrinsiek ermee verbonden. Dit wilt niet zeggen dat er niet over schoonheid gesproken kan of mag worden. Duurzaamheid mag niet (enkel) een doel zijn op zichzelf, maar kan daarnaast gebruikt worden als een middel voor een duurzame transitie. Er liggen namelijk veel educatieve en verbindende potenties in gesprekken over schoonheid.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Het ontwerpproces zelf is echter moeilijk te omschrijven. Het heeft vooral te maken met verbeelding, inspiratie en zelfs toeval. Met het vinden van de ‘sluimerende troeven’ die een site heeft. Bij een eerste aanblik zijn die niet altijd zichtbaar.

Dus in alle gevallen: spreek over schoonheid.

- _ Hoe wordt schoonheid vandaag beoordeeld in onderwijs en praktijk van de LTA? Zijn er daarvoor concrete referentiekaders?
- _ Wordt schoonheid ‘misbruikt’ om bepaalde projecten te verkopen (bv. via renders die bewust onrealistische situaties uitbeelden)?
- _ Bestaat er vandaag in de landschapsarchitectuur nog een duidelijke of dominante ‘stijl’ (romantisch, barok, landschapsstijl, ...)?
- _ Is er nog ruimte voor het ego in de landschapsarchitectuur? Voor grote gebaren en statements?
- _ Mag de LTA zijn streven naar schoonheid prioriteit geven ecologisch of sociale overwegingen? Hoe maken ze deze waarden-gedreven keuzes?

As long as sustainability is discussed as something one 'should' do or want, rather than something that is in our own best interest to seek, it is not likely to be widely implemented. It will remain solely the domain of its orthodox member, who wag their fingers at the rest of us from a position of what they see as moral superiority.

DE LTA IS EEN SPECIALIST /
DE LTA IS EEN GENERALIST

Een (ver)bre(e)d(end) werkveld

Discussies rond sociale duurzaamheid, en bij uitbreiding daarvan reflecties over de sociale rollen en taken van de landschapsarchitect, verglijden al snel naar meer fundamentele gesprekken over de waarden die die discipline centraal stelt. Het is praktisch niet mogelijk om sociale belangen los te koppelen van economische, culturele of esthetische belangen, of van technische realiteiten. In het landschap komen deze belangen samen. Maar meermaals daagt een sociaal duurzaam perspectief de huidige 'orthodoxe' methodes en resultaten van de landschapsarchitectuur uit.

Dat leidt naar vragen over de rollen die landschapsarchitecten opnemen, een waar ze de grenzen van hun eigen werkgebied trekken. In de intro stelde Hohmann & Langhorst alvast dat: "niemand, zelfs landschapsarchitecten, echt weet wat landschapsarchitectuur is." En hoewel uit gesprekken niet blijkt dat de discipline zich in een identitaire crisis bevindt (sterker zelfs: het beroep lijkt te floreren), blijft het wel een pertinente vraag om te stellen: wat is eigenlijk de kerntaak van de landschapsarchitect?

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Die maatschappelijke rollen en taken zijn natuurlijk nergens heel goed gedefinieerd he, en ik denk dat die ook wel een stukje een evolutie gekend hebben.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“En op dat vlak denk ik dat een architect op zich een generalist is, zeggen we dikwijls, of een holist. Dus dat betekent dat hij altijd vanuit een vraag die komt, uit de maatschappij, dikwijls een opdrachtgever, dat ge van daaruit eerst en vooral vanuit het niet weten gaat onderzoeken wat de context eigenlijk inhoud. Dit is eigenlijk uw taak, omdat een opdrachtgever effectief bepaalde zaken minder breed bekijkt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Simpel: blijven doen wat we doen. Dat is: graag mensen zien, graag ruimtes zien en met landschap en tuinen en buiteninrichting die samenbrengen. Zo simpel als dat, meer is het niet.

De rollen en taken die een landschapsarchitect opneemt, worden grotendeels door de individuele landschapsarchitect zelf bepaald. Dat is op zich ook een kracht. Er kan voluit geëxperimenteerd worden. De randen van het beroep kunnen opgezocht en overschreden worden. Hierdoor ontstaat er een rijkheid aan professionele praktijken en invalshoeken. Respondenten roepen dan ook op om die rijkheid te verkennen, niet enkel vanuit professionele invalshoeken, maar ook vanuit persoonlijke interesses daarbij leidend mogen zijn.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Maar mijn advies is toch wel om altijd heel erg dichtbij uzelf te blijven en eigenlijk bij uw eigen persoonlijkheid te blijven en uw eigen fascinatie, wat je zelf boeiend en relevant vindt, en om daarnaar te zoeken. En om daar heel erg dicht bij te blijven. We zijn ook wel zo'n snelle wereld en ook het vak is ook allemaal heel snel, maar om af en toe dan toch even afstand te nemen en te zeggen: ja daar word ik nu toch wel blij van om te doen.

De vraag of een definiëring van gedeelde disciplinaire kerndoelstellingen wel nut zou hebben is moeilijk te beantwoorden. Enerzijds kan het beperkend lijken, anderzijds zou het voor sommigen een helder kader scheppen waar ze op kunnen terugvallen. Het zou daarnaast ook kunnen helpen om een gericht curriculum rond op te bouwen in het onderwijs, en om structureel onderzoek op te zetten om die kerntaken te onderbouwen. Voor een snel evoluerende discipline zoals de landschapsarchitectuur, blijkt het in elk geval geen eenvoudige oefening te zijn om concrete kerntaken te definiëren.

Specialisme of generalisme

Een gedeelde definiëring is misschien niet haalbaar, maar uit reacties van respondenten op de vraag naar disciplinaire taken, verschijnt er wel een soort gedeeld vocabularium. Ontwerpen, vormgeven, vertalen, samenbrengen, mediëren, verenigen, verbeelden, etc. Dit zijn allemaal werkwoorden die wijzen op het vertalen van diverse stemmen. Een vertaalslag die ruimtelijk is,

en verschillende wensen en ideeën samenbrengt. Het lijkt daar te zijn dat veel respondenten een soort duidelijke verantwoordelijkheid zien voor het beroep.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Maar dan voor mij ligt die essentie echt in die vormgeving, wat doe je daarmee? En hoe ga je die ruimte laten gebruiken? Want eigenlijk stuur je het gebruik een beetje aan: waar wel, waar niet. Vormgeving dat is voor mij wel de essentie van mijn job.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Maar dat komt wel, ja die essentie van de plicht van de LTA om toch om al die verschillende [elementen] allemaal zichtbaar te maken in het landschap. En dan zie je eigenlijk die type-landschappen. En dat vind hij dan toch wel de plicht van de LTA om dit te kunnen naar voren te brengen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Dat is eigenlijk denk ik toch de essentie wat dat wij kunnen. Wat wetenschappers niet kunnen en wat kunstenaars op een heel andere manier doen. De integraliteit van heel veel verschillende dingen bij elkaar kunnen brengen. Daar een afweging in kunnen maken en die ruimtelijk vertalen, en eigenlijk daarmee een soort van omgeving scheppen. Want dat is toch wel wat we doen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Waar we echt een leidende rol in kunnen hebben, is alle typische grijze infrastructuur omzetten in groene infrastructuur. Misschien gaat dat niet overal, maar je ziet dat die ommekeer nodig is.

ECLAS
2022

Aanvullend op die kern spreken verschillende respondenten over een generalistische houding. Landschapsarchitecten worden geconfronteerd met een veelheid aan onderwerpen, thema's en problematieken die zich uitend in het landschap. Of in de woorden van een landschapsarchitect op de ECLAS Conferentie van 2022: “We have to know a little about a lot, and a lot about a little.”

Vanuit een generalistische houding kan de landschapsarchitect een verbindende en mediërende rol opnemen in veranderingsprocessen. Als verbinder van expertenkennis van o.a. biologen, ecologen, hydrologen, maar ook sociologen, sociaal werkers, projectontwikkelaars en aannemers.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik denk dat je als landschapsarchitect u moet zien als een regisseur. En de disciplines die je zelf niet beheerst moet je naar opzoek of moet je bij elkaar brengen. Maar denk ik wel dat rekening moet houden worden met alles. Waar dat je wel of niet uitsluit. Dat je niet aan alles in dezelfde gradatie moet voldoen. Je moet ook wel nog keuzes maken. Ik vind belangrijk een goed ontwerp gaat ook om keuzes maken.

In het generalistische kunnen ook nieuwe invalshoeken op landschapsarchitectuur gevonden worden, die bv. niet noodzakelijk gericht zijn op een fysiekruimtelijke output, maar bv. kunnen gaan over procesbegeleiding, educatie of events. En bovendien is een open houding interessant omdat het ervoor zorgt dat de discipline continu in contact komt met nieuwe kennisvelden en inspiratiebronnen, waardoor het zichzelf steeds opnieuw kan heruitvinden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Dat heb ik ook wel: in elk project kan je iets nieuws leren. In elk project kan je echt iets nieuws ontdekken, en dat moet ook bijna in elk project zitten, want dan is het altijd nieuw en verfrissend [...] Ik kies gewoon iets waar ik zelf graag kennis over wil op doen. En die kans, dat is ongelooflijk hoe dat gewoon in ons vak zit. In elk project dat je aanvat, dat je denkt ik hier nu iets echt bijleren over ecologie of over ouderenzorg of over ...

A.H. Maslow
1966

“I suppose it is tempting, if the only tool you have is a hammer, to treat everything as if it were a nail.

L. Wallays
tijdens Blickveld Arena
2022

“Wij zijn de spin in het web, die alle kennis van andere professionals moet samenbrengen.

Een frustratie over het generalistische karakter van het beroep is voor sommigen dat een gebrek aan focus vermoeiend kan zijn. Naast de 'kerntaak' van het ontwerpen worden ontwerpers bv. ook vaak geconfronteerd met een veelheid aan papierwerk, zeker in kleine bureaus waarbij ontwerpers

meteen ook bedrijfsleiders zijn. Het blijkt daarnaast uitdagend om grenzen te stellen aan de eigen verantwoordelijkheid binnen concrete projecten, omdat die grenzen ook niet volledig in handen van de ontwerper zelf liggen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat geen enkele landschapsarchitect die een bureau runt, ge zijt nooit 100% landschapsarchitect. Ge zijt daarnaast manager, ge zijt onderzoeker, ge zijt heel veel met beleid bezig, ge zijt offertes aan het maken, ge zijt bestekken aan het lezen en aan het denken over opdrachten binnen halen. Ik bedoel, niemand is 100% landschapsarchitect. Het is niet allemaal ontwerpmatig wat we doen. Het ontwerpen is 5% van de tijd misschien? Maar dat is bij iedereen: 95% transpiratie, 5% inspiratie.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Waarbij dat ik me afvraag: jongens stopt daar eens mee met al die administratie en tabellen en dingen met gewoon gezond verstand heb je het ook gewoon wel door dat als je een boom plant en onthard en water laat infiltreren dat je goed bezig bent. Vooral vergeet niet! De kracht van mensen blij maken en schoonheid maken, en mensen doen goed voelen door die ruimte. Vergeet dat niet hé! oor mij is dat een van de belangrijkste duurzaamheidsprincipes en je kan dat niet in een tabel gieten.

Er worden door opdrachtgevers of via wetgeving steeds meer verwachtingen van opgelegd. Steeds meer deliverables (plannen, rapporten, renders, ...), steeds meer onderbouwing en bewijs voor ontwerpkeuzes verwacht, steeds meer inclusief en participatief werk, etc. Veel van deze verwachtingen worden ingeschreven in bestekken en zo financieel afgedwongen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Dat is soms naar opdrachtgevers moeilijk om te vertalen want een opdrachtgever verwacht van een architect, landschapsarchitect, die verwachten een plan. Dat is niet altijd het geval dat dat het eindproduct is. Dikwijls is dat maar de start van een traject.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En bij LTA, is dat in diezelfde zin aan het groeien dat je aan alles moet voldoen, en van alles een antwoord moet bieden. Op de duur moet je alles weten over alles, en weet je niets meer over iets. Niets meer over iets diep. Dus in die zin vind ik het wel gevaarlijk om te eisen dat je alles over alles weet. Ik vind het soms een heel brede, moeilijke discipline aan het worden. Zowel stedenbouw als LTA, omdat er zoveel maatschappelijke vraagstukken zijn. De ene dag moet je alles weten over circulariteit, en de andere dag over, ik zeg maar iets, ecologie. Op de duur wordt het wat veel.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik vind het ook soms wel wat teveel, wat we allemaal verondersteld worden te kunnen [...] We kunnen niet alles weten en kennen

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Er zijn heel veel verwachtingen van LTA, maar het is heel belangrijk om ook mee te geven zijn dat ze niet alles weten, en dat er ook mensen zijn die meer expertise hebben als het bv. gaat over het betrekken van bewoners. En dat is misschien ook een bewustwording van andere mensen of andere specialismen die kunnen worden ingezet.

Er lijkt dus een verbreding te bestaan van wat de LTA doet, die niet noodzakelijk overeenstemt met wat ze wilt doen. Deze extra verantwoordelijkheden vragen ook steeds tijd, waardoor er volgens sommige respondenten druk komt te staan op de tijd die ze aan het ontwerpen kunnen spenderen, dat net nog benoemd werd als de kern van de discipline.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Het enige waar ik een beetje schrik voor heb is dat je inderdaad door die veelheid aan aspecten die je binnen het vak moet opnemen, en die kennis die daarbij belangrijker en belangrijker wordt [...] is dat er heel weinig tijd overblijft om te ontwerpen. Als ik dat vergelijk met [project], daar was echt ruimte om te ontwerpen. Om een dag aan dat ontwerp te zitten. En nu de laatste projecten heb ik daar echt: ah ik moet nu ontwerpen. Snel, snel, snel. En dat vind ik eigenlijk een beetje fout dat dat zo snel moet gebeuren, omdat dat eigenlijk een heel belangrijk stuk is van dat proces. Maar er blijft vaak nog maar heel weinig tijd en ruimte voor.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Maar anderzijds ook een stuk wel het ereloon dat tegenover u werk staat [...] Er wordt heel veel van u verwacht, heel veel techniciteit en regelgeving ook. Maar eigenlijk zijt ge een ontwerper [...] en ge hebt zeker wel een aantal bureaus die heel hard in onderzoek gaan en ge ziet dat ze in hun projecten daar ook wel een bepaald ereloon tegenover zetten. Maar dat is ook niet voor iedereen gegeven [...] Ik vind wel dat dat bij heel veel projecten is: het moet gewoon vooruit en... Ja daar mag voor wat mij betreft wel terug meer ruimte voor het ontwerpen komen. Daar zie ik dan vooral het ding van de verloningen en de erelonen, dat daar eigenlijk weinig ruimte voor is soms.

De vraag is of al deze nieuwe rollen en expertises gezien worden als verantwoordelijkheid die de landschapsarchitect zelf moet opnemen, of dat ze deze gaan uitbesteden. Samenwerkingen met andere disciplines worden gezien als een aanvulling van de eigen kennis, maar ook als ‘verlichting’ van de eigen verantwoordelijkheden, zodat er gefocust kan worden op het ontwerp. Het is daarom ook belangrijk om een zicht te hebben op aanverwante kennisvelden, om te weten met welke vragen je bij wie terecht kan.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Wat wij als bureau heel veel doen is dat wij samenwerken met een technisch bureau, om op die manier eigenlijk zelf de focus te leggen op het ontwerpproces.

Multidisciplinariteit

Landschapsarchitecten moeten (zoals trouwens alle hoger opgeleiden) kennis en inzicht hebben in alle aspecten van het maatschappelijk leven. Ze moeten in staat zijn te overleggen met alle andere disciplines, syntheses helpen formuleren in multidisciplinaire groepen.

Landschapsarchitecten beseffen dat het landschap zo complex is, dat ze zelf nooit antwoord kunnen bieden op alle uitdagingen die erin bestaan. Respondenten staan heel open voor multidisciplinaire samenwerkingen en zien het als een noodzakelijkheid, maar ook een potentie. Ze geloven in de meerwaarde van deze samenwerkingen als wederzijds leerproces, dat finaal vaak zal leiden tot een kwalitatiever ontwerp.

Een belangrijk besef dat elke LTA daarbij moet hebben is een bewustzijn van de eigen kennis en expertise. De professional moet eerlijk zijn over haar eigen kunde, en moet weten wanneer ze beroep moet doen op aanvullende expertise van buitenaf.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ Ik denk dat dat misschien het belangrijkste is van de opleiding: om te tonen welke competenties er allemaal nodig zijn [...] Hoe kunnen we zorgen dat er geen LTA afstuderen die dingen beginnen doen waar ze niets over weten? [...] Het is misschien het belangrijkste om goed alle kennissystemen die de LTA mee onderschrijven aan te leren. Om daar een soort van structuur in te krijgen. En dan moet iedereen maar kijken hoe dat hij zijn weg daarin vindt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ En als dat grote projecten zijn is dat ook zo in Vlaanderen, dan zijn dat gelukkig teams, ook inter-, en multidisciplinair. Wat dat ik absoluut toejuich, want ik vind ook bv. dat iemand die vanuit erfgoed mee in het team komt, of een bioloog-ecoloog, dat die voor mij part heel zinnige dingen kan zeggen over het ontwerp.

Volgens één respondent valt er echter nog wat te winnen door de banden met specifieke disciplines wat meer aan te scherpen. We vinden makkelijker aansluiting bij technische en ontwerpende disciplines, dan dat we binding hebben met sociale en psychologische disciplines. Dit terwijl er ook veel sociale en psychologische complexiteiten aanwezig zijn.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“ In mijn ogen is LA een interdisciplinair werkveld dat gebruik maakt van allerlei andere wetenschappen, maar nooit die wetenschappen zelf allemaal kan uitvoeren. Als we met complexe waterproblematiek te maken krijgen gaan we een hydroloog raadplegen. Bij complexe vraagstukken over vegetatie, zullen we een ecoloog gaan raadplegen. Dus moeten we eigenlijk ook een antropoloog

of een socioloog gaan raadplegen als we met complexe sociale vraagstukken zitten. En ik denk dat dat iets minder gebeurt dan ecologen en hydrologen. Als architecten staan we dicht bij een aantal disciplines. Ik denk dat we te veraf staan van sociale wetenschappen nog.

De noodzaak en het type van samenwerkingen dat gezocht wordt varieert van project tot project, en de kenmerken van het landschap waarmee aan de slag gegaan wordt. De samenwerkingen vragen ook steeds naar onderhandelingen met de partners om scherpte te krijgen in de grenzen van ieders verantwoordelijkheden. Vandaar kan het opnieuw interessant zijn om binnen de discipline daar een zekere scherpte in te hebben. Als dit niet duidelijk is, kan dat dan niet leiden tot frustraties m.b.t. verantwoordelijkheden of de invraagstelling van de eigen expertise, zoals we eerder zagen in de samenwerkingen met bv. communicatiebureaus in participatietrajecten.

Disciplinaire uniciteit

Een uitdagende vraag in het verhaal van multidisciplinariteit is waar het beroep zich onderscheidt van andere disciplines. Specifiek ten opzichte van andere ruimtelijke disciplines zoals architectuur en ruimtelijke planning is dit een relevante vraag, gezien de beroepen veel aansluitende expertise hebben. Naast meer voor de hand liggende verschillen over het werken met levend materiaal in de buitenruimte, vinden ook verschillende respondenten dat er poëzie zit in het (schijnbaar) niets doen.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Wat ik vaak zeg tegen architecten die we hier hebben zitten. Het grote voordeel of het grote verschil met architecten is dat wij kunnen betaald worden om niks te doen. Een architect moet altijd iets doen, maar wij kunnen ook gewoon zeggen. Dat is de opdracht, weet ge wat, haal dat weg en doe dat, en blijf er voor de rest af. Of een verkaveling ik zou hier niet bouwen. Maar ik denk dat wij de permissie mogen hebben om te gewoon zeggen, we beschouwen het landschap en we zeggen, hier gaan we niet bouwen, dus dat is ook een enorme luxe die je hebt.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Zeker in ons land waar alles al vormgegeven geweest is. En eigenlijk vooral bijgestuurd wordt op verschillende punten, ja, daar hebben we als LTA wél een belangrijke rol. Om op een goeie manier bij te sturen. Niks doen wordt heel simpel gezien. Maar niks doen is ook nog altijd een stuk gestuurd [...] Wij zijn niet altijd ruimte-innemers he? Wij proberen ook juist ruimte te vrijwaren.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Het bewaken van de open ruimte. Dus het niets doen, het loslaten, en dan is één van die parameters dat er achteraf, dat er kinderen met de vliegers komen spelen in het park, net omdat er hele mooi open ruimte gemaakt is. Dat lijkt alsof er niet ontwerpen is, dat er niks gedaan geweest is.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Daar zit een sterke overlap. Je gaat altijd die kennis moeten hebben he. Het is net interessant dat die profielen samen komen, en dat we samen rond een plan discussiëren. En moest die ene volledig de andere worden, dan mist het wel een beetje de uniekheid dat hij dan een beetje vanuit een landschap iets benadert [...] dat hij vanuit een heel andere visie benaderd, dus ik vind het wel nog altijd een kracht. Het ene mag niet het andere worden, want je kijkt helemaal anders naar de dingen vanuit de bebouwde omgeving dan vanuit een groene omgeving. Maar er overlappen wel heel veel vraagstukken, maar het kan net interessant zijn om net die discussies aan te gaan.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“We hebben toch een heel andere benaderingswijze dan de architecten [...] Architecten kijken vanuit een object, terwijl een landschapsarchitect kijkt vanuit de leegte. Die gaat eerste de vraag stellen “moet er een object komen?”, terwijl de architect de opgave heeft om een object te bouwen daar. Dus die gaat ervanuit wat kan mijn object betekenen voor die omgeving. Dus dat is een heel andere ingesteldheid, denken vanuit de leegte en denken vanuit het object.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Het grootste verschil is de materie waarmee dat wij werken, dat dat levende materie is. Hetgeen dat wij op papier zetten moet groeien, en heeft ook tijd nodig, en kennis omdat dat groeien de grootste uitdaging is. Om goeie dingen neer te zetten die eigenlijk pas binnen 15 jaar het beeld hebben dat je op papier zet, en dat is dan al snel. Een gebouw is iets dat je plaatst en dat is af. Na een jaar of 2 of 3 jaar is dat af. Dat is een verschil.

Waar het soms moeilijk is om duidelijk grenzen te stellen in de rollen en taken die de professional opneemt, lijkt het eenvoudiger om te definiëren hoe ze verschilt van andere ruimtelijke professionals. Misschien ligt er in die oefening wel veel potentie om ook toekomstperspectieven te bepalen voor de discipline. Een wederzijdse erkenning van expertise en verantwoordelijkheden kan helpen om bepaalde frustraties te vermijden.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Als we conflicten hebben is het meestal met arrogante architecten. Die denken dat ze het beter kunnen en die wel weten van, hoe dat het landschap in elkaar zit. En die ons dan eigenlijk devalueren tot degene die mag kiezen welk boompje er komt enzo. Dat geeft conflicten. Maar dat is inherent aan heel veel architecten om alles de touwtjes in handen te willen houden. Terwijl ze er eigenlijk niet voor gestudeerd hebben, of eigenlijk te weinig kennis van hebben. En dat zijn discussies. Er zijn ook heel veel ego's in de wereld en als je op bepaald moment geen dialoog kunt hebben, ja, dan werkt het ook niet.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Omdat ik soms wel merk dat het zo van is van: “ja maar tekent gij dit maar zo.” En dan denk ik: maar ge wilt ons erbij, er wordt dan een landschapsarchitect gevraagd vanuit het project, maar eigenlijk houden ze geen rekening met onze mening of onze expertise. Dat is dan eigenlijk echt binnen uw team eigenlijk. En dat is soms wel moeilijk vind ik. En dat heb ik soms wel eens met architecten, dat dat kan botsen.

De landschapsarchitect: een generalistische specialist

Het beroep balanceert tussen een generalistische houding en een ongeschreven akkoord over wat haar kerntaken zijn. De specialisatie ligt ergens in het ruimtelijk vertalen van een veelheid aan ideeën, noden en wensen. Het optreden als een mediërende en verbindende kracht in de ruimte.

Het generalistische vloeit dan weer voort uit de complexiteit van het landschap, waarin een oneindige hoeveelheid aan onderwerpen, thema's en expertises samenkomen. Dat generalistische is enerzijds een grote kracht en inspiratie voor het beroep. Het daagt uit om continu bij te leren, zichzelf opnieuw uit te vinden. Anderzijds is het een last en een frustratie, omdat er steeds nieuwe verwachtingen ontstaan van de professional, die soms afleiden van wat de ze als haar kern beschouwt. Er schuilt mogelijks een gevaar in het afdwalen naar een soort disciplinaire ambiguïteit. Vandaar dat het belangrijk is om duidelijkheid te bewaren over waar de disciplinaire expertises en verantwoordelijkheden liggen, zeker bij opdrachtgevers.

Interviews SoDuLTA
2021-2022

“Ik weet niet of het zo is dat onze discipline een focus legt op het ecologische. Ik denk dat dat al een soort perceptie is die er niet is. Dat er binnen de discipline gewoon verschillende stromingen zijn. En die verschillende stromingen leggen hun focussen anders. Het nadenken over het systeemontwerp en het integraal ontwerp, dat is eigenlijk gelijk de stroming waar wij inzitten. Maar net zo zeer heb je focussen binnen de landschapsarchitectuur die veel meer gaan over pure esthetiek en vormgeving en [...] inderdaad misschien puur het sociale engagement. Ik denk dat je in de breedte van ons vak die dingen naast elkaar kan hebben.

Maar voorlopig lijkt het aangewezen om te blijven zoeken, nieuwe horizonten te verkennen, nieuwe kennis te vergaren en nieuwe samenwerkingsvormen op te zetten. Dit maakt de landschapsarchitectuur tot de interessante en inspirerende discipline die ze is.

- _ Waar ligt de kerntaak van de landschapsarchitectuur? Wat is haar belangrijkste rol?
- _ Wat zijn fundamentele verschillen tussen landschapsarchitectuur en andere ruimtelijke disciplines?
- _ Waarop moet de discipline inzetten? Waar liggen de grote potenties voor groei binnen het beroep?
- _ Van welke disciplines zou de LTA nog veel kunnen bijleren?
- _ Hoe kan ervoor gezorgd worden dat er voldoende ruimte en tijd blijft voor het ontwerpende in een ruimtelijk ontwikkelingsproces?

CONCLUSIE: ER ZIJN SPANNINGEN / EN DA'S MAAR GOED OOK

De verschillende spanningsvelden leggen enkele discussies bloot die gevoerd kunnen worden wil de discipline scherpere krijgen in de manier waarop ze sociale duurzaamheid operationaliseert. Ze tonen aan dat er ten opzichte van bepaalde ideeën en principes (participatie, democratische procesvoering, inclusie, etc.) verschillende houdingen en meningen bestaan, die niet steeds overeen komen, en soms zelfs lijken te conflicteren.

Onzekerheid en discussie kan weinig productief lijken voor een beroep van welk gevraagd wordt om steeds te komen tot concrete en praktische ingrepen. Zeker wanneer deze discussies niet noodzakelijk leiden tot een praktische finale output. Nochtans is het net die twijfel die een bron vormt voor de verdere ontwikkeling van het beroep. “Ik twijfel dus ik denk, ik denk dus ik ben”, aldus Descartes. Het is een kwestie van die twijfel, en de daaruit voortvloeiende reflecties en discussies, te capteren.

Tezelfdertijd zijn de spanningsvelden een bewijs dat er vandaag al grondige reflecties bestaat over de sociale rollen en verantwoordelijkheden van de landschapsarchitect. Deze reflecties zijn echter niet publiek of collectief, maar bestaat in de hoofden van iedere individuele landschapsarchitect.

Door enkele van de spanningen te expliciteren creëren we punten van dialoog, van waaruit duidelijkere standpunten geformuleerd kunnen worden over collectieve disciplinaire verantwoordelijkheden. Door deze verder te voeden vanuit literatuur en referenties kunnen we komen tot goed onderbouwde gesprekken. Dit kan het ongemak – en soms zelfs frustratie – waarmee deze thema's aangesneden worden wat verhelpen. We verbreden de eigen stem met die van verschillende anderen. Het is vanuit die hoop op dialoog dat dit document is opgesteld.

Als de discipline integrale duurzaamheid nastreeft in het landschap, dan moet sociale duurzaamheid daar een centraal onderdeel in zijn. En een verdere integratie van sociale duurzaamheid betekent dat er niet enkel gekeken wordt naar de duurzaamheid van het ontwerp, maar dat er ook gestreefd wordt naar een duurzaam proces, en een duurzame ontwerper. De discipline moet zichzelf in de borst durven kijken, en zich vragen stellen over haar ideologieën en identiteit, en over de vooroordelen die ze bewust of onbewust hanteert in haar proces. Zelfs wanneer dat een invraagstelling van bepaalde tradities of gewoontes betekent.

Al bij al is er een nood aan collectieve en kritische zelfreflectie. Dit vraagt tijd, maar er valt veel mee te winnen.

Waar dit document een verkenning is van een huidige state of the art van sociale duurzaamheid in de LTA, worden er in het document 'suggesties' concretere pistes verkend van manieren waarop sociale duurzaamheid meer onderdeel kan worden van het proces en product van de landschapsarchitectuur.

Voor wie verdwaald is, zijn er volgens Safranski (een Duits filosoof en auteur) drie opties:

1. Hij kan terugkeren op zijn stappen en beginnen met zoeken naar het punt waarop het allemaal is misgegaan. Dat doen zij die zich afkeren van de eigentijdse uitdagingen en die denken hun identiteit in het verleden en in de traditie te vinden.
2. De verdwaalde kan ook verder wandelen in het blinde geloof op een bepaald ogenblik terug op een juiste pad te stoten. Die attitude is die van de vlucht vooruit, het overtuigd zijn dat de huidige crisis een noodzakelijke fase is in de af te leggen weg en het geloof dat de oplossing in de toekomst ligt.
3. De keuze die Safranski aanbeveelt is echter de derde optie: de verdwaalde kan gaan zitten waar hij is en om zich heen een 'lichting' maken, een open plek, om beter over zijn huidige situatie na te denken. Safranski houdt daarmee een pleidooi voor vertraging en bezinning, voor een concentratie op het hier en het nu, als alternatief voor een geromantiseerd verleden of een geïdealiseerde toekomst die ieder op hun manier tot fundamentalisme en extremisme kunnen leiden.

DEEL 3

BIJLAGEN

Eigen vertaling van:
I. Thompson
2000

“ Er wordt veel gesproken en nagedacht over hoé landschapsarchitectuur, maar weinig over waaróm landschapsarchitectuur.

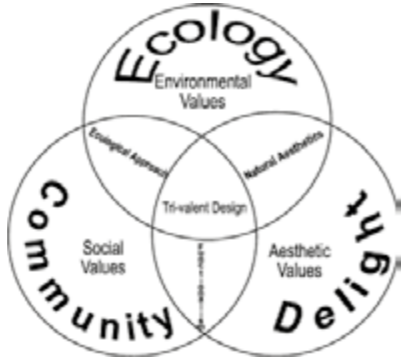
Deze bundel, en de achterliggende (individuele en groeps-) gesprekken en literatuurstudie gebeurden binnen het praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek SoDuLTA. SoDuLTA is een afkorting voor ‘Sociale Duurzaamheid binnen de landschaps- en tuinarchitectuur: naar een dialoog in onderwijs en praktijk’. Het onderzoek loopt op de HOGENT (onderzoekscentrum Futures Through Design) sinds juli 2020, en wordt gefinancierd vanuit het HOGENT pwo onderzoeksfonds.

Dit onderzoek tracht te achterhalen welke elementen van ‘sociale duurzaamheid’ een plaats krijgen binnen de opleiding en praktijk van de landschaps- en tuinarchitectuur in Vlaanderen, en hoe die elementen concreet vertaald worden in lesinhouden of proces of ingrepen in het werkveld. Er wordt vertrokken vanuit de volgende hypothese:

Wanneer de landschaps-, en tuinarchitect spreekt over ‘duurzaamheid’, dan heeft hij/zij het gewoonlijk over ‘ecologische’- of ‘omgevingsfactoren’. Er is daarbij minder aandacht voor -, kennis over -, of affiniteit met de sociale dimensie van duurzaamheid

De manier waarop landschapsarchitectuurprojecten bijdragen tot inclusieve, rechtvaardige en democratische landschappen is vaak onduidelijk, en niet altijd even onderbouwd. Hoewel er vaak vermelding van wordt gemaakt, is niet altijd duidelijk wat er binnen het beroep bedoelt wordt met ‘het sociale’, ‘de sociale dimensie’ of ‘de sociale laag’. Daarnaast bestaat er weinig rapportage of post-occupancy-evaluation die de (lange termijn) sociale impact van landschapsarchitectuurprojecten opvolgt. Deze is dus vaak onbekend, of wordt slechts geduid met anekdotes of veronderstellingen. Er bestaat een lacune in de disciplinaire betekenisgeving van dit sociale, welk volgens I. Thompson wél een van de 3 basiswaarden vormt voor de landschapsarchitect

I. Thompson
2000

Uit zijn interviews puurde I. Thompson 3 grote waarden die gebruikt worden door de landschaps- en tuinarchitecten: ecologische waarden, esthetische waarden en sociale waarden. Merk op dat deze driedeling voor een groot deel aansluit bij bepaalde modellen van ‘duurzaamheid’ zoals in het volgende hoofdstuk beschreven.

Het is net deze onduidelijkheid waar dit onderzoek helderheid in wilt brengen. Via literatuurstudie, projectopvolging- en analyse, en via gesprekken met betrokkenen op het onderwijs en in de praktijk, wordt sociale duurzaamheid binnen de landschapsarchitectuur onder de loep genomen. De finale doelstelling is daarbij niet om tot een rigide handelingskader te komen van wat dan een ‘juiste, sociaal-duurzame vorm van landschapsarchitectuur is’, maar wél om tot dialoog en debat te komen over de thematiek binnen de landschapsarchitectuur. Daarmee wordt er meteen gewerkt aan de kloof die binnen de discipline nog steeds bestaat tussen onderzoek en praktijk.

P. Selman
2008

“ Professionals working in landscape architecture, planning, and engineering prioritize different aspects of sustainability as do researchers and academics depending on whether their emphasis is on landscape science, design, management, planning or history.

De output van het onderzoek bestaat uit drie grote luiken: spanningsvelden, suggesties en een referentiebestand (randen)

_ Spanningsvelden (dit document): uit de gesprekken met 28 professionals in de LTA blijkt dat er over veel thema’s van sociale duurzaamheid verschillende meningen bestaan. Diverse invalshoeken en houdingen, elk vanuit andere ideologieën. Door deze spanningen op scherp te stellen, creëren we punten van dialoog, die een verrijking kunnen vormen voor onze benadering van (sociale) duurzaamheid

_ Suggesties: van duurzaam ontwerp naar duurzaam ontwerpen en een duurzame ontwerper. De integratie van sociale duurzaamheid in de praktijk en proces van de LTA impliceert enkele potentiële alternatieve invalshoeken. Veranderingen van de manier waarop we een plaats en gemeenschap benaderen, hoe we ons proces samen met hen voeren, maar ook over de eigen identiteit en positionering van de professional. In dit document worden suggesties gegeven voor de ‘sociale verduurzaming’ van de LTA.

_ Suggesties – nota voor het onderwijs: uit de gevoerde gesprekken kwamen concrete ideeën en bemerkings over het onderwijs in de LTA. Deze zijn gebundeld en gestructureerd in een document dat intern naar de twee Vlaamse opleidingen gestuurd wordt, waar ze ook intern besproken worden.

_ Randen: een integratie van sociale duurzaamheid is meteen een invraagstelling van de manieren waarop we traditioneel werken, en de klassieke eindresultaten en output van de landschapsarchitect. Het is een verkenning van de randen van de LTA, en daarvoor kan er veel geleerd worden uit wat traditioneel niét als landschapsarchitectuur beschouwd wordt. Dit document verkent die randen, en kijkt over de muurtjes van andere disciplines om er inspiratie te halen

Naast deze basisdocumenten worden er verschillende vormen van dienstverlening ontwikkeld gericht op de landschapsprofessional zelf, en het (lokaal) ruimtelijk beleid van gemeenten. Ben je geïnteresseerd om hierover meer te weten: bezoek dan zeker de website van het onderzoek, of contacteer jo.boonen@hogent.be.

Naar aanloop van de gesprekken werd aan de respondenten gevraagd om enkele vragen voor te bereiden. Deze vragen zorgden voor een zekere ruggengraat en structuur doorheen gesprek, en zorgde er ook voor dat er een zekere set aan vergelijkbare data beschikbaar was naderhand. Daarnaast vormden ze een opstap om bepaalde thema's zeker aan bod te laten komen in de gesprekken (betekenis van het sociale, politieke positionering, kwesties van identiteit, inclusie en participatie, etc.)

Deze wederkerende vragen werden per gesprek aangevuld met vragen toegespitst op de specifieke persoon, de professionele positie van die persoon, en het werk dat die persoon al gedaan heeft. Deze vragen werden verzameld in een interviewleidraad die vrijblijvend gevolgd werd doorheen de gesprekken.

De eigenlijke interviews waren halfopen gesprekken, waarbij er voldoende ruimte was om af te wijken van de vragen, en met voldoende openheid voor de respondenten om zelf thema's aan te brengen en het gesprek te leiden. Deze gesprekken duurde tussen één en drie uur, met een gemiddelde van ongeveer 2 uur per gesprek.

Onderstaand de vragen die op voorhand werden doorgestuurd:

_ Er wordt regelmatig gesproken over 'maatschappelijke rollen en verantwoordelijkheden van de LTA'. Welke zouden dit kunnen zijn volgens jou?

_ Binnen de landschaps- en tuinarchitectuur wordt er aandacht geschonken aan het sociale (benoemd als 'de sociale laag', 'de sociale dimensie', of 'het sociale aspect'). Kan je toelichten wat jij verstaat onder deze 'sociale laag', en wat deze impliceert voor de LTA?

_ Een inclusief en democratisch proces bij ruimtelijke ontwikkeling wordt gezien als een aandachtspunt voor een 'kwalitatieve' ruimte. Ook in teksten van beroepsverenigingen (IFLA, ASLA, BVTL ...) komen begrippen als inclusie en rechtvaardigheid steeds vaker voor. Hoe voeren we binnen de LTA een 'inclusief' en 'democratisch' proces?

_ Er wordt van LTA door enkele auteurs gesteld dat ze een 'apolitieke' houding aanneemt: dat ze weinig reflecteren over de eigen (machts-)positie tussen bevolking en opdrachtgever/overheid, dat ze te weinig in vraag stelt waarom bepaalde ontwikkelingen gebeuren, dat ze zelden 'systemische' veranderingen voorstelt, etc. Vind jij dat de LTA zich (binnen de opleiding) voldoende bewust gemaakt wordt van zijn/haar rol als vormgever en dus machthebber in de ruimte waarmee hij het leven van andere beïnvloedt?

_ Veel projecten binnen de LTA streven na om een 'karakter' of 'identiteit' zichtbaar te maken, te versterken, of zelfs te creëren. Wat is dat, de 'identiteit' van een plek, en uit welke elementen is deze opgebouwd?

Intro

- _ Bowring, J. (2020). Landscape architecture criticism.
- _ Hohmann, H. M., & Langhorst, J. (2004). An Apocalyptic Manifesto. Iowa State University.
- _ Meeus, J. (1984). Op zoek naar een instrumentarium voor ontwerpkritiek in de landschapsarchitectuur.
- _ Renwick, S. D. (2017). 10 Things Wrong with Landscape Architecture Today. <https://www.linkedin.com/pulse/10-things-wrong-landscape-architecture-today-scott-d-renwick/%0A>
- _ Steinitz, C. (2008). Landscape planning: A brief history of influential ideas. *Journal of Landscape Architecture*, 3(1), 68–74.
- _ Vallance, S., Perkins, H. C., & Dixon, J. E. (2011). Geoforum What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, 42(3), 342–348. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002>
- _ Van Dooren, N. (2017). The landscape of critique. The state of critique in landscape architecture and its future challenges. *SPOOL*, 2(1), 13–32.
- _ Wilkins, C. (2020). It's time for architects to accept responsibility. <https://archive.curbed.com/2020/7/21/21331734/architecture-equity-black-lives-matter-craig-wilkins?fbclid=IwAR3qKgk7VqAisNZZzYzHB9mKJnEYTPLnG0q6oSDjQRmNJNTnziUildKlztU>

Aanpak

- _ Deming, M. E., & Swaffield, S. R. (2011). *Landscape Architectural Research: Inquiry, Strategy, Design*.
- _ Paltridge, B. (2006). *Discourse Analysis: An Introduction*.
- _ Patton, M. Q. (2001). *Qualitative Research & Evaluation Methods*.

Inhoudstafel

DEEL 1 - CONTEXTUALISERING

Een oproep tot een meer sociaal bewuste en geëngageerde landschapsarchitectuur

- _ (ASLA), A. S. of L. A. (2020). Emerging Landscape Architecture Leaders Focus on Social Justice. The DIRT. <https://dirt.asla.org/2020/07/23/emerging-landscape-architecture-leaders-focus-on-social-justice/>
- _ Benson, J., & Roe, M. (2007). *Landscape and sustainability* (J. Benson & M. Roe (eds.); second). Taylor & Francis.
- _ Chen, X., & Wu, J. (2009). Sustainable landscape architecture : implications of the Chinese philosophy of “unity of man with nature” and beyond. *Landscape Ecology*, 24, 1015–1026. <https://doi.org/10.1007/s10980-009-9350-z>
- _ Council of Europe (COE). (2000). *The European Landscape Convention*.
- _ Davidoff, P. (1965). Advocacy and Pluralism in Planning. *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 331–338. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01944366508978187>
- _ Horrigan, P., & Bose, M. (2017). Towards democratic professionalism in landscape architecture. In *Defining Landscape Democracy: a Path to Spatial Justice* (pp. 73–84). Elgar.
- _ Hou, J., Boone, K., Bose, M., Cheng, C., de la Peña, D., Langhorst, J., Lawson, L., Rios, M., Ruggeri, D., & Stevens, J. (2020). *Design as Activism - Landscape Architecture Education for Social Change: A Framework for Actions & Other Propositions*.
- _ International Federation of Landscape Architects (IFLA). (n.d.). IFLA Definition of Landscape Architect. Retrieved July 7, 2023, from <https://iflaeurope.eu/index.php/site/general/landscape-architecture-profession>
- _ Landscape Architecture Foundation (LAF). (2016). *The New Landscape Declaration*.
- _ Landscape Architecture Foundation (LAF). (2018). *Perspectives: Jeffrey Hou*. <https://www.lafoundation.org/news/2018/11/perspectives-jeff-hou>
- _ LED2LEAP. (2023). *Strategic Partnership LED2LEAP*. https://ledwiki.hfwu.de/index.php?title=Strategic_Partnership_LED2LEAP
- _ Mitchell, W. J. T. (2002). *Landscape and Power* (second).
- _ Overstreet, K. (2020). The Return of Superstudio and the Anti-Architecture Ideology. <https://www.archdaily.com/951925/the-return-of-superstudio-and-the-anti-architecture-ideology>
- _ Palich, N., & Edmonds, A. (2013). Social sustainability: Creating places and participatory processes that perform well for people. *Environment Design Guide*, 78, 1–13. <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=714297508732311;res=IELHSSBaird,George%5CnOosterhof,Hedda%5CnBaird,George%5CnOosterhoff,Hedda>
- _ Ryan, R. L. (2011). The social landscape of planning: Integrating social and perceptual research with spatial planning information. *Landscape and Urban Planning*, 361–363. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2011.01.015>
- _ Selman, P. (2008). What do we mean by sustainable landscape? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 4(2), 23–28. <https://doi.org/10.1080/15487733.2008.11908019>
- _ Swaffield, S. R. (1991). Roles and meanings of “landscape.” Lincoln University.
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.
- _ UNISCAPE. (2019). *THE LAS PALMAS DECLARATION OF RECTORS FOR UNIVERSITY LANDSCAPE EDUCATION IN EUROPE*.
- _ Van Damme, S. (2013). *Landschapsonwerp in Vlaanderen* (Garant (ed.)).
- _ Wilkins, C. (2020). It's time for architects to accept responsibility. <https://archive.curbed.com/2020/7/21/21331734/architecture-equity-black-lives-matter-craig-wilkins?fbclid=IwAR3qKgk7VqAisNZZzYzHB9mKJnEYTPLnG0q6oSDjQRmNJNTnziUildKlztU>
- _ World Commission on Environment and Development (WCED). (1987). *Our Common Future*.

(Sociale) Duurzaamheid

- _ Benson, J., & Roe, M. (2007). *Landscape and sustainability* (J. Benson & M. Roe (eds.); second). Taylor & Francis.
- _ Bianchi, G., Pisiotis, U., Cabrera, M., Punie, Y., & Bacigalupo, M. (2022). *GreenComp: Het Europees competentiekader voor duurzaamheid*.
- _ Lozano, R. (2008). Envisioning sustainability three-dimensionally. *Journal of Cleaner Production*. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2008.02.008>

[org/10.1016/j.jclepro.2008.02.008](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2008.02.008)

- _ Meyer, E. K. (2008). Sustaining beauty: The performance of appearance. A manifesto in three parts. *Journal of Landscape Architecture*.
- _ Meyer, E. K. (2015). Beyond “Sustaining Beauty” - musings on a manifesto. In M. E. Deming (Ed.), *Values in Landscape Architecture and Environmental Design: finding center in theory and practice* (pp. 30–53).
- _ Palich, N., & Edmonds, A. (2013). Social sustainability: Creating places and participatory processes that perform well for people. *Environment Design Guide*, 78, 1–13. <http://search.informit.com.au/documentSummary;dn=714297508732311;res=IELHSSBaird,George%5CnOosterhof,Hedda%5CnBaird,George%5CnOosterhoff,Hedda>
- _ Selman, P. (2008). What do we mean by sustainable landscape? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 4(2), 23–28. <https://doi.org/10.1080/15487733.2008.11908019>
- _ Shirazi, M. R. (2020). *Compact Urban Form: Neighbouring and Social Activity*. Sustainability, 12.
- _ Shirazi, M. R., & Keivani, R. (2017). Critical reflections on the theory and practice of social sustainability in the built environment – a meta-analysis. *The International Journal of Justice and Sustainability*.
- _ Shirazi, M. R., & Keivani, R. (2018). The triad of social sustainability: Defining and measuring social sustainability of urban neighbourhoods. *Urban Research & Practice*, 12(448–471). <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17535069.2018.1469039>
- _ Shirazi, M. R., Keivani, R., Mohamed, N., Bonnedahl, K. J., Heikkurinen, P., Erdelen, W. R., Richardson, J. G., Harder, M., Burford, G., Focht, W., Reiter, M. A., Barresi, P. A., Smardon, R. C., Gad, Irik P., Strandsbjerg, J., Darchen, S., Searle, G., & Marouby, C. (2019). *Urban social sustainability - Theory, policy and practice* (M. Shirazi & R. Keivani (eds.)). Routledge.

Aanvullende literatuur betreffende sociale duurzaamheid:

- _ Dempsey, N., Bramley, G., Power, S., & Brown, C. (2011). The Social Dimension of Sustainable Development: Defining Urban Social Sustainability. *Sustainable Development*, May 2009, 289–300.
- _ Eizenberg, E., & Jabareen, Y. (2017). *Social Sustainability: A New Conceptual Framework*. Sustainability, 9(1). https://www.researchgate.net/publication/312085734_Social_Sustainability_A_New_Conceptual_Framework
- _ Griessler, E., & Littig, B. (2005). Social sustainability: a catchword between political pragmatism and social theory. *International Journal for Sustainable Development*, 8, 65–79.
- _ Kyttä, M., Broberg, A., Haybatollahi, M., & Schmidt-Thomé, K. (2015). Urban happiness: context-sensitive study of the social sustainability of urban settings. *Environment and Planning*, 47, 1–24.
- _ McKenzie, S. (2004). *SOCIAL SUSTAINABILITY: TOWARDS SOME DEFINITIONS* (No. 24; Working Paper Series).
- _ Vallance, S., Perkins, H. C., & Dixon, J. E. (2011). Geoforum What is social sustainability? A clarification of concepts. *Geoforum*, 42(3), 342–348. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2011.01.002>
- _ Woodcraft, S. (2015). Understanding and measuring social sustainability. *Journal of Urban Regeneration and Renewal*, 8(2), 133–144.
- _ Woodcraft, S., Bacon, N., Caistor-Arendar, L., Hackett, T., & Hall, P. (2012). *Design for Social Sustainability: A framework for creating thriving new communities*.

DEEL 2 - SPANNINGSVELDEN

Overzicht: Spanningsvelden van sociale duurzaamheid

Duurzaamheid is betekenisloos / Het is de kern van wat we doen

- _ Benson, J., & Roe, M. (2007). *Landscape and sustainability* (J. Benson & M. Roe (eds.); second). Taylor & Francis.
- _ Chen, X., & Wu, J. (2009). Sustainable landscape architecture : implications of the Chinese philosophy of “unity of man with nature” and beyond. *Landscape Ecology*, 24, 1015–1026. <https://doi.org/10.1007/s10980-009-9350-z>
- _ McHarg, I. L. (1969). *Design with Nature*. Natural History Press.
- _ Prins, A., & De Graaf, R. (2023). *De taal aan de tand voelen / Woord, imperatief*. <https://www.archined.nl/2023/06/de-taal-aan-de-tand-voelen-woord-imperatief/>
- _ Prinsloo, J. N. (2014). *The Resurrection of Adonis : Towards a Mytho-Poetics for Contemporary Landscape Architecture. Space and Place*.
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.
- _ Yu, K. (2006). *Position Landscape Architecture: the Art of Survival*.
- _ Zeunert, J., & Yu, K. (2017). Interview: Kongjian Yu. In J. Zeunert (Ed.), *Landscape Architecture and Environmental Sustainability: Creating positive change through design* (p. 320).

De LTA is een sociale discipline / er is geen gedeelde sociale agenda

- _ Hillier, B., Burdett, R., Peponis, J., & Penn, A. (1987). Creating Life: or, does Architecture Determine Anything? *Arch. & Comfort/Arch. & Behaviour*, 3(3), 233–250.
- _ Hohmann, H. M., & Langhorst, J. (2004). An Apocalyptic Manifesto. Iowa State University.
- _ Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*.
- _ Psarra, S. (2009). *Architecture and Narrative: The formation of Space and Cultural Meaning*. Routledge.
- _ Shirazi, M. R., Keivani, R., Mohamed, N., Bonnedahl, K. J., Heikkurinen, P., Erdelen, W. R., Richardson, J. G., Harder, M., Burford, G., Focht, W., Reiter, M. A., Barresi, P. A., Smardon, R. C., Gad, Irik P., Strandsbjerg, J., Darchen, S., Searle, G., & Marouby, C. (2019). *Urban social sustainability - Theory, policy and practice* (M. Shirazi & R. Keivani (eds.)). Routledge.
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.
- _ Thompson, I. H. (2007). *The Ethics of Sustainability*. In J. Benson & M. Roe (Eds.), *Landscape and sustainability*.
- _ Zeunert, J. (2017). *Landscape Architecture and Environmental Sustainability: Creating positive change through design* (Bloomsbury (ed.)).

De LTA ontwerpt voor de mens / De LTA ontwerpt voor het landschap

- _ Beeckmans, L. (2021). Epistemische rechtvaardigheid in het ontwerpproces. Archined. <https://www.archined.nl/2021/12/epistemische-rechtvaardigheid-in-het-ontwerpproces/>
- _ Benson, J., & Roe, M. (2007). Landscape and sustainability (J. Benson & M. Roe (eds.); second). Taylor & Francis.
- _ Davidoff, P. (1965). Advocacy and Pluralism in Planning. *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 331–338. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01944366508978187>
- _ Deliège, G., & Van Damme, S. (2019). Dierschap: naar een gedeelde ruimte voor mens en dier. Gompel & Svacina.
- _ Huybrechts, L., Devisch, O., & Tassinari, V. (2021). Re-Framing the Politics of Design.
- _ Meyer, E. K. (2008). Sustaining beauty: The performance of appearance. A manifesto in three parts. *Journal of Landscape Architecture*.
- _ Murphy, M. D. (2016). *Landscape Architecture Theory: An Ecological Approach*. IslandPress.
- _ Wilkins, C. (2020). It's time for architects to accept responsibility. <https://archive.curbed.com/2020/7/21/21331734/architecture-equity-black-lives-matter-craig-wilkins?fbclid=IwAR3qKqk7VqAisNZZzYzHB9mKJnEYTPLnq0q6oSDjQRmNjNtziUildKlztU>

De LTA is apolitiek en anti-controversieel / Elke ontwerpactie is een politieke daad

- _ Beeckmans, L. (2021). Epistemische rechtvaardigheid in het ontwerpproces. Archined. <https://www.archined.nl/2021/12/epistemische-rechtvaardigheid-in-het-ontwerpproces/>
- _ Benson, J., & Roe, M. (2007). Landscape and sustainability (J. Benson & M. Roe (eds.); second). Taylor & Francis.
- _ Blomley, N. (1998). Landscapes of Property. *Law & Society Review*, 32(3), 567–612.
- _ Brown, K. D., & Jennings, T. (2003). Social Consciousness in Landscape Architecture Education: toward a Conceptual Framework. *Landscape Journal*, 22(3), 99–112.
- _ Davidoff, P. (1965). Advocacy and Pluralism in Planning. *Journal of the American Institute of Planners*, 31(4), 331–338. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01944366508978187>
- _ Doherty, G. (2011). Bahrain's Polyvocality and Landscape as a Medium. In S. Egoz, J. Makhzoumi, & G. Pungetti (Eds.), *The right to landscape* (pp. 185–196).
- _ Harvey, D. (2003). The right to the city. *International Journal of Urban and Regional Research*, 27(4), 939–941.
- _ Hou, J., Boone, K., Bose, M., Cheng, C., de la Peña, D., Langhorst, J., Lawson, L., Rios, M., Ruggeri, D., & Stevens, J. (2020). Design as Activism - Landscape Architecture Education for Social Change: A Framework for Actions & Other Propositions.
- _ Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*.
- _ Marcuse, P. (2009). From critical urban theory to the right to the city. *City*, 13(2–3), 185–197.
- _ Mitchell, D. (2003). *The right to the city: Social Justice and the fight for Public Space*. Guilford Press.
- _ Oles, T., & Abelman, J. (2014). *Go with Me: 50 Steps to Landscape Thinking*. Architecture & Natura.
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.
- _ Ware, S. (2016). *Asylum for a Design Activist*. OASE, 30–37.

Landschapsarchitectuur is een luxeproduct / De LTA is een maatschappelijke speler

- _ Coolen, H., & Meesters, J. (2011). Private and public green spaces: Meaningful but different settings. *Journal of Housing and the Built Environment*.
- _ Herzog, J. (2020). Letter to David Chipperfield. Domus.
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.

Inclusief werken is essentieel / Participatie is een schijnvertoning

- _ Arler, F. (2008). A true landscape democracy. In S. Arntzen & E. Brady (Eds.), *Humans in the land: the ethics and aesthetics of the cultural landscape* (pp. 75–99).
- _ Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation. *AIP Journal*.
- _ De Bie, M., Oosterlynck, S., & De Blust, S. (2012). Participatie, ontwerp en toe-eigening in een democratische stadsvernieuwing. In E. Vervloesem, B. De Meulder, & A. Loecx (Eds.), *Stadsvernieuwingprojecten in Vlaanderen 2002-2011* (pp. 29–33). ASP nv.
- _ Hirsch, A. B. (2014). From “Open Space” to “Public Space”: Activist Landscape Architects of the 1960s. *Landscape Journal*, 33(2), 173–194.
- _ Kuhk, A., Heynen, H., Huybrechts, L., Schreurs, J., & Frank, M. (2019). Participatiegolven: dialogen over ruimte, planning en ontwerp in Vlaanderen en Brussel. *Universitaire Pers Leuven*.
- _ Sneddon, A. J. (2009). “We will beat the landlords and the scenic sentimentalists”: Neil M. Gunn and Landscape Discourse in the “Hydro” Debates. *International Journal of Scottish Literature*, 5.
- _ Van Berlaer, T., & Van Broeck, L. (2022). Voormalig Vlaams Bouwmeester Leo Van Broeck: ‘We participeren onze manier van leven kapot.’ *Knack*. <https://www.knack.be/nieuws/belgie/voormalig-vlaams-bouwmeester-leo-van-broeck-we-participeren-onze-manier-van-leven-kapot/>

De LTA zit tussen natuur en cultuur / Er is geen natuur meer en ontwerp is universeel

- _ Arler, F. (2008). A true landscape democracy. In S. Arntzen & E. Brady (Eds.), *Humans in the land: the ethics and aesthetics of the cultural landscape* (pp. 75–99).
- _ Deming, M. E., & Swaffield, S. R. (2011). *Landscape Architectural Research: Inquiry, Strategy, Design*.
- _ Litton, R., Burton Jr., Hester, Randolph T. Jr., Kaplan, S., Kaplan, R., Corner, J., Steinitz, C., Scarfo, B., Dixon Hunt, J., Wolschke-Bulmahn, J., Alanen, A., Howell, E., Chenoweth, R., Olin, L., Low, S. M., McAvin, M., Cooper Marcus, Clare Palmer, J. F., Sardon, R. C., Sancar, F., Whiston _ Spirn, A., & Riley, R. B. (1992). Most important questions. *Landscape Journal*, 11(2), 160–181. <https://www.jstor.org/stable/43323082>
- _ Matrazzo, S. L. (2013). *The Democratic Landscape: Envisioning Democracy Through Aldo Leopold's Land Ethic*. Rollins College.

- _ McHarg, I. L. (1969). *Design with Nature*. Natural History Press.
- _ Meyer, E. K. (2008). Sustaining beauty: The performance of appearance. A manifesto in three parts. *Journal of Landscape Architecture*.
- _ Whiston Spirn, A. (1997). The Authority of Nature: Conflict and Confusion in Landscape Architecture. In J. Wolschke-Bulmahn (Ed.), *Nature and Ideology: Natural garden design in the twentieth century* (pp. 249–261).
- _ Whiston Spirn, A. (2008). I hate Nature. *Landscape Theory*. <https://landscapetheory1.wordpress.com/2008/01/01/inconvenience/>
- _ Zeunert, J. (2017). *Landscape Architecture and Environmental Sustainability: Creating positive change through design* (Bloomsbury (ed.)).

Het landschap zijn emoties en verhalen / We moeten datagedreven ontwerpen

- _ American Society of Landscape Architects (ASLA). (2018). Is There a Still a Place for Aesthetics in Landscape Design? The DIRT. <https://dirt.asla.org/2018/02/21/is-there-a-still-a-role-for-aesthetics-in-landscape-design/>
- _ Blomley, N. (1998). Landscapes of Property. *Law & Society Review*, 32(3), 567–612.
- _ Clandinin, D. J., & Huber, J. (2009). Narrative Inquiry. In *International Encyclopedia of Education*.
- _ Hellemond, E. M. (2016). De Paradijsmethode: Opvattingen over het moderniseren van het landschap in de Nederlandse landschapsarchitectuur van de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw. VU Uitgeverij.
- _ Hill, K. (2007). Visions of Sustainability. In J. Benson & M. Roe (Eds.), *Landscape and sustainability*.
- _ Klaske, H. (2017). ‘Talking About My Landscape’ A Conversation with Anke Schmidt. OASE, 98(Narrating Urban Landscapes), 73–80. <https://www.oasejournal.nl/en/Issues/98/Talkingaboutmylandscape>
- _ Lenholzer, S. (2013). ‘Science’ and ‘Art’ in landscape architecture knowledge production.
- _ Meyer, E. K. (2008). Sustaining beauty: The performance of appearance. A manifesto in three parts. *Journal of Landscape Architecture*.
- _ Murphy, M. D. (2016). *Landscape Architecture Theory: An Ecological Approach*. IslandPress.
- _ Prinsloo, J. N. (2014). The Resurrection of Adonis : Towards a Mytho-Poetics for Contemporary Landscape Architecture. *Space and Place*.
- _ Ruggeri, D. (2018). Storytelling as a catalyst for democratic landscape change in a Modernist utopia. In S. Egoz, K. Jorgensen, & D. Ruggeri (Eds.), *Defining Landscape Democracy* (pp. 128–142).
- _ Sculpture as Social Practice. (2019). Something Curated. <https://somethingcurated.com/2019/10/30/sculpture-as-social-practice/>
- _ Treib, M. (2018). Ethics =/= Aesthetics. *Journal of Landscape Architecture*, 13(2), 30–41.
- _ van Hulst, M. (2012). Storytelling, a model of and a model for planning. *Planning Theory*, 11(3), 299–318.
- _ Verloo, N. (2021). Lokaal bestuur en mensgericht plannen. VRP Inspiratiedag.

Over smaak valt niet te twisten / Dialoog over schoonheid werkt verbindend

- _ Jakob, M. (2018). Landscape Architecture and the ‘New Generic.’ Harvard University Graduate School of Design. <https://www.gsd.harvard.edu/event/michael-jakob-landscape-architecture-and-the-new-generic/>
- _ Meyer, E. K. (2008). Sustaining beauty: The performance of appearance. A manifesto in three parts. *Journal of Landscape Architecture*.
- _ Poon, S. (2017). Understanding the Impact of Cultural Design Aesthetics and Socioeconomic Shifts: Approaches to Urban Resilience Empowers Place-Making. *Journal of Urban Cultural Research*, 14(34–57).
- _ Schwartz, M. (2009). Sex and the City Landscape: Desire and Sustainability. *Harvard Design Magazine*. <https://www.harvarddesignmagazine.org/issues/31/sex-and-the-city-landscape-desire-and-sustainability>
- _ Tandt, A. (2023). Een pleidooi om terug over schoonheid te durven spreken. NAV. <https://www.nav.be/artikel/3566/een-pleidooi-om-terug-over-schoonheid-te-durven-spreken/>
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.
- _ Turner, T. (1996). *City as Landscape - A Post Post-Modern View of Design and Planning*.
- _ Yu, K. (2009). Little Feet/Big Feet: Sustainability and Aesthetics in China. *Harvard Design Magazine*. <https://www.harvarddesignmagazine.org/issues/31/beautiful-big-feet>
- _ Zeunert, J. (2017). *Landscape Architecture and Environmental Sustainability: Creating positive change through design* (Bloomsbury (Ed.)).

De LTA is een specialist / De LTA is een generalist

- _ ECLAS. (2022). Keynote Presentation. Scales of Change.
- _ Maslow, A. (1966). *The psychology of science: a Reconnaissance*.
- _ Wallays, L. (2022). Keynote Presentation. Blikveld Arena.

Conclusie spanningsvelden

DEEL 3 - BIJLAGEN

Bijlage 1: pwo SoDuLTA

- _ Selman, P. (2008). What do we mean by sustainable landscape? *Sustainability: Science, Practice and Policy*, 4(2), 23–28. <https://doi.org/10.1080/15487733.2008.11908019>
- _ Thompson, I. H. (2000). *Ecology, Community and Delight: An Inquiry into Values in Landscape Architecture*. Routledge.

Bijlage 2: Typemails naar respondenten

Bijlage 3: Bronnenlijst

Document opgemaakt in het kader van het pwo
onderzoeksproject SoDuLTA

Het project wordt gefinancierd door het pwo
onderzoeksfonds van de HOGENT

Opgemaakt door Jo Boonen en Hans Druart

Beelden: Jo Boonen

Contact: jo.boonen@hogent.be

juli 2023